

**Р. Павелків, К. Джеджера
І. Войтович, О. Джеджера**

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

**Навчальний посібник
для здобувачів вищої освіти**

**За редакцією
Р. Павелківа**

**Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет**

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ
В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ
У ВОЄННИЙ ПЕРІОД**

Навчальний посібник

Рівне-2026

УДК [378.014.6:005.6]:355.01(075.8)

3-12

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 1 від 30 січня 2025 р.).

Рецензенти:

- Панок В. Г. доктор психологічних наук, професор, директор науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи (Національна академія педагогічних наук України);
- Сорока В. С. кандидат сільськогосподарських наук, проректор з науково-педагогічної та навчальної роботи (Національний університет водного господарства та природокористування);
- Поліщук Н. В. доктор філософських наук, професор, відповідальна за роботу Центру якості освіти (Рівненський державний гуманітарний університет).

Павелків Р. В., Джеджера К. В., Войтович І. С., Джеджера О. В.

3-12 Забезпечення якості освітнього процесу в закладі вищої освіти у воєнний період : навчальний посібник для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня магістра ; за заг. ред. Р. В. Павелківа. Видання друге, виправлене і доповнене. Рівне : Волинські обереги, 2026. 160 с.

ISBN 978-617-8624-61-3 (електронне видання)

Підготовка цього навчального посібника зумовлена необхідністю розв'язання тих невідкладних завдань із забезпечення якості освітнього процесу, що постали перед закладами вищої освіти у зв'язку з розгортанням повномасштабної війни в Україні.

У ньому аналізуються проблеми вищої школи воєнного періоду, характеризуються особливості реалізації освітнього процесу в закладі вищої освіти з урахуванням труднощів і проблем, що виникли у воєнний час, висвітлюються концептуальні засади виховання студентської молоді, обґрунтовується потреба у психолого-педагогічній підтримці учасників освітнього процесу, визначаються можливості її здійснення.

Для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня магістра, наукового ступеня доктора філософії, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

УДК [378.014.6:005.6]:355.01(075.8)

© Павелків Р. В., 2026

© Джеджера К. В., 2026

© Войтович І. С., 2026

© Джеджера О. В., 2026

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2026

© «Волинські обереги», 2026

ISBN 978-617-8624-61-3 (електронне видання)

ЗМІСТ

ВСТУП	5
ТЕМА 1. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЯК ВАЖЛИВЕ ЗАВДАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ	7
1.1. Сутність понять «якість освіти», «освітній процес», «якість освітнього процесу».....	7
1.2. Моніторинг якості освітнього процесу в закладі вищої освіти	11
1.3. Система забезпечення якості освіти в Україні	15
ТЕМА 2. ПРОБЛЕМИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ВОЄННОГО ПЕРІОДУ	22
2.1. Негативний вплив війни на якість освітнього процесу в закладах вищої освіти.....	22
2.2. Актуальні завдання щодо забезпечення якості освітнього процесу в закладах вищої освіти в умовах війни.....	24
2.3. Нормативно-правові підстави для розв’язання проблем вищої освіти в умовах війни.....	26
ТЕМА 3. ПРОБЛЕМА ЗМІСТУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ	29
3.1. Зміст вищої освіти як єдність змісту навчання і змісту виховання	29
3.2. Джерела змісту вищої освіти	33
3.3. Електронний навчальний курс як відображення змісту вищої освіти	38
ТЕМА 4. ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД	44
4.1. Форми здобуття вищої освіти в Україні.....	44
4.2. Синхронний і асинхронний режими дистанційного навчання.....	46
4.3. Форми організації освітнього процесу в закладах вищої освіти в умовах війни.....	47
4.4. Правила безпеки під час навчання в умовах війни.....	52
ТЕМА 5. ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВІЙНИ	53
5.1. Оцінювання навчальних досягнень як проблема вищої освіти у воєнний період.....	53
5.2. Тестування знань і вмінь здобувачів вищої освіти. Конструювання дидактичних тестів	66
ТЕМА 6. ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВІЙНИ	72
6.1. Поняття «технологія» в педагогічній науці	72
6.2. Технології навчання в закладах вищої освіти.....	77
6.3. Технології дистанційного навчання як засіб організації освітнього процесу в умовах війни	79

ТЕМА 7. ВИХОВАННЯ ЯК КОМПОНЕНТ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ	82
7.1. Концептуальні засади виховання студентської молоді у воєнний період.....	82
7.2. Виховна система закладу вищої освіти.....	93
7.3. Оцінка якості виховної системи закладу вищої освіти	104
ТЕМА 8. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК УМОВА ЯКОСТІ НАВЧАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ	107
8.1. Забезпечення емоційної стійкості здобувачів вищої освіти – потреба воєнного періоду	107
8.2. Складні життєві ситуації: характеристики, наслідки їх переживання людиною	108
8.3. Адаптаційний потенціал як особистісний ресурс у забезпеченні емоційної стійкості здобувачів вищої освіти	112
8.4. Психолого-педагогічна підтримка здобувачів вищої освіти під час війни.....	114
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	118
ДОДАТКИ.....	125
Додаток 1. Створення дистанційного курсу в MOODLE.....	125
Додаток 2. Створення віртуального класу за допомогою додатку Google Classroom.....	133
Додаток 3. Приклад підсумкового тесту з навчальної дисципліни.....	138

ВСТУП

24 лютого 2022 року в мирний плин життя України брутально увірвалися воєнні реалії, які спричинили багато змін у діяльності освітніх закладів: перервали функціонування тих, що опинилися на лінії вогню, та позначилися на організації навчання тих, що діють у відносно безпечних регіонах. Відтак з початку повномасштабної війни заклади вищої освіти України працюють в умовах воєнного стану, який «вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» (Закон України «Про правовий режим воєнного стану») [74].

Проте ці надзвичайні обставини не є підставою для зниження якості освітніх послуг. Як зазначається в роз'ясненні Міністерства освіти і науки України (МОН), у межах цього правового режиму заклади вищої освіти повинні забезпечити «надання освітніх послуг у встановлених обсягах, відповідно до визначених освітніх програм і планів» та бути спроможними до проведення освітнього процесу [81].

Перші рекомендації щодо виконання поставленого завдання були надані у листі МОН від 06.03.2022 р. «Про організацію освітнього процесу». У ньому наголошується на можливості організації навчання, форма якої обирається закладом залежно від ситуації в конкретному регіоні країни та за погодженням з його військово-цивільною адміністрацією [70]. Так, наприклад, 11 березня 2022 року департамент освіти і науки Рівненської обласної військово-цивільної адміністрації видав наказ № 45, згідно з яким освітні заклади області відновили освітній процес у весняному семестрі 2021-22 навчального року з використанням дистанційної форми навчання [72].

Як засвідчує практика, навчання в Україні у воєнний час відрізняється від традиційної (очної і заочної), а також від уже звичної дистанційної або змішаної форм організації освітнього процесу, які використовувались під час впровадження протипандемічних карантинних заходів. Причиною цього є ті надзвичайні зміни, які відбулися в соціальному і політичному житті країни та, відповідно, в умовах функціонування закладів вищої освіти, у житті і діяльності учасників освітнього процесу, в їхніх життєвих пріоритетах, емоційних станах, мотивації. Так, організація навчальних занять стала залежною від безпекової ситуації, пов'язаної не з розповсюдженням коронавірусної інфекції, як це було під час карантину, а від реальних воєнних дій на території нашої країни, інтенсивності артилерійських обстрілів та ракетних атак, відтак – від можливостей освітніх закладів продовжувати свою роботу, забезпечити учасників освітнього процесу навчальними приміщеннями, необхідними для навчання засобами. Предметом переживань педагогів і здобувачів освіти стали повідомлення з фронту, життя близьких, доля співвітчизників та багато інших речей, ніяк не пов'язаних з навчанням.

У зв'язку з цим багато учасників освітнього процесу потребують допомоги і підтримки. На цьому наголошується у листі МОН від 29.03.2022 № 1/3737 «Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні». Згідно з викладеними у ньому рекомендаціями освітні заклади повинні приділяти увагу підвищенню психологічної стійкості здобувачів, педагогів та інших

працівників, створювати умови для їхньої психологічної й педагогічної реабілітації [64]. За таких умов істотно зростає значення психологічного аспекту освіти. Доцільною і своєчасною у зазначеному контексті виявилась ініціатива Олени Зеленської щодо забезпечення психічного здоров'я наших громадян та їхньої психосоціальної підтримки, призначеної для надання психологічної допомоги не лише психологами, але й педагогами (у тому числі викладачами закладів вищої освіти).

Варто особливо наголосити на тому, що в умовах війни важливо не лише відновити освітній процес, а зробити його таким, щоб кожний його учасник учився і навчав з максимальною віддачею, був націлений на принесення найбільш можливої користі державі у боротьбі проти загарбників, її відбудові в мирному майбутньому. Тож навчання у нинішніх умовах має як ніколи відповідати критеріям якості та ефективності. Для цього необхідно не лише зберегти досвід забезпечення якості освіти, але й здійснювати пошук нових оптимальних підходів для реалізації освіти в умовах війни, прийняття зважених рішень у мінливих емоціогенних умовах сьогодення. Такі пошуки стосуються передусім питань ефективної організації освітнього процесу, виховання здобувачів вищої освіти, вдосконалення та забезпечення методичного і психолого-педагогічного супроводу їхнього навчання.

Саме з таких причин був підготовлений цей навчальний посібник, в якому висвітлено питання якості освіти та освітнього процесу в закладі вищої освіти, виокремлено проблеми щодо його організації у воєнний період, розглянуто можливості їх розв'язання шляхом оптимальної організації освітнього процесу, вдосконалення його змісту та технологічного супроводу з урахуванням досвіду, набутого під час тривалого карантину та реалій сьогодення.

Невід'ємним аспектом освітнього процесу є виховання. У воєнний період воно набуває вкрай важливого значення, бо саме свідомість і вмотивованість українців стали засадничими чинниками незламності нашої держави у боротьбі проти рашизму, моральним стрижнем майбутньої перемоги. Водночас варто підкреслити, що українське суспільство потребує високодуховних фахівців, спроможних якісно виконувати професійні завдання, гідно взаємодіяти з іншими як у межах країни, так і за її кордонами. У зв'язку з цим у посібнику характеризуються концептуальні засади виховання здобувачів вищої освіти, зосереджується особлива увага на його національно-патріотичному аспекті.

Автори цієї праці вважають важливим питання психолого-педагогічної підтримки здобувачів вищої освіти, психіка яких піддається щоденним потужним емоціогенним впливам, що може негативно відбитися на суб'єктивному самопочутті молодих людей, вплинути на рівень їхньої навчальної мотивації, позначитись на ефективності навчально-пізнавальної діяльності. Тому до змісту посібника було включено питання, в яких розглядається сутність складних життєвих ситуацій загалом та надзвичайних ситуацій зокрема, презентуються можливості психолого-педагогічної підтримки здобувачів вищої освіти, збереження їхньої емоційної стійкості.

У запропонованому навчальному посібнику висвітлено окремі актуальні, з погляду авторів, проблеми вищої школи воєнного періоду. Він може бути корисним для пошуку шляхів їх розв'язання, сприяючи забезпеченню якості освітнього процесу в закладах вищої освіти.

ТЕМА 1. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЯК ВАЖЛИВЕ ЗАВДАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1. Сутність понять «якість освіти», «освітній процес», «якість освітнього процесу»

Поняття «**якість**» визначається у «Публічному електронному словнику української мови» як: 1) характерна ознака (риса, властивість) чогось; 2) «внутрішня визначеність предмета», що зумовлює його специфіку та дає змогу вирізнити його серед інших предметів; 3) «ступінь вартості, цінності, придатності чого-небудь для його використання за призначенням»; 4) найвища оцінка чогось (наприклад, продукції) [83].

У «Словнику синонімів української мови» термін «**якісний**» характеризується як відмінний, високий, добірний, добротний, тривкий [84].

Згідно з визначенням, прийнятим Міжнародною організацією зі стандартизації ІСО, якість трактується як «сукупність характеристик об'єкта, що відносяться до його здатності задовольняти встановлені та передбачувані потреби» [26].

Тобто цим терміном, *по-перше*, позначають характерні ознаки (властивості) будь-якого явища (предмета, людини, процесу тощо), які дають змогу виокремити його серед інших; *по-друге*, визначають ступінь цінності цього явища у порівнянні з іншими явищами або з певним ідеалом (зразком, стандартом, парадигмою); *по-третє*, встановлюють міру його здатності задовольняти потреби (людини, групи людей, установи, суспільства тощо).

Беручи до уваги такі багатогранні характеристики, дослідники проблеми якості освіти трактують це явище у контексті:

- відповідності ідеалу освіченості здобувача освіти;
- результативності навчання;
- оптимальності організації процесів навчання і виховання;
- успішності функціонування освітньої системи;
- задоволення інтересів і потреб суб'єктів освіти [90].

Якість освіти у широкому розумінні – це збалансована «відповідність процесу, результату і самої освітньої системи цілям, потребам і соціальним нормам (стандартам) освіти», що дає змогу задовольняти освітні потреби суб'єктів освітнього процесу: здобувачів освіти та їхніх батьків, педагогів, роботодавців, держави і суспільства загалом [10].

У ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» якість вищої освіти визначається як «відповідність умов провадження освітньої діяльності та результатів навчання вимогам законодавства та стандартам вищої освіти, професійним та/або міжнародним стандартам (за наявності), а також потребам заінтересованих сторін і суспільства, що забезпечується шляхом здійснення процедур внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості» [62].

Н. Бутова у трактуванні поняття «якість освіти» звертає увагу на необхідність створення умов для її здобуття, що стає можливим завдяки забезпеченню певної якості освітнього процесу. Відтак доцільним є запропоноване нею визначення якості освіти як збалансованої єдності «якості умов, якості освітнього процесу і якості результату, відповідність освітньої системи цілям, потребам і соціальним нормам (стандартам) освіти» [10].

У ст. 1 Закону України «Про освіту» **освітній (навчально-виховний) процес** тлумачиться як «система науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей» [73].

Згідно зі ст. 47 Закону України «Про вищу освіту», в якій конкретизується сутність **освітнього процесу в закладі вищої освіти**, це «інтелектуальна, творча діяльність у сфері

вищої освіти і науки, що провадиться у закладі вищої освіти (науковій установі) через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості» [62].

Освітній процес є єдністю процесів навчання і виховання здобувачів освіти, які забезпечують розвиток і формування особистості кожного з них шляхом отримання освіти.

Навчання – основний шлях здобуття освіти. У вищій школі – це цілеспрямований, організований та систематичний процес взаємодії педагога і здобувача (здобувачів) вищої освіти з метою оволодіння здобувачем (здобувачами) системою наукових знань, умінь, навичок, способів пізнавальної та практичної діяльності й інших компетентностей, розвитку здібностей, формування культури розумової праці та наукового світогляду.

Виховання як компонент освітнього процесу (у широкому педагогічному значенні) – це цілеспрямована, організована система суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога зі здобувачем (здобувачами) вищої освіти, спрямована на всебічний розвиток його особистості, зростання суб'єктності.

Розвиток особистості здобувача вищої освіти, що забезпечується у ході освітнього процесу, – це процес його духовного і фізичного становлення, реалізація його природних задатків шляхом навчання і виховання. Такий розвиток є, як правило, прогресивним, тобто відбувається в напрямі покращення (підвищення) тих чи інших показників. Його основний зміст становить удосконалення розумової, моральної, естетичної, психічної, фізичної навчально-пізнавальної (навчально-професійної) та соціальної діяльності (розумовий, моральний, психічний, фізичний, естетичний, соціальний, професійний розвиток). У цьому контексті зазначені напрями розвитку особистості здобувача вищої освіти розуміються як:

- *розумовий (інтелектуальний) розвиток* – процес удосконалення інтелектуальних процесів (мислення, пам'яті, уяви, уваги, мовлення та ін.), умінь і навичок щодо здобуття, переробки та використання інформації в ході навчально-пізнавальної (навчально-професійної) діяльності, посилення інтелектуальної активності, набуття системи знань;

- *моральний розвиток* – процес засвоєння системи моральних знань, поглиблення моральної свідомості, вдосконалення моральної поведінки, який охоплює процеси розвитку моральних якостей громадянина і патріота України;

- *психічний розвиток* – процес накопичення кількісних та якісних прогресивних змін психіки, що зумовлюють формування особистості: свідомості, самосвідомості, провідних рис та властивостей, когнітивних, емоційно-вольових процесів, станів і якостей, що зумовлюють ставлення до навколишнього світу, спонукають до застосування зусиль задля досягнення результату;

- *соціальний розвиток* – процес становлення соціально-громадянської зрілості, визначення своєї соціальної позиції, побудови взаємодії зі соціальним оточенням;

- *фізичний розвиток* – процес біологічного дозрівання, формування та зміни морфо-функціональних властивостей організму, фізичних якостей і здібностей;

- *естетичний розвиток* – процес становлення естетичної свідомості, вдосконалення естетичної діяльності, формування естетичної культури особистості;

- *професійний розвиток* – процес набуття компетентностей, необхідних для виконання майбутньої професійної діяльності, посилення професійної спрямованості та готовності до професійної діяльності й виконання професійного обов'язку, вдосконалення потрібних для цього здібностей.

В окремих випадках розвиток особистості може бути регресивним і супроводжуватись втратою здобувачем вищої освіти певних позитивних властивостей.

У структурі освітнього процесу містяться компоненти, які можна віднести до двох груп: до першої групи – *компоненти, які забезпечують реалізацію освітнього процесу* (суб'єкти освітнього процесу, предмет їхньої взаємодії, дії суб'єктів з реалізації освітнього процесу, умови, продукт (результат діяльності, який визначається за показниками досягнення цілей і завдань щодо отримання знань, умінь і навичок та інших компетентностей)); до другої групи – *компоненти, що надають йому соціального значення* (мета, результат особистісного розвитку, який полягає у появі новоутворень у структурі властивостей особистості).

Відповідно структуру освітнього процесу можна представити у єдності таких компонентів, як:

1. Суб'єкти освітнього процесу (**суб'єктний компонент**) – його безпосередні учасники, кожен з яких виконує певну діяльність:

- здобувачі вищої освіти здійснюють навчально-пізнавальну діяльність (учіння), спрямовану на оволодіння змістом освіти: засвоєння наукових знань та способів дій (перцептивних, розумових, практичних та ін.), вироблення необхідних навичок та умінь, інших компетентностей, необхідних для розв'язання пізнавальних і практичних завдань, саморозвитку і самореалізації;

- науково-педагогічні, педагогічні працівники, залучені до навчання фахівці-практики є виконавцями педагогічної діяльності з реалізації завдань навчання і виховання здобувачів вищої освіти: навчальної, методичної, наукової, організаційної, виховної;

- інші працівники закладу вищої освіти беруть участь у діяльності із забезпечення освітнього процесу (матеріального, організаційного, методичного тощо).

Суб'єктами освітнього процесу, які не є його безпосередніми учасниками, але мають вплив на перебіг та результати навчання і виховання, вважаються батьки і роботодавці. Загальні ціннісно-сміслові орієнтири та стратегічні освітні цілі визначають такі його суб'єкти, як держава і суспільство.

В ідеалі діяльність учасників освітнього процесу має бути підпорядкована його меті.

2. Мета освітнього процесу (**цільовий компонент**) полягає у формуванні гармонійно розвиненої особистості фахівця з певної спеціальності, який: володіє системою компетентностей, необхідних для успішної професійної діяльності; досягнув високого рівня вихованості; спроможний забезпечити потреби суспільства в обраній професійній галузі. Мета освітнього процесу конкретизується у завданнях стосовно виховання, навчання і розвитку особистості здобувача вищої освіти. Основними і найбільш загальними з них є: підготовка до продуктивної діяльності у певній професійній галузі; формування особистості громадянина, наділеного високими моральними якостями; забезпечення розвитку духовної особистості фахівця.

3. Предмет взаємодії учасників вищої освіти (**змістовий компонент**) – визначається відповідно до мети і завдань вищої освіти як система знань, умінь і навичок майбутнього фахівця, його професійних, світоглядних та громадянських якостей, необхідних для забезпечення актуальних суспільних потреб, сприяння подальшому розвитку суспільства. Зміст освіти доцільно характеризувати як ієрархічну систему взаємопов'язаних елементів досвіду: пізнавального (наукової картини світу, представленої у знаннях фактів, понять і термінів, законів науки, наукових теорій і концепцій, способів пізнавальної і наукової діяльності та методів пізнання, норм суспільного життя); практичного (умінь і навичок діяльності: пізнавальної, професійної, комунікативної тощо); творчої діяльності (здатності до продукування принципово нових духовних і матеріальних цінностей: ідей, рішень, проєктів, конструкцій, образів, предметів, дій та ін.); ставлення до навколишньої дійсності (до інших

людей, до діяльності, до себе, до світу загалом), відображеного в набутих компетентностях, поглядах, переконаннях, принципах, цінностях.

4. Дії суб'єктів освітнього процесу (*операційно-діяльнісний компонент*), які реалізуються з допомогою низки педагогічних засобів, методів і форм організації освітньої діяльності в закладі вищої освіти, та умови, в яких реалізуються ці дії.

У широкому розумінні до *засобів освітнього процесу* відносять все, що використовується його суб'єктами для досягнення освітньої мети та виконання освітніх завдань: матеріальні і нематеріальні об'єкти, події та ситуації, різноманітні види діяльності, способи організації, дій і поведінки тощо.

Педагогічні методи є способами взаємодії учасників освітнього процесу, спрямованими на розв'язання завдань навчання і виховання здобувачів вищої освіти.

Форми організації освітньої діяльності – це способи (варіанти) здійснення освітнього процесу, які обираються залежно від змісту педагогічних завдань і передбачають склад та число учасників, визначають часові параметри та місце реалізації взаємодії.

Умови освітнього процесу (зовнішні, внутрішні) – це сукупність явищ, які створюють можливості для його успішного перебігу або заважають чи унеможливають його реалізацію. *Зовнішні умови* – сукупність характеристик освітнього середовища, в якому здійснюється освітній процес: наприклад, матеріально-технічних (інфраструктура та матеріально-технічна база освітнього закладу, санітарно-гігієнічні умови, рівень технологічного оснащення (наявність персональних комп'ютерів, мультимедійних комплексів, мережі Інтернет тощо)); кадрових (рівень професіоналізму педагогів, якість викладання); соціальних (наявність програм соціального захисту); психолого-дидактичних (зміст, форми і методи навчання та виховання, психологічний клімат у закладі, взаємини між працівниками і здобувачами вищої освіти). *Внутрішні умови* представлені можливостями учасників освітнього процесу виконувати відповідну діяльність. До них передусім належать: професіоналізм та особистісні якості педагогів, здібності, вольові якості, мотиви, установки, пізнавальні потреби, життєві плани здобувачів вищої освіти.

5. Продукт і результат освітнього процесу утворюють його *результативно-продуктивний компонент*. Критерієм успішної реалізації цього компонента зазвичай виступають досягнення тих, хто навчається: засвоєні знання і вміння, навчальні мотиви, погляди і переконання, пізнавальні здібності, моральні і вольові якості та ін. Не варто забувати про те, що участь в освітньому процесі сприяє розвитку особистості педагога: розширюється його професійна компетентність, удосконалюються педагогічні здібності, збагачується досвід, підвищується рівень творчих можливостей та професійної активності.

Викладені характеристики є підставою для розуміння *якості освітнього процесу* як його відповідності суспільним вимогам та освітнім потребам його учасників.

У працях вчених (І. Анненкова [5], Н. Бутова [10]) якість освітнього процесу розглядається крізь призму:

- *якості умов* (характеристик освітнього середовища), в яких відбувається освітній процес;
- *якості перебігу освітнього процесу*, що визначається з погляду відповідності освітнього процесу вимогам часу та його ефективності;
- *якості результатів освіти* (навченості, вихованості), що фіксується через певний рівень соціокультурного розвитку здобувачів освіти: інтелектуального, мотиваційного, емоційно-вольового, ціннісного, морального, соціального, дієво-практичного (навичок, умінь, здібностей (у тому числі творчих), що забезпечують досягнення результатів діяльності).

Якість результатів вищої освіти визначається також обсягом компетентностей здобувачів освіти, до яких належать:

- обсяг і якість засвоєної системи знань, умінь і навичок;
- здатність учитись (результат оволодіння оптимальними способами учіння);
- рівень розвитку свідомості і самосвідомості;
- рівень оволодіння соціально значущими і професійно необхідними якостями;
- рівень засвоєння суспільно прийнятних способів поведінки та способів

оптимальної взаємодії з людьми.

Відтак якість освітнього процесу доцільно розглядати з позиції задоволення суспільних, державних і особистісних потреб щодо навченості, вихованості, розвитку соціально значущих та професійно необхідних якостей і спроможностей здобувача вищої освіти.

Зрозуміло, що якість не виникає сама по собі. Вона забезпечується учасниками освітнього процесу завдяки їхнім зусиллям. Тому необхідно спрямовувати ці зусилля на досягнення відповідності актуальним вимогам. Для цього треба керувати якістю освітнього процесу, тобто доводити його до потрібного рівня адекватності сучасним теоретичним положенням, вітчизняним та світовим освітнім стандартам, запитам держави, особистості, суспільства. Визначення такої відповідності здійснюється з використанням моніторингових процедур.

1.2. Моніторинг якості освітнього процесу в закладі вищої освіти

Моніторинг – система постійного (безперервного або періодичного) відстеження, діагностики, аналізу, оцінювання та прогнозування стану явищ і процесів, що мають місце в природному або соціальному середовищі.

Моніторинг якості освітнього процесу в закладі вищої освіти – система постійного відстеження, діагностики, аналізу, оцінювання і прогнозування рівня організації, забезпечення та реалізації освітнього процесу в закладі зазначеного типу.

Об'єктом моніторингу якості освітнього процесу в закладі вищої освіти є освітній процес як складова системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти.

Предметом моніторингу якості освітнього процесу в закладі вищої освіти є стан та динаміка освітнього процесу: якість його організації, ресурсного забезпечення та перебігу в освітньому середовищі закладу, а також ефективність діяльності його суб'єктів, відображена в результатах підготовки фахівців, зростанні професійної компетентності педагогічних і науково-педагогічних працівників, управлінських рішеннях, думках та оцінках суб'єктів освітнього процесу щодо якості вищої освіти та освітньої діяльності в закладі.

Суб'єктами моніторингу якості освітнього процесу є:

- заклад вищої освіти (або уповноважені ним особи): ініціює, проводить та забезпечує методичний супровід моніторингу;
- виконавці моніторингових досліджень: представники управлінських структур, працівники структурного підрозділу (центру (відділу)), який працює над проблемою якості освіти, науково-педагогічні та педагогічні працівники, представники студентського самоврядування, задіяні у проведенні моніторингу і вирішенні його завдань;
- учасники моніторингових досліджень: здобувачі вищої освіти, науково-педагогічні працівники, випускники, роботодавці (інші стейкхолдери), які залучаються до опитування, спостереження або виконання письмових робіт (завдань моніторингу) на етапі моніторингового дослідження.

Обов'язковою складовою моніторингу якості освітнього процесу є його оцінювання. **Оцінювання якості освітнього процесу** – це процес встановлення рівня його відповідності визначеним вимогам за критеріями і показниками, відображеними в оцінці.

Оцінка якості освітнього процесу – результат оцінювання; думка, міркування, висновок про якість освітнього процесу.

Оцінювання, на відміну від моніторингу, є одноразовою процедурою і забезпечує формування оцінки (оцінного судження) про конкретний аспект освітнього процесу в певній ситуації його перебігу. Моніторинг передбачає послідовне відстеження стану освітнього процесу з допомогою ланцюга оцінок, що фіксуються впродовж тривалого періоду його реалізації.

Основними завданнями моніторингу якості освітнього процесу є:

- отримання об'єктивної інформації про якість освітнього процесу (його навчально-методичне, матеріально-технічне, інформаційне, кадрове та інше ресурсне забезпечення; ефективність освітнього процесу та діяльності науково-педагогічних працівників; рівень навчальних досягнень здобувачів вищої освіти);
- оцінювання стану освітнього процесу відповідно до Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, стандартів вищої освіти, запитів ринку праці та потреб споживачів освітніх послуг;
- забезпечення керівництва колегіальних і структурних підрозділів закладу вищої освіти, здобувачів вищої освіти, педагогічних та науково-педагогічних працівників статистичною й аналітичною інформацією про стан якості освітнього процесу;
- розроблення рекомендацій для прийняття управлінських рішень щодо підвищення якості освітнього процесу в закладі вищої освіти.

Моніторинг якості освітнього процесу проводиться з дотриманням *принципів*:

- *доцільності*, що передбачає відповідність моніторингових процедур меті і завданням моніторингу;
- *систематичності та системності*, що вимагає: 1) послідовності та упорядкованості проведення моніторингових процедур, об'єднаних у систему; 2) аналізу об'єкта моніторингу (якості освітнього процесу закладу вищої освіти) як системи компонентів, кожний із яких виконує свої функції і водночас впливає на функціонування інших елементів; 3) розгляду об'єкта моніторингу як динамічної системи, яка може змінюватись з часом (вдосконалюватись, деградувати); 4) дослідження освітнього процесу як відкритої системи, функціонування якої пов'язане із функціонуванням інших систем всередині (наприклад, система управління, система постачання та ін.) закладу та за його межами (система державного та регіонального управління, ринок праці, система суспільних цінностей тощо);
- *прозорості моніторингових процедур та відкритості результатів моніторингу*, що зумовлює необхідність широкого інформування про хід та результати моніторингу, забезпечення доступу до участі в моніторингу причетних до освітнього процесу осіб;
- *безпеки персональних даних*, що зобов'язує дотримуватись норм Закону України «Про захист персональних даних», згідно з яким персональні дані є інформацією з обмеженим доступом, а їх обробка «здійснюється для конкретних і законних цілей, визначених за згодою суб'єкта персональних даних, або у випадках, передбачених законами України, у порядку, встановленому законодавством» [68];
- *об'єктивності одержання та аналізу інформації*, що забезпечує її достовірність, неупередженість та незалежність опрацювання від думок чи бажань учасників моніторингу;

- *відповідальності*, що вимагає належного ставлення до своєї діяльності суб'єктів, які беруть участь у підготовці та проведенні моніторингу.

Ефективність моніторингу залежить від чіткості і доцільності критеріїв і показників, процедур оцінювання, інформування та реагування на результати оцінювання.

Оцінювання якості освітнього процесу здійснюється за певними критеріями та показниками.

Критерій – це підстава (мірило, ознака), яку використовують для визначення, оцінки чи класифікації предметів або явищ (процесів). Критерій має узагальнюючий характер, тобто з його допомогою можна здійснити оцінку ступеня (міри) відповідності того чи іншого явища або його компонентів встановленим вимогам.

Критерій може охоплювати декілька показників, які входять до його складу.

Показник є ознакою щодо однієї або декількох властивостей певного предмета явища (процесу), на підставі якої можна робити висновок про кількісні або якісні особливості його окремого аспекту.

В оцінці якості освітнього процесу доцільно орієнтуватись на показники критеріального комплексу, запропонованого І. Анненковою. Принциповою особливістю цього комплексу є процесний підхід, що дає змогу розглядати й контролювати якість освіти у закладі як комплексну системну цілісну характеристику багатогранної діяльності закладу [5]:

1) за *критерієм якості умов освітнього процесу* (показники: потенціал вступників до закладу вищої освіти; кадровий потенціал; навчально-методичне та дидактичне забезпечення освітніх програм; інформаційний і бібліотечний ресурси; задоволеність здобувачів вищої освіти та працівників соціальними умовами в закладі вищої освіти; матеріально-технічне забезпечення освітнього процесу; якість викладання; науковий та інноваційний потенціал закладу);

2) за *критерієм якості реалізації освітнього процесу* в закладі вищої освіти (показники: відповідність місії, цінностей, політики й стратегії закладу визначеним цілям; відповідна сучасним вимогам реалізація освітніх програм; забезпечення академічної мобільності; відповідність змісту, форм і методів навчально-виховної роботи потребам часу; успішність загального менеджменту в закладі вищої освіти (утвердження лідерських позицій управлінського складу щодо забезпечення якості й удосконалення всіх аспектів діяльності закладу, управління персоналом, інфраструктурою, матеріальними й інформаційними ресурсами, технологіями тощо));

3) за *критерієм якості результатів освітнього процесу* (показники: результативність набору вступників на навчання до закладу вищої освіти; успішність та ступінь навченості здобувачів вищої освіти; готовність здобувачів вищої освіти до продовження освіти та здобуття вищих ступенів або інших спеціальностей; рівень сформованості загальних і професійних компетентностей, визначених освітніми програмами; рівень сформованості професійних якостей здобувачів вищої освіти; задоволеність роботодавців якістю підготовки фахівців у закладі вищої освіти; результати досягнення закладом вищої освіти цілей підвищення якості підготовки фахівців).

У закладах вищої освіти використовуються різноманітні види моніторингу:

- *управлінський (адміністративний)* – щодо забезпечення якості освітнього процесу, вироблення відповідних рекомендацій з формування політики закладу та прийняття необхідних управлінських рішень;

- *педагогічний* – щодо функціонування освітнього процесу як педагогічної системи закладу вищої освіти: якості освітнього середовища, освітніх ресурсів (кадрових, навчально-методичних, наукових, інформаційних, матеріальних, фінансових), форм і методів

навчання та виховання, змісту і результатів діяльності здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних і педагогічних працівників;

- *соціологічний* – стосовно забезпечення соціальних умов освітньої діяльності;
- *економічний* – щодо фінансового забезпечення освітнього процесу;
- *психологічний* – щодо соціально-психологічного клімату в закладі,

психологічного стану учасників освітнього процесу та якості їхніх взаємин, рівня задоволеності якістю освітнього процесу тощо;

- *комплексний* – це поєднання усіх видів моніторингу для отримання узагальненої інформації про якість освітнього процесу на факультетах/інститутах і кафедрах закладу та у закладі загалом.

Моніторинг якості освітнього процесу проводиться *поетапно*:

- планування та підготовка моніторингу (складання плану моніторингових досліджень, визначення його мети і завдань, формування вибірки учасників, визначення критеріїв і показників оцінювання результатів дослідження);

- проведення моніторингових досліджень;
- збір та оброблення результатів моніторингових досліджень;
- аналіз та інтерпретація результатів моніторингу;
- оприлюднення результатів моніторингу.

Для проведення моніторингу використовуються *методи*:

1) збору, накопичення та опрацювання інформації:

- опитування учасників освітнього процесу:
 - ✓ анкетування;
 - ✓ інтерв'ювання;
 - ✓ фокус-групи (фокусоване групове інтерв'ю, організоване модератором для обговорення заданої теми);

- тестування;
- спостереження за освітнім процесом та освітньою діяльністю;
- вивчення документації закладу вищої освіти та його підрозділів щодо освітнього процесу: планів роботи, освітніх програм, навчальних планів, програм навчальних дисциплін, відомостей про результати заліково-екзаменаційного та інших видів контролю, журналів академічних груп, індивідуальних планів науково-педагогічних працівників тощо;
- вивчення статистичних даних: успішності здобувачів вищої освіти, якості кадрового складу (з позиції відповідності державним вимогам, визначеним Ліцензійними умовами провадження освітньої діяльності [67], та запитам здобувачів вищої освіти), методичного забезпечення, матеріального забезпечення тощо;

- вивчення освітнього середовища: кількості та стану навчальних аудиторій та лабораторій, майстерень, спортивних залів та спортивних майданчиків, навчального обладнання; наявність бібліотеки і читальної зали, актової чи концертної зали; якості медичного обслуговування, санітарно-гігієнічних умов, умов для проживання і харчування; змісту та результативності освітньої, інформаційної, консультативної та соціальної підтримки здобувачів вищої освіти; рівня академічної культури та психологічного комфорту тощо;

2) оцінювання інформації:

- рейтингове оцінювання діяльності здобувачів вищої освіти за результатами навчальних досягнень та іншими показниками (наприклад, за результатами науково-дослідницької діяльності, громадської діяльності та ін.);

- рейтингове оцінювання діяльності науково-педагогічних (педагогічних) працівників за показниками якості проведення занять та контрольних заходів, методичного

забезпечення навчальних дисциплін, результатів наукової роботи, змісту організаційної та виховної роботи;

- оцінювання результатів освітньої діяльності кафедр, факультетів/інститутів, закладу загалом;

- метод експертної оцінки;

- статистична обробка інформації;

3) використання інформації:

- узагальнення;

- ознайомлення;

- прогнозування;

- коригування.

Моніторинг якості освітнього процесу проводиться шляхом:

- безпосереднього одержання інформації від учасників дослідження (за допомогою спостереження, інтерв'ювання тощо);

- опосередкованого одержання інформації від учасників дослідження (у письмовій та/або електронній формі тощо);

- одержання інформації без залучення учасників дослідження (за допомогою вивчення документації, статистичної або оперативної інформації тощо).

1.3. Система забезпечення якості освіти в Україні

Згідно з положеннями Національної доктрини розвитку освіти, яка визначає стратегію і основні напрями розвитку всіх освітніх ланок у першій чверті XXI століття, постійне підвищення її якості є пріоритетним напрямом державної політики. Надзвичайна важливість освіти пояснюється тим, що саме вона є «передумовою національної безпеки держави, додержання міжнародних норм і вимог законодавства України щодо реалізації права громадян на освіту» [70]. Водночас, як стверджується в цьому документі, освіта є визначальним фактором формування розвинутого громадянського суспільства, що реалізується шляхом підготовки «освічених, моральних, мобільних, конструктивних і практичних людей, здатних до співпраці, міжкультурної взаємодії, які мають глибоке почуття відповідальності за долю країни, її соціально-економічне процвітання» [70].

Актуальність якісної вищої освіти отримала підтвердження у Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 р. У цьому документі якість внесена до числа стратегічних цілей вищої освіти, відображених у її меті (місії), що визначається як «інтелектуальний, культурний і професійний розвиток особистості, формування якісного людського капіталу та згуртування суспільства для утвердження України як рівноправного члена європейської спільноти, розбудова ефективної інноваційної конкурентоспроможної економіки та забезпечення високих стандартів якості життя» [78].

Важливість проблеми забезпечення якості освіти (зокрема якості освітнього процесу) в закладах вищої освіти зумовлена низкою внутрішньо-суспільних (внутрішніх) і зовнішніх чинників.

До числа актуальних внутрішньо-суспільних чинників належать:

- зміни у соціальному та економічному житті українського суспільства, що стали особливо виразними і критичними у воєнний період;

- обмеження можливостей для повноцінного функціонування низки закладів вищої освіти через бойові дії, руйнування або тимчасову окупацію окремих територій України;

- сучасні виклики і потреби суспільства та ринку праці щодо вищої освіти (передусім – у плані підготовки висококваліфікованих фахівців, потрібних для нормального функціонування суспільних інститутів сьогодні і сприяння відновленню країни у майбутньому);

- інтереси та освітні потреби здобувачів вищої освіти.

Зовнішніми чинниками, які обумовлюють високі вимоги до якості освіти, є:

- інтенсифікація інтеграційних освітніх процесів в Європі та у світі в цілому;
- високі європейські та світові стандарти стосовно вищої освіти;
- посилення конкуренції на ринку освітніх послуг у світі.

Значущість зовнішніх чинників підвищується у зв'язку з підтвердженням європейської інтеграції України та орієнтацією на членство в Європейському Союзі.

Проблема якості освіти є однією з пріоритетних в освітній політиці України, що відображено в законах України «Про освіту» та «Про вищу освіту», Національній доктрині розвитку освіти, Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 р., стандартах вищої освіти.

Цьому питанню присвячено ст. 41 Закону України «Про освіту» під назвою «Система забезпечення якості вищої освіти», в якій мета такої системи, що реалізується в масштабах України, визначається як: гарантування якості освіти, послідовне підвищення якості освіти, формування довіри до системи освіти та суб'єктів освітньої діяльності, сприяння суб'єктам освітньої діяльності у справі підвищення якості освіти [73].

У ст. 16 Закону України «Про вищу освіту» зазначається, що така система охоплює три головні структурні складові:

- 1) систему забезпечення вищими якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (систему внутрішнього забезпечення якості);

- 2) систему зовнішнього забезпечення якості освітньої діяльності закладів вищої освіти та якості вищої освіти;

- 3) систему забезпечення якості діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти [62].

Згідно із Законом України «Про вищу освіту» **система внутрішнього забезпечення якості в закладі вищої освіти** передбачає:

- визначення принципів та процедур забезпечення якості вищої освіти;
- здійснення моніторингу та періодичного перегляду освітніх програм;
- щорічне оцінювання здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних і педагогічних працівників закладу вищої освіти та регулярне оприлюднення результатів таких оцінювань;

- забезпечення підвищення кваліфікації педагогічних, наукових і науково-педагогічних працівників;

- забезпечення наявності необхідних ресурсів для організації освітнього процесу, у тому числі самостійної роботи студентів, за кожною освітньою програмою;

- забезпечення наявності інформаційних систем для ефективного управління освітнім процесом;

- забезпечення публічності інформації про освітні програми, ступені вищої освіти та кваліфікації;

- забезпечення дотримання академічної доброчесності працівниками закладів вищої освіти та здобувачами вищої освіти, у тому числі створення і забезпечення функціонування ефективної системи запобігання та виявлення академічного плагіату;

- інші процедури і заходи [62].

Розбудова системи внутрішнього забезпечення якості освіти вищу базується на принципах:

- *студентоцентризму*, згідно з яким у закладі вищої освіти мають бути створені всі необхідні умови для якісної професійної підготовки та сприяння особистісному розвитку здобувача вищої освіти, збереження його прав і свобод як суб'єкта освітнього процесу;
- *автономії закладу вищої освіти*, що передбачає можливість самостійного вибору стратегії його розвитку, освітніх технологій та методик навчання і виховання, які не суперечать нормативно-правовим документам та Державним стандартам вищої освіти;
- *інтегративного характеру забезпечення якості освіти*, що зумовлює необхідність забезпечення якості кожного аспекту освітнього процесу (рівня підготовки вступників, належного кадрового забезпечення, адекватних цілей, комфортного освітнього середовища, достатнього матеріального та методичного забезпечення, оптимальних технологій, результативності викладання та учіння, успішності здобувачів вищої освіти в оволодінні необхідними компетентностями та досягненні програмних результатів навчання);
- *моніторингу якості освіти*, який спрямовує на «виявлення та відстеження тенденцій у розвитку якості освіти ... у закладах освіти ..., встановлення відповідності фактичних результатів освітньої діяльності її заявленим цілям, а також оцінювання ступеня, напряду та причин відхилень від цілей» шляхом проведення послідовних і систематичних дослідницьких заходів [43];
- *безперервності та динамічності процесу забезпечення якості освіти*, що вимагає постійної уваги до цієї проблеми, вдосконалення освітнього процесу у зв'язку зі змінами в освітній сфері, актуальними освітніми потребами учасників освітнього процесу та суспільними запитами;
- *спрямованості на постійне вдосконалення*, який націлює на постійний професійний розвиток науково-педагогічних та педагогічних працівників, покращення всіх аспектів забезпечення освітньої діяльності (матеріального, методичного, організаційного, управлінського, соціального);
- *урахування впливу зовнішніх чинників*, що пов'язано із закономірною детермінованістю діяльності освітніх закладів та освітнього процесу, який у них відбувається, змістом державної освітньої політики, обсягом фінансування, рівнем технологічного прогресу в освітній галузі, споживчими уподобаннями населення країни або регіону щодо отримання освіти тощо;
- *гнучкості і адаптивності системи внутрішнього забезпечення якості освіти*, який полягає у її пристосуванні до мінливих зовнішніх і внутрішніх умов, вивченні та впровадженні інновацій, відкритості для контактів з вітчизняними та зарубіжними освітніми установами.

Розбудова системи внутрішнього забезпечення якості освіти є поетапною і реалізується на етапах розроблення, самооцінювання, звітування та планування.

Етап розроблення є основоположним для її подальшого функціонування. На цьому етапі в освітньому закладі визначають якою вона має бути, які завдання повинна вирішувати, як забезпечити її життєздатність та результативність. Орієнтирами для прийняття цих рішень слугують державні документи (закони «Про освіту» та «Про вищу освіту», стандарти вищої освіти, накази і листи Міністерства освіти і науки України та Національного агентства забезпечення якості вищої освіти). На їх основі розробляється локальне нормативно-правове забезпечення функціонування системи: положення, інструкції, рекомендації, описуються цілі, завдання і принципи внутрішнього забезпечення якості освіти, визначається структура такої системи та особливості (процедури і заходи) її реалізації, з'ясовуються потреби у ресурсах, обґрунтовуються критерії оцінювання системи (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Зміст етапу розроблення системи внутрішнього забезпечення якості освіти

Основним серед згаданих документів є Положення про систему внутрішнього забезпечення якості освіти. У ньому описуються: основні політики і процедури вивчення й оцінювання освітньої діяльності закладу (система моніторингу, самооцінювання та оцінювання навчальних досягнень, шляхи забезпечення професійного зростання працівників, порядок забезпечення публічності і прозорості інформації про діяльність закладу, способи дотримання принципів академічної доброчесності, запобігання і протидії їх порушенням, подолання проявів мобінгу і булінгу тощо); правила, критерії та індикатори (показники) якості освітньої діяльності та вищої освіти.

У характеристиці етапу розроблення були використані терміни, які потребують додаткового пояснення.

Мета системи внутрішнього забезпечення якості освіти полягає в гарантуванні якості освіти в освітньому закладі, забезпечення її відповідності запитам суспільства, нормам законодавства, положенням стандартів вищої освіти, потребам учасників освітнього процесу.

Основні завдання системи внутрішнього забезпечення якості освіти спрямовані на:

- реалізацію заходів із забезпечення якості вищої освіти та освітньої діяльності у виші;
- реалізації заходів щодо всебічного вивчення, оцінки й аналізу освітньої діяльності та якості вищої освіти в закладі;
- підготовку пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення освітньої діяльності закладу та підвищення якості вищої освіти здобувачів.

Структура системи внутрішнього забезпечення якості освіти є сукупністю компонентів та зв'язків між ними, які забезпечують досягнення її мети і виконання завдань. Вона охоплює такі компоненти, як: освітнє середовище; діяльність здобувачів вищої освіти; діяльність науково-педагогічних та/або педагогічних працівників; управлінські процеси в закладі вищої освіти.

Ресурси системи внутрішнього забезпечення якості освіти – засоби, джерела, можливості закладу вищої освіти, які він може використати з метою забезпечення якості освіти та освітньої діяльності. Основними такими ресурсами є:

- **людські ресурси:** забезпечення кваліфікованими педагогічними і науково-педагогічними працівниками, сприяння їхньому професійному розвитку, залучення до викладання професіоналів-практиків;
- **освітнє середовище та матеріальні ресурси:** приміщення, аудиторії, лабораторії, спортивні зали і майданчики, обладнання, безпека для життя і здоров'я учасників освітнього процесу, наявність можливостей для задоволення освітніх потреб та інтересів, забезпечення можливостей для отримання освіти особами з особливими потребами,

забезпечення необхідної підтримки (освітньої, організаційної, інформаційної, соціальної), наявність процедур для вирішення конфліктних ситуацій, пов'язаних із оцінюванням навчальних досягнень здобувачів вищої освіти, сексуальними домаганнями, дискримінацією, корупцією та ін.;

- *навчальні ресурси*: навчальне обладнання, навчальна література, фахові періодичні видання, навчально-методичні матеріали;

- *програмні та інформаційні ресурси*: електронна бібліотека, програмне забезпечення, забезпечення здобувачів вищої освіти актуальною інформацією щодо освітнього процесу, академічної й неакадемічної підтримки.

Процедури функціонування системи внутрішнього забезпечення якості освіти охоплюють низку взаємопов'язаних дій, спрямованих на забезпечення високого рівня професіоналізму науково-педагогічних (педагогічних) працівників, створення комфортного освітнього середовища, розроблення необхідних навчальних ресурсів і сучасних інформаційних систем управління освітнім процесом; забезпечення доступності та прозорості інформації про діяльність закладу, розвиток культури академічної доброчесності.

На етапі самооцінювання здійснюється вивчення та оцінювання системи внутрішнього забезпечення якості освіти або окремих її аспектів. Самооцінювання може бути: комплексним, що передбачає вивчення та оцінку усієї системи; за освітніми рівнями, що дає змогу виявити особливості забезпечення якості вищої освіти за першим (бакалаврським), другим (магістерським) або третім (освітньо-науковим або освітньо-творчим) рівнями; вибіркоким – за окремими напрямками діяльності закладу вищої освіти.

Самооцінювання здійснюється засобами моніторингу, що передбачає вивчення стану функціонування системи (її аспектів), аналіз та оцінювання отриманих даних (рис. 1.2).

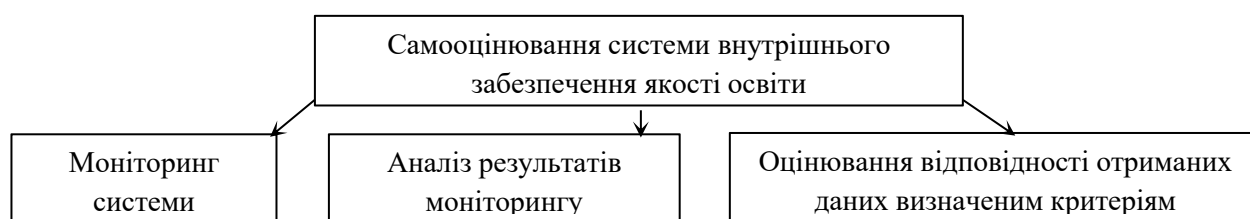

Рис. 1.2. Зміст етапу оцінювання системи внутрішнього забезпечення якості освіти

Моніторинг проводять штатні працівники закладу вищої освіти, які відповідають за функціонування системи внутрішнього забезпечення закладу вищої освіти: працівники відповідних структурних підрозділів (відділів, центрів якості освіти), відповідальні особи (працівники інститутів, факультетів, кафедр). Процес і результати самооцінювання мають бути максимально публічними. Винятком є конфіденційна інформація щодо персональних даних здобувачів і працівників.

Строки моніторингу визначаються положеннями, розробленими закладами освіти, і орієнтовані на освітній цикл (навчальний рік). Комплексний моніторинг проводиться, як правило, один раз на п'ять років. Інші види моніторингу можуть здійснюватись частіше. Наприклад, якість контролю навчальних досягнень студентів варто аналізувати щосеместрово, а якість освітніх програм та процесу їх реалізації більшість вишів оцінюють наприкінці навчального року. Якість освітнього середовища або окремих його показників визначається за потреби. Така оцінка може проводитись декілька разів на рік.

Для оцінювання якості використовують кількісний, описовий або комбінований підходи.

Кількісний підхід дає змогу оцінити певний аспект функціонування системи внутрішнього забезпечення якості освіти за допомогою кількісних показників. Наприклад,

оцінку щодо ставлення здобувачів вищої освіти до проблеми академічної доброчесності можна сформулювати таким чином: «Вважають необхідним дотримуватись принципів академічної доброчесності 90% опитаних студентів».

У межах *описового підходу* ця інформація подається таким чином: «Більшість опитаних студентів вважають необхідним дотримання принципів академічної доброчесності». Висловлену оцінку можна розширити додатковою інформацією на кшталт: «Вони зазначили, що засуджують практику плагіату, списування або користування результатами праці інших; намагаються виконувати усі види навчальних завдань самостійно».

Комбінований підхід передбачає використання обох охарактеризованих вище підходів, тобто поєднання вербального формулювання оцінки та її числового значення.

Етап звітування. Після проведення самооцінювання формуються звіти, зміст яких охоплює опис його процедури та результатів, робляться висновки щодо стану всієї системи внутрішнього забезпечення якості освіти або окремих її аспектів та висуваються пропозиції стосовно усунення зафіксованих недоліків чи покращення відповідних показників.

Звіти можна подавати у текстовій формі або у формі відеопрезентації, яка коротко і стисло відображає отримані результати оцінювання. Краще сприймаються тексти, доповнені таблицями, графіками, гісторамами, які ілюструють стан питання, що вивчається.

Етап планування полягає у визначенні заходів для вдосконалення системи: коригування її цілей і завдань, покращення ресурсів, удосконалення процесів забезпечення якості освіти, перегляд процедур і критеріїв оцінювання системи, розроблення або внесення змін у документи, які регламентують її функціонування.

Система зовнішнього забезпечення освітньої діяльності закладів вищої освіти та якості вищої освіти призначена для виконання процесів і процедур щодо:

- гарантування ефективності процесів і процедур внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності закладів вищої освіти та якості вищої освіти;
- проведення процедур зовнішнього забезпечення якості;
- оприлюднення критеріїв прийняття рішень відповідно до стандартів та рекомендацій забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти;
- налагодження доступного і зрозумілого звітування;
- проведення періодичних перевірок діяльності систем забезпечення якості та механізмів роботи з отриманими рекомендаціями [62].

У реалізації освітньої політики якості важливу роль виконує ***Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО)***: Агентство є постійно діючим колегіальним органом, який уповноважений реалізувати державну політику щодо забезпечення якості вищої освіти відповідно до Стандартів вищої освіти України та Європейського Союзу (Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG)).

До складу Національного агентства входять 23 особи, призначені Кабінетом Міністрів України на підставі рішення Конкурсної комісії з відбору членів Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за результатами конкурсного відбору строком на три роки. Такий відбір проводиться з дотриманням принципів гендерного балансу та галузевого представництва і передбачає залучення:

- представників всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців – три особи;
- здобувачів вищої освіти першого або другого рівня – дві особи;
- представників Національної академії наук України; національної галузевої академії наук; закладів вищої освіти державної, комунальної, приватної форми власності – не менше одного за кожною позицією.

До основних процедур і заходів, які включає система діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, належать:

- забезпечення наявності та ефективності процесів і процедур зовнішнього забезпечення якості вищої освіти;
- забезпечення наявності достатніх і збалансованих ресурсів для здійснення процесів зовнішнього забезпечення якості вищої освіти;
- забезпечення незалежності у діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти;
- підзвітність [62].

Підвищенню якості освіти загалом та освітнього процесу вишів зокрема суттєво сприяють **стандарти вищої освіти**, в яких викладено вимоги до змісту вищої освіти, змісту навчання, рівня освіченості і підготовленості випускників в межах кожної спеціальності та за кожним рівнем вищої освіти. Ці документи розробляються центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки (Міністерством освіти і науки України) з урахуванням пропозицій галузевих державних органів, галузевих об'єднань роботодавців та погоджуються з Національним агентством якості освіти.

Ключова роль стандартів вищої освіти у забезпеченні якості полягає у тому, що вони «є основою нормативної бази функціонування системи вищої освіти і спрямовані на досягнення оптимального ступеня упорядкування діяльності у сфері вищої освіти» [100].

Це стає можливим завдяки тому, що кожний Стандарт вищої освіти визначає такі важливі параметри освітнього процесу з підготовки фахівців, як обсяг кредитів ЄКТС, строки навчання, нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, перелік компетентностей і результатів навчання випускників, форми атестації здобувачів вищої освіти, вимоги до наявності системи внутрішнього забезпечення якості освіти [62]. Задані параметри дають змогу упорядкувати зміст та строки підготовки фахівців у межах країни, узгодити систему вищої освіти України з освітніми системами інших країн.

Дотримання стандартів не загрожує уніфікацією та однотипністю освітніх систем. Їх основне призначення полягає у визначенні компетентностей та кінцевих результатів навчання, якими мають оволодіти здобувачі вищої освіти, що слугує «точками прив'язки на рівні предметних областей» [62] і забезпечує сумісність та порівнюваність освітніх програм, розроблених закладами вищої освіти на основі цих документів, з освітніми програмами інших українських та зарубіжних вишів.

Запитання для самоперевірки:

1. У чому полягає сутність поняття «якість»?
2. Розкрийте сутність якості освіти.
3. Як у Законі України «Про вищу освіту» визначається якість вищої освіти?
4. Дайте визначення освітнього процесу в закладі вищої освіти.
5. Чи можна ототожнювати поняття «якість вищої освіти» і «якість освітнього процесу в закладі вищої освіти»?
6. За якими критеріями і показниками визначається якість освітнього процесу в закладі вищої освіти?
7. В яких державних документах задекларовані вимоги до якості вищої освіти?
8. Що є об'єктом і предметом моніторингу якості освітнього процесу в закладі вищої освіти?
9. Які завдання виконує моніторинг якості освіти у виші?
10. Які види моніторингу використовуються в закладі вищої освіти?

11. Охарактеризуйте складові системи забезпечення якості освіти в Україні.
12. Які функції виконують Стандарти вищої освіти?
13. Поясніть відмінності між процесами стандартизації та уніфікації вищої освіти.
14. Охарактеризуйте систему забезпечення якості освіти в Україні.
15. На яких принципах базується система внутрішнього забезпечення якості в освітньому закладі?
16. Для чого призначення система зовнішнього забезпечення освітньої діяльності закладів вищої освіти?
17. Які процедури і заходи здійснює Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО)?
18. Доведіть актуальність проблеми забезпечення якості вищої освіти в Україні.

ТЕМА 2. ПРОБЛЕМИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ВОЄННОГО ПЕРІОДУ

2.1. Негативний вплив війни на якість освітнього процесу в закладах вищої освіти

Навчання у закладах вищої освіти у воєнний період реалізується з урахуванням умов, в яких вони функціонують, та можливостей для безпечного проведення занять. У зв'язку з цим для організації освітнього процесу використовуються різні форми здобуття вищої освіти, які нерідко змінюють одна одну впродовж навчального року або навіть семестру. Залежно від обставин вищі організовують навчання здобувачів вищої освіти за традиційною (очною, заочною) формою або впроваджують дистанційне чи змішане навчання.

Характеризуючи проблеми освітнього процесу в цей час, варто зазначити, що вони помітно поглиблюють ті виклики, які вища школа вирішувала в попередні два пандемічні роки, екстрено впроваджуючи навчання на відстані.

Накопичений практичний і теоретичний досвід дистанційного та змішаного навчання засвідчує, що і сьогодні на його якості негативно позначаються невирішені нею проблеми щодо:

- недостатнього забезпечення учасників освітнього процесу засобами електронного зв'язку (комп'ютерами, телефонами), що додатково ускладняється в умовах війни (передусім через брак коштів для їх придбання або модернізації), відсутність або утруднений доступ до Інтернету;
- недостатнього рівня оволодіння цими засобами (та й інформаційно-комп'ютерними технологіями (ІКТ) загалом) окремими викладачами і поодинокими студентами;
- недостатнього забезпечення навчання потрібними методичними матеріалами, зокрема електронними курсами навчальних дисциплін;
- збереження практики очного навчання – автоматичного перенесення способів педагогічної діяльності, зокрема форм і методів проведення навчальних занять, з формату офлайн у формат дистанційного навчання.

Війна спричинила серйозні проблеми для закладів вищої освіти. Вона привнесла чимало загроз життю і здоров'ю його учасників не лише у зонах безпосередніх бойових дій, але й на всій території країни, яка знаходиться під загрозою ракетного ураження з боку агресора, і завдала неабиякої шкоди освітній інфраструктурі, що позначилось на перебігу

освітнього процесу: змусила до його припинення на початку війни, а надалі – до широкого застосування практики дистанційного і змішаного навчання.

Унаслідок воєнних дій, ворожих обстрілів цивільних об'єктів було зруйновано низку освітніх закладів у Запорізькій та Харківській областях, пошкоджену матеріальну базу університетів у Харкові, Чернігові, Ірпені, Маріуполі, Рубіжному. Упродовж кількох місяців війни було переміщено десятки університетів, інститутів, коледжів з Херсонської, Донецької, Луганської, Запорізької областей (з Херсона, Покровська, Мелітополя, Маріуполя, Сєвєродонецька, Краматорська, Слов'янська, Старобільська, Рубіжного, Кремінної, Бахмута, Бердянська, Каховки, Новокаховки, Торецька, Дніпрорудного, Лисичанська та інших міст) до Дніпропетровської, Миколаївської, Одеської, Івано-Франківської, Хмельницької, Рівненської, Тернопільської, Київської, Волинської, Полтавської, Черкаської та інших областей.

Через це значна кількість студентів та педагогів була змушена виїхати з небезпечних місць. Частина з них зазнала фізичних та психічних травм і досі потребує підтримки. Окремі здобувачі вищої освіти і працівники освітніх закладів долучились до захисників Батьківщини та волонтерів, інші не змогли продовжувати свою навчальну або викладацьку діяльність через стан здоров'я, обмеження можливостей для задоволення освітніх потреб (наприклад, переміщення в межах України або виїзд за кордон, зменшення доходів сім'ї та нестача коштів на навчання), що спричинило зменшення контингенту тих, хто навчає, і тих, хто навчається.

В умовах воєнного стану, коли держава змушена суттєво збільшити видатки на захист незалежності, свободи своїх громадян, вона витрачає багато коштів для відновлення функціонування переміщених закладів та їх персоналу, що позначилось на рівні її можливостей матеріального забезпечення традиційних освітніх потреб: ремонтів навчальних приміщень, спортивних споруд, придбання навчального обладнання і техніки тощо.

Таким чином, воєнні дії, що почались через вторгнення в Україну, негативно вплинули на:

1) *якість організації освітнього процесу* – не лише зумовили повернення до дистанційної або змішаної форм навчання, але й:

- унеможливили або утруднили доступ до навчання або викладання окремих учасників освітнього процесу через небезпеку для життя і здоров'я, втрату засобів або погіршення якості електронного зв'язку;
- унеможливили дотримання чіткого розкладу занять через повітряні тривоги;
- позбавили можливості навчатись за спільним графіком (разом з усіма) багатьох студентів, зайнятих у територіальній обороні або залучених до волонтерства, чи змушених працювати, перебуваючи в евакуації, або з інших причин;

2) *обсяг контингенту здобувачів вищої освіти і педагогів*, котрі змінили свою діяльність у зв'язку з надзвичайними обставинами;

3) *рівень матеріального забезпечення освітнього процесу* – призвели до матеріальних втрат (руйнування або пошкодження матеріальної бази, витрати на переміщення освітніх закладів); унеможливили значну частину витрат, необхідних для покращення матеріальної бази освітніх закладів або підтримання її в належному стані;

4) *психіку багатьох здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників* – негативно позначилась на їхніх психічних (передусім емоційних та інтелектуальних) станах і процесах, що ускладнює виконання навчальної і викладацької діяльності;

5) *мотивацію учіння і викладання* – спричинили зниження її рівня в певній частини здобувачів вищої освіти і педагогів;

б) *працездатність і продуктивність діяльності учасників освітнього процесу* – призвели до зниження цих показників у певної їх частини і, як наслідок, до погіршення результативності навчально-пізнавальної і педагогічної діяльності.

Відтак до актуальних у довоєнний карантинний період технічних, комунікативних та просвітницьких проблем, пов'язаних з тимчасовим використанням в освітньому процесі дистанційного і змішаного навчання, додалися ще й інші, зумовлені воєнними обставинами.

Підсумовуючи досвід щодо навчання у закладах вищої освіти, набутий під час повномасштабної війни, можна зробити висновок, що сьогодні конче потребують розв'язання проблеми, пов'язані з:

- нестабільністю ситуації навчання в окремих регіонах України;
- обмеженням доступу до інформаційних ресурсів окремих учасників освітнього процесу;
- підвищеною стресогенністю життя учасників освітнього процесу (як і всіх українських громадян);
- погіршенням психічних (емоційних, інтелектуальних, вольових) станів учасників освітнього процесу;
- зниженням мотивації та результативності навчально-пізнавальної і викладацької діяльності.

2.2. Актуальні завдання щодо забезпечення якості освітнього процесу в закладах вищої освіти в умовах війни

В умовах війни проблема забезпечення якості освітнього процесу залишається пріоритетним завданням у діяльності кожного закладу вищої освіти.

Підкреслимо, що у воєнний час підвищується відповідальність за якісну підготовку фахівців, що є першочерговим громадянським обов'язком освітнього закладу та його працівників. Виконання цього обов'язку має бути спрямованим, по-перше, на удосконалення організаційно-методичних засад освітнього процесу, орієнтованих на гнучке реагування на мінливі зовнішні обставини та на підтримку оптимального психічного стану студентів, викладачів, усього персоналу університету; по-друге, на підвищення рівня відповідальності та виконавської дисципліни учасників освітнього процесу.

Відтак першочерговими завданнями закладу освіти є ревізія освітнього потенціалу в контексті забезпечення якісного освітнього процесу в умовах війни (в аспектах задоволення актуальної суспільної потреби у компетентних фахівцях, адаптації до європейських і світових аналогів), передусім:

- 1) створення безпечних умов для його проведення;
- 2) забезпечення його оптимальної організації;
- 3) ретельного перегляду змісту освіти;
- 4) розроблення оптимальних технологічних рішень щодо його проведення;
- 5) здійснення психологічної допомоги учасникам освітнього процесу.

Постановка першого завдання зумовлена виникненням загрози життю і здоров'ю учасників освітнього процесу. Тож задля уникнення небезпеки в умовах очного навчання недостатньо лише обладнання в закладі або поблизу нього укриття – потрібний зрозумілий план дій під час можливих небезпечних ситуацій, доведений до відома кожного студента і працівника, та чітке управління такими діями з боку педагогів та управлінського персоналу. Тому кожний заклад вищої освіти має подбати про обладнати укриття (якщо є відповідні приміщення), систему оповіщення про небезпеку, розроблення правил, схем, вказівників,

необхідних для гарантування безпечних умов для навчання і праці. Дотримання правил безпеки є необхідним і під час навчання онлайн – вони передбачають переривання занять під час тривоги для отримання можливості переміститись у безпечні місця.

Виконання другого завдання залежить значною мірою від ситуації, яка складається в конкретному регіоні та, зокрема, населеному пункті країни. Орієнтуючись на державні нормативні документи (Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, накази і листи Міністерства освіти і науки України, документи, видані обласними, районними або міськими воєнними адміністраціями) та враховуючи свої можливості, кожний заклад вищої освіти розглядає варіанти організації навчання (офлайн, онлайн, змішана форма) та видає відповідні накази, які доводить до відома всіх учасників освітнього процесу.

Очевидним є те, що у воєнних умовах потребує перегляду зміст освіти. У контексті ревізії змісту навчання йдеться як про перегляд окремих освітніх стандартів, так і про корегування освітніх програм, навчальних планів та програм навчальних дисциплін. Якщо перший аспект такої ревізії потребує тривалого часу та зусиль багатьох учених і практиків, то всі інші аналізуються і можуть змінюватись досить оперативно працівниками закладів освіти (гарантами освітніх програм, викладачами навчальних дисциплін). Так, у наш час ставляться питання про необхідність адаптації освітніх програм до актуальних потреб сьогодення: розвитку інформаційних технологій, набуття професійних умінь, розвитку соціальних навичок, знання іноземних мов, створення безпечних умов життєдіяльності. Водночас є потреба аналізу та вдосконалення змісту окремих навчальних дисциплін, його осучаснення та приведення у відповідність до здобутків науки і практики. З іншого боку, виникає необхідність ревізії обсягу навчального матеріалу, призначеного для вивчення. Адже в умовах переважно дистанційного навчання, коли здобувачі освіти змушені опановувати значну його частину самостійно, не виправданим є збереження застарілої або другорядної інформації, вилучення якої не позначається на якості професійної підготовки фахівців.

Важливою складовою змісту освіти є виховання студентської молоді, спрямоване на всебічний розвиток особистості. Серед усіх виховних напрямів (розумового, морального, трудового, фізичного, естетичного, економічного, гендерного, екологічного та ін.) особливого значення набуває національно-патріотичне виховання, реалізація якого потребує формування національної ідентичності, готовності до захисту України, сприяння безпеці та обороні нашої країни.

Досвід дистанційного та змішаного навчання під час пандемії та у воєнний період свідчить про необхідність вдосконалення освітніх технологій. Пріоритетними серед них стають інформаційно-комунікаційні технології, які забезпечують навчання на відстані. Це не означає відмову від традиційних технологій, хоча використання кожної з них вимагає сьогодні зважених рішень з погляду доцільності та ефективності.

В умовах війни набуло актуальності завдання психологічної допомоги учасникам освітнього процесу, які під практично безперервним впливом багатьох потужних стресових чинників переживають чимало негативних емоцій і почуттів, що, як було зазначено вище, позначається на перебігу освітнього процесу та результатах діяльності здобувачів вищої освіти і педагогів. Відтак для гарантування його якості потрібні нові підходи до реалізації психолого-педагогічної підтримки усіх суб'єктів здобуття та забезпечення вищої освіти в напрямі підвищення їхньої психологічної стійкості, оптимізації психічних станів та покращення діяльності.

Важливим внеском у справу забезпечення теперішнього і майбутнього (повоєнного) розвитку освіти є схвалення Кабінетом Міністрів України «Стратегії розвитку вищої освіти в

Україні на 2022-2032 роки» (23.02.2022 № 286-р7) [78], що відбулось напередодні повномасштабної війни. У цьому документі визначено актуальні стратегічні цілі, на які повинна орієнтуватись вища освіта, а саме:

1) підвищення ефективності вищої освіти шляхом удосконалення системи фінансування вишів, їх модернізації та укрупнення;

2) посилення довіри до закладів вищої освіти з боку держави, громадян, бізнесу через продовження практики незалежного оцінювання та дотримання принципів академічної доброчесності, розроблення механізмів виявлення їх порушень та притягнення порушників до відповідальності, налагодження партнерських відносин із суб'єктами освіти;

3) забезпечення якісної, доступної, конкурентоспроможної вищої освіти завдяки сприянню академічній мобільності здобувачів; підтримка мешканців тимчасово окупованих територій та вразливих груп населення, вступників з особливими досягненнями; використанню інноваційних технологій, розвиток дослідницьких установ та впровадження результатів досліджень у практику;

4) інтернаціоналізацію вищої освіти, що передбачає її входження в європейський освітній простір, удосконалення національної системи кваліфікацій та процедур визнання іноземних освітніх кваліфікацій, посилення уваги до сфери безпеки та оборони;

5) підвищення рівня привабливості закладів вищої освіти в контексті отримання якісної освіти та подальшої побудови професійної кар'єри, для чого необхідно впроваджувати принципи студентоцентрованого навчання, розширювати можливості для отримання освіти (здобуття другої спеціальності, навчання за подвійними програмами, використання дуальної форми навчання), забезпечувати здобуття актуальних загальних компетентностей, сприяти формуванню якісного кадрового (зокрема управлінського) резерву, продовжувати реформування системи вищої освіти [78].

2.3. Нормативно-правові підстави для розв'язання проблем вищої освіти в умовах війни

Нормативно-правові підстави щодо освітньої діяльності закладів вищої освіти викладені в Конституції України, у законах України та нормативно-правових підзаконних актах.

У ст. 53 Конституції України декларується право кожної людини на здобуття вищої освіти, а також можливість громадян здобувати вищу освіту в державних і комунальних освітніх закладах на конкурсній основі [31].

Згідно із Законом України «Про освіту» (2017) освіта проголошується «державним пріоритетом, що забезпечує інноваційний, соціально-економічний і культурний розвиток суспільства», а її фінансування вважається «інвестицією в людський потенціал, сталий розвиток суспільства і держави». При цьому державна освітня політика направлена на створення умов «для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина» [74].

Як зазначається у Законі України «Про вищу освіту» (2014), державна політика у сфері вищої освіти базується на принципах: сприяння сталому розвитку суспільства; міжнародної інтеграції, зокрема інтеграції в Європейський освітній простір, у поєднанні зі збереженням здобутків вітчизняної вищої школи; державної підтримки підготовки фахівців з вищою освітою для пріоритетних галузей економічної діяльності, напрямів

фундаментальних і прикладних наукових досліджень, науково-педагогічної, мистецької та педагогічної діяльності; сприяння здійсненню державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти; доступності й наступності її здобуття; незалежності від політичних партій, громадських і релігійних організацій (крім духовної вищої освіти); відкритості системи вищої освіти (відкритості формування структури і обсягу освітньої та професійної підготовки фахівців з вищою освітою) [62].

Унормуванню дистанційного або змішаного навчання допомагають Закон України «Про національну програму інформатизації» (1998); наказ Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 р. № 466 «Про затвердження Положення про дистанційне навчання»; наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2012 р. № 1060 «Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси»; наказ Міністерства освіти і науки України від 30.10.2013 р. № 1518 «Про затвердження Вимог до вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти, наукових, освітньо-наукових установ, що надають освітні послуги за дистанційною формою навчання».

Важливим нормативно-правовим орієнтиром щодо організації освітнього процесу в умовах війни є Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» (2022) та Закон України «Про правовий режим воєнного стану» (2015).

Згідно із зазначеним Указом 24.02.2022 р. в Україні було запроваджено правовий режим воєнного стану [61], що за Законом України «Про правовий режим воєнного стану» означає отримання державними адміністраціями повноважень військових адміністрацій, які забезпечують заходи із відвернення загрози, збереження територіальної цілісності та забезпечення національної безпеки у підпорядкованих їм адміністративних одиницях. Відповідно, у разі небезпеки для життя і здоров'я населення (у тому числі учасників освітнього процесу), загрози знищення освітніх закладів проводиться їх евакуація у відносно безпечні регіони країни, а також виїзд здобувачів вищої освіти за кордон, що вимагає вирішення багатьох проблем із забезпечення освітніх послуг, організації освітнього процесу в надзвичайній ситуації. 15.03.2022 р. було прийнято закони України № 2126-IX «Про внесення змін до деяких законів України про державні гарантії в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану», згідно з яким освітні заклади отримали право на вибір безпечних варіантів організації освітнього процесу (у дистанційній, очній, змішаній, заочній формі), а органи влади – повноваження на оперативне прийняття рішень щодо врегулювання питань функціонування закладів освіти і науки в умовах війни; та № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», який унормовує права і обов'язки працівників у воєнний період.

Відповідно до цих актів Міністерство освіти і науки України сформувало нормативно-правові підстави для розв'язання багатьох питань організації освітнього процесу в закладах вищої освіти. Зокрема було видано:

наказ Міністерства освіти і науки України від 07.03.2022 р. № 235 «Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану»;

наказ Міністерства освіти і науки України від 21.03.2022 р. № 265 «Про проведення атестації випускників закладів фахової передвищої, вищої освіти»;

лист Міністерства освіти і науки України від 01.03.2022 р. № 1/3315-22 «Про функціонування галузі освіти в умовах воєнного стану»;

лист Міністерства освіти і науки України від 06.03.2022 р. № 1/3371-22 «Про організацію освітнього процесу»;

лист Міністерства освіти і науки України № 1/3463 від 15.03.2022 р. «Щодо надання інформації»;

лист Міністерства освіти і науки України від 07.03.2022 р. 1/3378 «Про практику застосування трудового законодавства у галузі освіти і науки під час дії правового режиму воєнного стану»;

лист Міністерства освіти і науки України від 10.03.2022 р. № 1/3417-228 «Про завершення навчального року»;

лист Міністерства освіти і науки України від 21.04.2022 р. № 1/4334-22 «Про рекомендації стосовно окремих питань завершення 2021/2022 навчального року у закладах вищої, фахової передвищої освіти».

Ці документи стали важливим правовим підґрунтям для з'ясування можливостей щодо продовження і завершення освітнього процесу у 2022 році, захисту його учасників, забезпечення (за потреби) особливих умов навчання, евакуації закладів вищої освіти з окупованих територій та з місць, в яких точаться воєнні дії.

Враховуючи негативний вплив на психіку людини, Міністерство освіти і науки України через місяць після початку війни видало листи із рекомендаціями з надання психологічної допомоги учасникам освітнього процесу: лист від 29.03.2022 р. № 1/3725-22 «Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» та лист від 04.04.22 р. № 1/3872-22 «Про методичні рекомендації «Перша психологічна допомога. Алгоритм дій».

При цьому важливо підкреслити, що у складний воєнний час приділяється увага якості освіти. У зв'язку з цим 02.05.2023 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів щодо забезпечення якості освіти», який націлює на подальше вдосконалення систем внутрішнього і зовнішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти.

Незважаючи на численні суспільні виклики, у чинному законодавстві України воєнних років спостерігаються тенденції, спрямовані не лише на збереження освітньої галузі, але й на подальшу модернізацію системи вищої освіти. Свідченням тому є прийняття Закону України від 23.04.2024 р. № 3642-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку індивідуальних освітніх траєкторій та вдосконалення освітнього процесу у вищій школі», який утворює нормативно-правову основу для розширення автономії українських вишів та подальшої демократизації освітнього процесу.

Таким чином, можна констатувати, що наявні законодавчі й підзаконні акти утворили базову основу для розв'язання проблем вищої освіти в умовах війни, її функціонування та розвитку. Проте варто зазначити, що сучасні реалії спричиняють виникнення нових питань, які потребують подальшого правового урегулювання.

Запитання для самоперевірки:

1. Які проблеми постали перед вищою освітою під час війни?
2. Як вплинули воєнні події на якість освітнього процесу?
3. Назвіть причини зменшення контингенту здобувачів вищої освіти і педагогів у закладах вищої освіти.
4. Які актуальні завдання постали перед вищою освітою у воєнний період?
5. Чому у воєнний період виникла потреба у перегляді змісту та технологічних рішень щодо проведення освітнього процесу у вищій школі?
6. Назвіть основні стратегічні цілі вищої освіти, визначені Стратегією її розвитку на 2022-2032 роки. Чому ці цілі є актуальними у воєнний період?
7. Яким чином можна посилити довіру до закладів вищої освіти у наш час?
8. Поясніть сутність інтернаціоналізації вищої освіти.

9. Назвіть нормативно-правові підстави для вирішення проблем вищої освіти у воєнний період.

10. На яких принципах базується державна політика України у сфері вищої освіти?

11. Як вплинув Указ Президента «Про введення воєнного стану в Україні» на функціонування закладів вищої освіти?

12. Назвіть основні нормативні акти, які унормовують питання забезпечення якості вищої освіти в Україні.

ТЕМА 3. ПРОБЛЕМА ЗМІСТУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

3.1. Зміст вищої освіти як єдність змісту навчання і змісту виховання

Зміст вищої освіти традиційно вважають тим фундаментальним компонентом освітнього процесу, який містить у собі систему досвіду, призначеного для засвоєння здобувачами з метою підготовки до життя та трудової діяльності.

Зміст вищої освіти у широкому розумінні характеризується як система досвіду, представленого у знаннях, уміннях і навичках, засвоєння яких закладає основу (можливості) для формування особистісних і професійних якостей, розвитку особистості фахівця у певній галузі професійної діяльності.

Зміст вищої освіти детермінований низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників, до яких належать:

А. Об'єктивні чинники:

1. *Суспільні потреби* (економічні, соціальні, культурні, безпекові, євроінтеграційні та ін.). Сьогодні такі потреби набули суттєвих змін, спричинених війною. У сучасних воєнних умовах суспільство гостро потребує фахівців у військовій, енергетичній та будівельній галузях, у галузях ІТ-технологій, що зумовлює необхідність якісного засвоєння здобувачами точних та прикладних дисциплін. Водночас у наш час зростає потреба у вихованні громадянина і патріота, забезпечення його національно-патріотичної та воєнно-патріотичної вихованості, готовності до протидії ворожим ідеям і діям, що актуалізує необхідність знання рідної та іноземної мов, вимагає глибокої обізнаності в історії, політології, соціології, посилює значення безпекової та фізичної підготовки. Процеси духовного відродження суспільства зумовлюють важливість покращення соціальних компетентностей особистості, її розуміння себе та інших людей, готовності успішно взаємодіяти з ними, що вимагає знання психології, права, самоменеджменту тощо.

2. *Державна політика у сфері вищої освіти* (принципи державної політики див. п. 2.3) спрямовує розробників змісту вищої освіти на задоволення потреб суспільства й особистості, яка здобуває освіту; орієнтує на інтеграцію в європейський та світовий освітні простори та водночас націлює на збереження національної ідентичності. Закономірно, що в ситуації війни принципово важливим стає формування соціальних і громадянських компетентностей здобувачів вищої освіти, що уможливує підвищення опірності ворожій пропаганді та збройній агресії, посилення прагнення до європейської та світової інтеграції.

3. *Ідеологія освіти* базується на ідеях поєднання у змісті освіти національного і європейського освітнього досвіду та загальнолюдських цінностей (людяності, свободи, демократії, справедливості, чесності, толерантності, відповідальності, миру, любові та ін.).

4. *Рівень розвитку науки і практики* детермінує динаміку змін у змісті освіти у відповідності з досягненнями у науці (відкриттями, появою нових теорій, наукових підходів, концепцій тощо) і практиці (розробленням технологій, засобів, інструментів та ін.).

5. *Рівень культури та зміст культурних цінностей* зумовлює необхідність віддзеркалення у змісті освіти культурних надбань, що дає змогу виконувати культуротворчу функцію освіти. Вона є вкрай важливою в ситуації нищення української нації через попередню русифікацію та сьогодишнє фізичне руйнування пам'яток культури, ідеологічний терор проти культурної спадщини, морально-психологічну війну проти культурних цінностей українців. На думку багатьох вчених, війна в Україні виявляється не лише у воєнному протистоянні, але й у конфлікті культур і передусім – у протистоянні демократичних культурних цінностей і варварських наративів рашизму: імперських амбіцій, мілітаризму, тоталітаризму, жорстокості, виправдовування геноциду, соціальної ненависті до інших, заможніших і успішніших.

Б. Суб'єктивні чинники:

1. *Індивідуальні погляди вчених.* Конструювання змісту освіти суттєво залежить від обраної наукою позиції щодо мети і завдань освіти. Так, наприклад, у теорії енциклопедичної освіти головним її завданням вважалося засвоєння учнями якомога більшого обсягу знань, а в ідеях прихильників дидактичного формалізму панувала думка, що знання мають другорядне значення – головним є розвиток здібностей тих, хто навчається. У наш час більшість поглядів вчених збігаються в тому, що зміст освіти має забезпечувати системну підготовку до праці та забезпечення життєдіяльності особистості в цілому, що залежить не лише від її обізнаності та практичного досвіду, але й тих важливих компонент духовності, які уможливають її орієнтацію у собі, у світі людей і природи, спонукають до пошуку шляхів розв'язання професійних і життєвих проблем, усвідомлення свого обов'язку, відповідального ставлення до своєї діяльності, поведінки та відносин з людьми.

2. *Потреби здобувачів щодо змісту вищої освіти.* Незважаючи на різноманітність освітніх запитів, вони традиційно концентруються навколо таких основних вимог: зміст освіти має бути цікавим, корисним у майбутній професійній діяльності, доступним для сприймання і засвоєння. Внаслідок воєнних дій потреби більшості студентів і магістрантів у здобутті якісної перспективної освіти набули помітних змін і поповнились запитами стосовно отримання кращих можливостей для подальшого внеску в оборону і відбудову держави, поглиблення лінгвістичної та цифрової підготовки, психосоціальної підтримки тощо.

3. *Можливості здобувачів вищої освіти (індивідуальні, вікові) щодо сприйняття, розуміння, осмислення, засвоєння досвіду.*

4. *Можливості педагогічних і науково-педагогічних працівників* (рівень підготовки та професійної майстерності, здатність до конструювання та індивідуальна інтерпретація навчального матеріалу).

5. *Можливості закладу вищої освіти* (матеріально-технічне, методичне оснащення освітнього процесу, якість кадрового складу, політика закладу).

Зміст вищої освіти має будуватись за такими принципами:

1) *відповідності меті і завданням освіти, затребуваними суспільством (соціальному замовленню);*

2) *відповідності меті і завданням підготовки до трудової діяльності за спеціальністю та спеціалізацією;*

3) *орієнтації на функціональне використання здобутих знань (зв'язку з життям) – урахування практичної значущості для майбутньої професійної діяльності;*

4) *гуманізму – відповідності змісту освіти потребам, запитам і можливостям здобувачів вищої освіти, пріоритетності загальнолюдських цінностей;*

5) *науковості – внесення до змісту освіти матеріалу, який містить науково обґрунтовані факти і теоретичні положення;*

6) *динамічності* – постійного удосконалення змісту освітніх програм, навчальних планів, програм навчальних дисциплін з урахуванням нових досягнень у науці і практиці;

7) *полікультурності* – відображення у змісті освіти здобутків культури (національної, етнічних менших України, світової) з метою виховання поваги до культури рідної і світової спільнот, формування толерантності до культурних розходжень, підготовки до взаємодії з носіями різноманітних культур, тобто – до життєдіяльності у полікультурному середовищі;

8) *гуманітаризації* – презентації у змісті освіти досвіду самопізнання та самореалізації, знання про людину та її відносини зі світом людей, що сприяє розвитку особистості фахівця як свідомої, суспільно активної особистості;

9) *фундаменталізації* – забезпечення ґрунтовності, глибини та структурованості змісту освіти, що дає змогу сформувати системні знання, мислення, світогляд, потреби у саморозвитку та самоосвіті впродовж життя;

10) *послідовності* – побудови змісту освіти таким чином, щоб кожний новий досвід, отриманий здобувачем вищої освіти спирався на попередній і водночас забезпечував успішне засвоєння майбутніх знань, умінь, навичок, цінностей;

11) *інтегративності* – перетворення кожної навчальної дисципліни на елемент міждисциплінарної структурно-логічної схеми підготовки фахівців, що забезпечує досягнення програмних результатів навчання через засвоєння програмних (загальних і професійних) компетентностей;

12) *доступності* – вибору змісту освіти оптимального рівня складності – з урахуванням можливостей (вікових, індивідуальних) його засвоєння здобувачами вищої освіти;

13) *урахування реальних можливостей освітнього процесу* (закономірностей, принципів, методів, організаційних форм, рівня загального розвитку здобувачів, матеріально-технічної бази освітнього закладу).

Основними компонентами змісту освіти є:

- *когнітивний досвід*, відображений у системі знань (фактів, понять і термінів, теорій, законів) про природу, техніку, людину, суспільство, способи мислення і діяльності, які дають змогу сформувати картину світу здобувача освіти;

- *практичний досвід* (досвід здійснення діяльності), представлений у системі інтелектуальних умінь і навичок, які уможливають опанування способами діяльності (пізнавальної, трудової, комунікативної, художньої, громадської, соціально-політичної, сімейно-побутової та ін.);

- *комунікативний досвід* – відносно самостійна складова практичного досвіду, відображена у здатностях особистості взаємодіяти з людьми, формувати систему відносин з ними;

- *досвід творчої, пошукової діяльності*, що полягає у виробленні здатності здобувача використовувати отриманий пізнавальний і практичний досвід для розв'язання нових проблем, продукування нових рішень, пошуку нових способів діяльності шляхом комбінування відомих способів, знаходження варіативних або принципово нових способів вирішення освітніх завдань;

- *досвід ціннісного (емоційно-ціннісного) ставлення до світу*, який охоплює систему оцінних знань, знань про норми соціальної взаємодії та норми поведінки, що уможливорює засвоєння системи цінностей, вироблення ціннісних орієнтацій особистості, формування умінь і навичок нормативної поведінки.

Специфіка змісту навчання у вищій школі полягає у його теоретичній складності та професійній спрямованості. Оволодіння сучасним змістом вищої освіти означає:

- засвоєння здобувачами освіти теорії науки як системи наукових знань і методів вирішення наукових проблем;
- розвиток дослідницьких умінь – засвоєння теорії та методів наукового дослідження;
- оволодіння професійною діяльністю – системою професійно орієнтованих знань, способами виконання професійних дій, що дають змогу формувати спеціальні (необхідні для виконання професійної діяльності) компетентності;
- набуття загальних (універсальних соціально значущих) компетентностей, необхідних як у майбутній професійній діяльності, так і у будь-якій соціальній взаємодії здобувача вищої освіти. Для цього необхідно добре володіти мовою (рідною та іноземною) і взаємодіяти з людьми, вчитись і оволодівати сучасними знанням, застосовувати знання на практиці, управляти своїм часом, дотримуватись правил безпеки, діяти свідомо і відповідально, дотримуючись моральних норм.

Таким чином, зміст освіти має забезпечувати зв'язок науки і практики, поєднувати завдання професійної підготовки та особистісного розвитку майбутнього фахівця і громадянина.

Конструювання змісту вищої освіти є складним і відповідальним процесом. У сучасному закладі вищої освіти такий процес здійснюється з орієнтацією на ідеї компетентнісного підходу, згідно з якими основою змісту освіти вважаються можливості освітніх компонентів (навчальних дисциплін, курсових робіт, практики, атестації) забезпечити передбачуваний результат (набір загальних і спеціальних (професійних) компетентностей), якими мають оволодіти здобувачі.

Загальні компетентності формуються відповідно до завдань всебічного розвитку особистості майбутнього фахівця та його підготовки до життєдіяльності у соціумі і стосуються становлення ціннісних орієнтацій і розширення наукового світогляду, засвоєння норм і правил суспільної поведінки, опанування способами просоціальної взаємодії зі світом, готовності захищати інтереси держави та діяти на її користь. Зміст спеціальних (професійних) компетентностей охоплює завдання підготовки до діяльності в межах спеціальності – відповідно до професійної моделі фахівця.

У ході освітнього процесу зміст вищої освіти реалізується у взаємопов'язаних між собою і водночас відносно самостійних складових: змісті навчання і змісті виховання.

Згідно з висновками Т. Степанової перша із зазначених складових змісту освіти є багаторівневою моделлю засвоєння соціального досвіду, тому його формування здійснюється за певним алгоритмом [87].

На першому (теоретичному) рівні відбувається обґрунтування структури змісту освіти: складу елементів, їх функцій та взаємозв'язків між ними. Прикладом реалізації цього рівня є виокремлення у структурі змісту освіти зазначених вище різновидів досвіду, кожен з яких, будучи відносно самостійним, вступає у взаємодію з іншими і впливає на результат здобуття освіти.

На другому (програмному) рівні здійснюється конкретизація змісту освіти в програмних продуктах – визначаються компетентності і програмні результати, якими мають оволодіти здобувачі вищої освіти, опановуючи певну спеціальність, обираються освітні компоненти, з допомогою яких можна забезпечити досягнення запрограмованих результатів, складаються навчальні плани.

На третьому (предметному) рівні розробляються моделі реалізації змісту освіти в освітніх компонентах: визначаються мета і завдання кожного з них та їх можливості щодо формування компетентностей здобувачів вищої освіти, формуються пізнавальні завдання і

вправи, які викладаються у локальних програмах (навчальних дисциплін, практики, дослідницької і самостійної роботи), методичних посібниках і рекомендаціях.

На четвертому (процесуальному) рівні відбувається опрацювання змісту вищої освіти у взаємодії педагога зі здобувачами, що супроводжується обміном досвідом між ними, засвоєння певної його частини студентами та магістрантами.

На п'ятому (результативному) рівні має місце суб'єктивація змісту вищої освіти, коли він перетворюється на індивідуальне надбання здобувача як суб'єкта освітнього процесу.

3.2. Джерела змісту вищої освіти

Джерелом змісту освіти у широкому розумінні є **культура** – соціальний досвід, зафіксований: у науці; у практиці виробництва духовних і матеріальних благ, суспільних і міжособистісних відносин; у духовних цінностях; у суспільній свідомості; в діяльності (духовно-пізнавальній, предметній, перетворювальній, комунікативній, соціальній, духовно-оцінній, художньо-творчій, споживчій та ін.).

Для того щоб трансформуватись у зміст освіти, соціальний досвід піддається педагогічному опрацюванню – відбору за критеріями цінності, потрібності, доцільності для підготовки фахівця до професійної діяльності, розвитку його особистості. Результати відбору конкретизуються в таких джерелах, як: освітні стандарти, освітні програми, навчальні плани, робочі програми навчальних дисциплін, програми практик, програми атестаційних екзаменів, навчальна література (підручники, посібники, практикуми, хрестоматії та ін.).

Стандарт вищої освіти окреслює «сукупність вимог до змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів і наукових установ за кожним рівнем вищої освіти в межах кожної спеціальності» (ст. 10 Закону України «Про вищу освіту») [62], що висуваються державою.

Стандарти вищої освіти розробляє і затверджує Міністерство освіти і науки України за погодженням із Національним агентством якості вищої освіти.

Стандарти вищої освіти розробляються з урахуванням думки державних органів, галузевих об'єднань та організацій роботодавців на засадах компетентнісного підходу, орієнтовані на принципи і цінності європейської освіти, визначені у комюніке Болонського процесу та в міжнародному Проєкті Європейської Комісії TUNING (Tuning Educational Structures in Europe (Гармонізація освітніх структур в Європі)): гуманізму, зокрема студентоцентризму, демократичності, науковості, практичної спрямованості, наступності і безперервності, полікультурності, інтегрованості.

Відповідно до проєкту TUNING у системі засвоєних здобувачами компетентностей мають бути загальні і спеціальні (професійні) компетентності.

До загальних компетентностей відносять:

- *інструментальні компетентності*, які дають випускнику змогу використовувати у своїй діяльності отримані загальні знання з природничих, гуманітарних, соціально-економічних дисциплін, навички роботи з комп'ютерною технікою; здійснювати пошук та опрацьовувати потрібну інформацію;
- *системні компетентності*, що сприяють адаптації випускника до різноманітних ситуацій, продукуванню інновацій, організації діяльності, орієнтують на дотримання правових норм, спрямовують на досягнення успіху;
- *міжособистісні компетентності*, які інтегрують культурні здобутки випускника, уможливають його взаємодію з агентами трудового середовища і пересічними людьми, допомагають роботі в команді, орієнтують на дотримання моральних норм;

Професійні компетентності представлені здатностями випускника виконувати професійну діяльність та розв'язувати типові і нетипові професійні завдання, які можуть виникати в умовах невизначеності ситуацій праці.

Сьогодні ці документи є нормативним орієнтиром для розроблення кожним освітнім закладом *освітніх (освітньо-професійних, освітньо-наукових, освітньо-творчих) програм* – єдиного комплексу «освітніх компонентів (навчальних дисциплін, індивідуальних завдань, практик, контрольних заходів тощо), спрямованих на досягнення передбачених такою програмою результатів навчання, що дає право на отримання визначеної освітньої або освітньої та професійної (професійних) кваліфікації (кваліфікацій)» [63].

У Стандарті вищої освіти визначаються такі вимоги до освітньої програми:

- обсяг кредитів ЄКТС (одиниць вимірювання навчального навантаження здобувачів вищої освіти, кожна з яких дорівнює 30 годинам), встановлений для здобуття відповідного ступеня вищої освіти за відповідною спеціальністю (бакалавра, магістра, доктора філософії);
- вимоги до рівня освіти осіб, які мають право здобувати вищу освіту за певною освітньою програмою;
- вимоги до результатів навчання здобувачів вищої освіти за освітньою програмою;
- перелік обов'язкових компетентностей випускника;
- нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання;
- форми атестації здобувачів вищої освіти;
- вимоги до створення освітніх програм підготовки здобувачів вищої освіти;
- вимоги професійних стандартів (затверджених в установленому порядку вимог до компетентностей працівників певної професії – за їх наявності) [41].

Стандарти вищої освіти націлюють на розроблення освітніх програм за *принципами*:

- *академічної автономії*, що полягає у наданні права закладам вищої освіти приймати рішення і самостійно проєктувати освітні програми в нормативних межах стандартів, нести відповідальність за прийняті рішення і дії;
- *компетентнісного підходу*, що спрямовує на визначення компетентностей, якими мають оволодіти здобувачі вищої освіти, та відповідних їм програмних результатів навчання;
- *орієнтації на загальні та спеціальні (професійно необхідні) компетентності*, які уможливають професійний і кар'єрний розвиток випускників вишів;
- *забезпечення академічних свобод*, який дає змогу педагогам обирати педагогічні засоби реалізації освітньої програми, а здобувачам вищої освіти – формувати власну освітню траєкторію, визначаючи цілі і завдання навчально-пізнавальної діяльності, обираючи навчальні вибіркові дисципліни для вивчення, методи і форми самостійного опрацювання навчальних предметів;
- *забезпечення академічної мобільності*, згідно з яким здобувачі вищої освіти мають змогу брати участь у програмах академічної мобільності, здобувати освіту в інших освітніх закладах України та за її межами, обирати потрібні їм освітні програми на підставі порівняння їх змісту та зіставлення наявних у них кредитів ЄКТС;
- *взаємодії зі стейкхолдерами* (фізичними та юридичними особами (роботодавцями, науково-педагогічними працівниками, випускниками, здобувачами освіти, освітніми установами, громадськими організаціями та ін.)), які мають інтерес до освітньої діяльності закладу вищої освіти, що дає змогу здійснити експертизу якості нормативних

документів, професорсько-викладацького складу, методичного забезпечення освітнього процесу, результатів навчання, матеріально-технічної бази та інших аспектів освітньої діяльності закладу;

- *орієнтації на забезпечення якості вищої освіти.*

У закладах вищої освіти реалізуються два типи освітніх програм:

- освітньо-професійні програми, призначені для підготовки фахівців на першому (бакалаврському) та другому (магістерському (практичного профілю)) рівнях вищої освіти;
- освітньо-наукові програми забезпечують підготовку на другому (магістерському (академічного профілю)) та на третьому (науковому) рівнях вищої освіти.

Освітня програма розробляється в закладі вищої освіти робочою групою у складі провідних науково-педагогічних працівників випускової кафедри і затверджується ректором після рекомендації навчально-методичної структури (ради, комісії, відділу тощо) та схвалення вченої ради закладу вищої освіти.

Освітня програма має забезпечувати:

- *послідовність (неперервність) здобуття освіти* – кожна освітня програма має бути продовженням програми, засвоєної на попередньому рівні освіти;
- *індивідуальну траєкторію навчання* – право вибору студентом курсів навчальних дисциплін;
- *можливість одночасного навчання за двома освітніми програмами;*
- *мобільність здобувачів вищої освіти* – право навчання в інших вітчизняних та зарубіжних закладах.

Якість освітньої програми (ОП), що розробляються закладами вищої освіти, оцінюється за низкою критеріїв, викладених у Положенні про акредитацію освітніх програм (додаток 1) [67]. Згідно з цим документом до критеріїв якості освітньої програми віднесено десять основних критеріїв, які дають змогу здійснити її оцінку:

1) критерій 1 (проектування та цілі ОП) – в контексті відповідності визначених цілей ОП можливостям досягнення програмних результатів навчання, потребам заінтересованих сторін, рівню розвитку науки, спеціальності, ринку праці тощо;

2) критерій 2 (структура та зміст ОП) – за результатами аналізу запропонованих в ОП освітніх компонентів та їх спроможності забезпечити виконання мети і досягнення програмних результатів навчання, а також формування індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів освіти;

3) критерій 3 (доступ до ОП та визнання результатів навчання) – на підставі вивчення правил прийому на навчання за цією ОП та правил визнання результатів навчання, отриманих в інших освітніх закладах, на предмет їх доступності (оприлюднення), чіткості і зрозумілості, відповідності чинному законодавству та міжнародним актам, відсутності ознак дискримінації та врахування особливостей ОП;

4) критерій 4 (навчання і викладання за ОП) – за відповідністю запропонованих в ОП змісту, методів, засобів та технологій навчання і викладання сучасним досягненням теорії і практики у галузі, яка вивчається; здатності сприяти виконанню заявлених цілей та програмних результатів навчання, забезпечувати студентоцентризований підхід та дотримання принципів академічної свободи;

5) критерій 5 (контрольні заходи, оцінювання здобувачів вищої освіти та академічна доброчесність) – за відповідністю контрольних заходів і критеріїв оцінювання навчальних

досягнень здобувачів вищої освіти вимогам щодо чіткості і зрозумілості, об'єктивності, доступності правил проведення, прозорості; за наявністю чіткої політики та процедур дотримання академічної доброчесності, її популяризації та способів дотримання, які забезпечуються під час реалізації ОП;

6) критерій 6 (людські ресурси) – за показниками щодо залучення до забезпечення ОП викладачів з відповідною кваліфікацією та/або професійним досвідом, прозорості та недискримінаційності їх конкурсного відбору, створення можливостей для професійному розвитку в закладі освіти; а також за показниками залучення роботодавців, професіоналів-практиків та експертів галузі;

7) критерій 7 (освітнє середовище та матеріальні ресурси) – за ознаками достатності для досягнення цілей та результатів ОП навчально-методичного забезпечення, фінансових і матеріально-технічних ресурсів, а також забезпечення доступу до них викладачів і здобувачів вищої освіти; створення безпечних для життя і здоров'я умов для реалізації освітнього процесу, в яких задовольняються потреби та інтереси здобувачів освіти (у тому числі осіб з особливими потребами), реалізується антикорупційна політика і процедури реагування на конфліктні ситуації, пов'язані зі цькуванням, сексуальними домаганнями, дискримінацією та ін.;

8) критерій 8 (внутрішнє забезпечення якості ОП) – на підставі вивчення системи внутрішнього забезпечення якості освіти та культури якості в освітньому закладі щодо дієвості, розробленості чітких процедур забезпечення і вивчення стану якості освіти та залучення до них здобувачів вищої освіти й органів студентського самоврядування, роботодавців; своєчасного реагування на результати моніторингу ОП та/або освітньої діяльності з її реалізації; вивчення кар'єрного шляху випускників ОП;

9) критерій 9 (прозорість та публічність) – за дотриманням вимог стосовно оприлюднення інформації та документів стосовно ОП (у тому числі проєкту ОП або проєкту змін до ОП), регуляції прав та обов'язків учасників освітнього процесу та неухильності їх виконання під час реалізації ОП;

10) критерій 10 (навчання через дослідження (стосується освітньо-наукових (освітньо-творчих) програм третього рівня вищої освіти)) – за показниками підготовки здобувачів вищої освіти до розв'язання комплексних проблем у відповідній галузі за відповідною спеціальністю (спеціальностями) та/або галуззю знань (галузями знань) з допомогою наукових досліджень та інноваційної діяльності [67].

Навчальний план – нормативний документ, який розробляється у закладі вищої освіти на основі освітньої програми і визначає зміст, послідовність, форми реалізації представлених у ній освітніх компонентів (навчальних дисциплін, індивідуальних завдань, практик, контрольних заходів тощо).

Навчальний план містить «відомості про галузь знань, спеціальність, спеціалізацію (за наявністю), освітній ступінь, кваліфікацію, термін навчання, графік освітнього процесу, розділи теоретичної та практичної підготовки, блок обов'язкових навчальних компонент (навчальні курси, практики із вказаними кредитами ЄКТС і навчальними годинами), блок вибіркового компонент, дані про кількість і форми семестрового контролю, атестації в екзаменаційній комісії, загальний бюджет навчального часу за весь термін навчання та його поділ на аудиторний навчальний час та час, відведений на самостійну навчальну роботу, а також поділ бюджету аудиторного часу за окремими формами занять з кожної навчальної дисципліни та за весь термін навчання загалом» [55].

Робоча програма навчальної дисципліни – нормативний документ, який розробляється для кожної навчальної дисципліни науково-педагогічним працівником або

групою науково-педагогічних працівників закладу вищої освіти, який (які) викладають таку дисципліну, на основі освітньої програми та навчального плану.

Структура робочої програми навчальної дисципліни охоплює:

- опис навчальної дисципліни: кількість кредитів ЄКТС і годин, відведених для її вивчення; кількість змістових модулів; форму контролю; назву спеціальності і рівень, який опановують здобувачі вищої освіти;
- мету і завдання навчальної дисципліни (із зазначенням компетентностей, які забезпечує навчальна дисципліна);
- очікувані результати вивчення навчальної дисципліни;
- перелік змістових модулів із описом тем (програма навчальної дисципліни);
- теми та короткий зміст семінарських та/або практичних, та/або лабораторних занять;
- теми і завдання самостійної роботи здобувачів вищої освіти;
- методи навчання і оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти;
- критерії оцінювання та можливості формування оцінок (розподілу балів), які можуть отримати здобувачі вищої освіти;
- перелік методичного забезпечення навчальної дисципліни (конспекти лекцій, методичні рекомендації);
- питання для підготовки до контролю;
- рекомендована література та інформаційні ресурси.

Змістовий модуль – це логічно завершена частина навчального матеріалу, яка охоплює декілька тем лекцій, семінарів, практичних та/або лабораторних занять, розрахункових завдань, завдань для самостійної роботи.

Кількість змістових модулів визначає розробник робочої програми. Як правило, у ній передбачається опанування двох-трьох змістових модулів упродовж семестру. Вивчення кожного змістового модуля завершується модульним контролем.

Зміст освіти розкривається у навчальній літературі: друкованих та електронних підручниках, навчальних посібниках, довідниках, словниках, атласах, мапах, збірниках та ін.

Підручник – навчальна книга, в якій представлено науковий матеріал з певної навчальної дисципліни, викладений у відповідності до цілей навчання, вимог освітньої програми, змісту програми навчальної дисципліни і засад дидактики вищої школи.

Підручник призначений на допомогу здобувачам освіти у засвоєнні змісту навчальної дисципліни. Його структуру утворюють дві складові:

- 1) текстовий компонент (основний, додатковий, пояснювальний тексти);
- 2) позатекстовий компонент: апарат орієнтування (вступ, зміст, рекомендовані джерела); апарат сприяння засвоєнню навчального матеріалу (запитання, завдання, вправи, зразки виконання завдань, таблиці, схеми); ілюстративний матеріал (креслення, фото, плани, малюнки та ін.).

У тексті підручника обов'язково викладаються: теоретичні основи навчальної дисципліни, світоглядно-методологічні ідеї, методи наукового дослідження, дані з історії розвитку навчальної дисципліни.

Навчальний посібник – навчальне видання, яке частково або (в окремих випадках) повністю замінює підручник. Як правило, навчальний посібник є доповненням до підручника і допоміжним засобом навчання. Зміст навчального посібника формується відповідно до навчальної програми і охоплює різноплановий матеріал: навчальну інформацію або ілюстративні дані, поради до виконання навчальних завдань, задачі і вправи, завдання для самоконтролю тощо.

Для забезпечення освітнього процесу здебільшого використовують такі навчальні посібники, як:

- *навчально-методичний посібник*, що розкриває методику викладання навчальної дисципліни, організації самостійної роботи або методику виховання особистості;
- *навчальний наочний посібник* (зображувальний, картографічний), який містить ілюстративний матеріал, що допомагає вивченню навчальної дисципліни;
- *хрестоматія*, яка містить твори або уривки творів (літературно-художніх, музичних, історичних та ін.), що є предметом вивчення навчальної дисципліни;
- *практикум*, в якому розміщено певну сукупність завдань та/або вправ, тренажерів, інструкцій до практичних або лабораторних робіт [96].

3.3. Електронний навчальний курс як відображення змісту вищої освіти

В умовах війни, коли заклади вищої освіти нерідко вдаються до практики дистанційного чи змішаного навчання, особливого значення набуває електронне дидактичне й методичне забезпечення навчальних дисциплін, інтегроване в електронних навчальних курсах.

Електронний навчальний курс (ЕНК) – авторська (розроблена науково-педагогічним працівником) дидактична система, яка охоплює програмні, змістові, контролюючі, довідково-інформаційні та інші електронні освітні ресурси, передбачає використання мультимедійних та інтерактивних технологій і розміщена в електронному вигляді на вебсайті структурного підрозділу або в LMS (Learning Management System), що уможливлює доступ для здобувачів вищої освіти.

Основне призначення ЕНК – сприяння оволодінню здобувачами вищої освіти навчальним матеріалом, досягненню ними програмних результатів навчання, визначених робочою програмою дисципліни.

Структура ЕНК включає:

- загальну інформацію про курс (робочу програму, силабус, дидактичну карту курсу, критерії оцінювання, інструкційні матеріали, друковані та Інтернет-джерела, глосарій, новини);
- перелік компетентностей (визначених у репозиторії компетентностей інформаційно-освітнього порталу дистанційної освіти відповідно до освітньої програми підготовки (бакалавра чи магістра), яких набувають здобувачі вищої освіти в межах даного ЕНК і які відображають результат вивчення ними навчальної дисципліни);
- навчально-методичні матеріали з кожного модуля ЕНК:
 - ✓ теоретичний матеріал (електронний конспект лекцій, мультимедійні презентації лекцій, список друкованих та Інтернет-джерел, за потреби: аудіо-, відео-, анімаційні навчальні ресурси);
 - ✓ матеріал щодо виконання практичних (семінарських, лабораторних) робіт (зміст завдань, методичні рекомендації до їх виконання, індивідуальні завдання (за потреби), форми подання результатів виконання завдань, критерії оцінювання);
 - ✓ командні проєкти, аналітичні звіти, презентації, завдання на віртуальних тренажерах (за потреби);
 - ✓ завдання для самостійної роботи здобувачів вищої освіти (додатковий теоретичний матеріал, зміст завдань, методичні рекомендації до їх виконання, форми подання результатів виконання, критерії оцінювання);

✓ модульний контроль (контрольні запитання, задачі, тестові завдання або кейси, критерії оцінювання, форми подання результатів виконання завдань модульного контролю);

● матеріали для проведення підсумкового контролю (контрольні запитання, задачі, завдання, кейси або підсумковий тест).

Загальна інформація про ЕНК розміщується в нульовому (ненумерованому) розділі курсу в такій послідовності:

1. **Назва ЕНК** (відповідає назві навчальної дисципліни);

2. **Емблема ЕНК** (за наявності);

3. **Робоча програма навчальної дисципліни, силабус.**

4. **Дидактична карта курсу** (за наявності) – відображає план проведення лекційних та практичних (семінарських, лабораторних) занять, а також виконання здобувачами вищої освіти завдань самостійної роботи. Дидактичну карту подають у вигляді таблиці, в якій усі види навчального навантаження здобувачів вищої освіти розписуються у годинах із зазначенням номера лекції, лабораторного (практичного, семінарського) заняття та форми контролю для поточної перевірки знань. Такими формами контролю можуть бути:

- захист лабораторних робіт;
- захист виконаних практичних завдань, презентація повідомлень, підготовлених за планом семінарів;
- виконання контрольних робіт, колоквіуми;
- усний або письмовий поточний контроль;
- поточний тестовий контроль;
- захист проєктів тощо.

Дидактичну карту курсу на порталі дистанційної освіти розміщують у вигляді окремої сторінки.

5. **Критерії оцінювання** – містять характеристики системи оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти з вивчення дисципліни. У цьому розділі висвітлюється розподіл балів за виконання завдань кожного модуля та зазначається шкала оцінювання. Якщо під час вивчення модуля аудиторна та самостійна навчальна діяльність не оцінюється, то наводяться критерії оцінювання модульного контролю. Визначені критерії оцінювання в ЕНК порталу дистанційної освіти завантажуються з використанням гіперпосилання на хмарний ресурс або за допомогою ресурсу «Сторінка».

6. **Інструкційні матеріали до курсу** – відомості, які містять пояснення щодо організації освітнього процесу за цим курсом, зокрема:

- обґрунтування актуальності курсу, аргументи для мотивації навчальної діяльності;
- інструкцію «Як працювати з курсом»;
- порядок та графік консультацій;
- інструкцію «Як готуватись до іспиту чи заліку».

Для оформлення використовується ресурс «Сторінка» на порталі системи дистанційної освіти.

7. **Друковані та Інтернет-джерела.** У цьому ресурсі пропонуються основні та додаткові друковані джерела, а також Інтернет-ресурси, рекомендовані для вивчення навчальної дисципліни. Інтернет-ресурси наводяться у вигляді активних гіперпосилань. Для оформлення списку джерел використовується ресурс «Сторінка» або «URL» на порталі системи дистанційної освіти.

8. **Глосарій** – презентує перелік та визначення основних термінів і понять навчального курсу. Для записів глосарію активується автозв'язування. При цьому занесені до

гlossарію терміни виділяються кольором у інших ресурсах ЕНК. За потреби glossарій можна розміщувати у всіх навчальних модулях – такого типу ресурси охоплюють основні терміни і поняття окремого модуля. У ЕНК glossарій оформлюється за допомогою однойменного модуля.

9. Новини – використовуються викладачем для анонсування подій, повідомлень про зміни у навчальному курсі тощо. Для оголошення новин використовують елемент «Форум» або «Стрічка новин» з примусовою підпискою всіх учасників курсу. Повідомлення форуму відображаються в блоці «Новини курсу» та розсилаються учасникам електронною поштою.

10. Форум взаємодопомоги – загальнодоступний форум для консультацій. Для його оформлення використовується діяльність «Форум» або «Стрічка новин».

Навчальні модулі ЕНК можуть реалізовуватись у таких формах навчання, як: навчальні заняття, виконання проєктних завдань, практична підготовка, контрольні заходи.

Основними видами навчальних занять за ЕНК є самостійне вивчення навчального матеріалу дистанційного курсу, поділеного на розділи (модулі), консультації (у зміст модулів не включається), семінари, дискусії, практичні заняття, лабораторні заняття, тестування.

Модуль ЕНК – це структурний елемент навчальної програми, який є тематично завершеною частиною курсу і містить керівництво з її вивчення, матеріали для вивчення, практичну складову, складову для забезпечення контролю.

Кожний розділ модуля має таку структуру:

- тема;
- зміст;
- ключові слова розділу;
- цілі та завдання вивчення теми;
- методичні рекомендації до вивчення розділу (модуля);
- навчальний матеріал (розбитий за темами на невеликі частини);
- питання для самоконтролю;
- модульний контроль;
- висновки (стисле резюме).

У межах кожного модуля навчальний матеріал треба групувати за такими видами:

1. Теоретичний навчальний (лекційний) матеріал – охоплює обов’язкові навчальні ресурси, призначені для засвоєння теоретичних основ дисципліни за темами навчального модуля; відображає логіку навчання за курсом; надає здобувачу вищої освіти теоретичні відомості в обсязі, достатньому для досягнення програмних результатів навчання. У тексті теоретичного навчального матеріалу треба робити посилання на терміни glossарію.

До статичного теоретичного матеріалу доцільно додавати мультимедійні презентації лекцій, аудіо- та відеоматеріали, флеш-ролики; довідкові та нормативні документи (форми, шаблони, стандарти, нормативні акти, закони) тощо.

Теоретичний навчальний матеріал оформляється на порталі дистанційної освіти за допомогою таких модулів, як «Книга», «Файл», «Сторінка», «IMS контент пакет», «URL (вебпосилання)» (наприклад, посилання на зовнішній ресурс Google Документи).

2. Практичні (лабораторні) роботи – характеризують зміст навчальної діяльності здобувача вищої освіти, спрямовану на вирішення професійно орієнтованих завдань відповідно до тем навчального модуля. Це заняття, які виконуються з участю викладача: семінари, дискусії тощо. До кожної роботи треба підготувати:

- мету та завдання, методичні рекомендації до їх виконання;
- навчально-методичні матеріали до практичних (лабораторних) робіт (рекомендується оформлювати у вигляді pdf-файлів, посилань на файли різних форматів);

- форму подання результатів виконаної роботи;
- критерії оцінювання кожної роботи;
- варіанти індивідуальних завдань.

Звіт про виконання практичної (лабораторної) роботи здобувачі вищої освіти можуть надсилати викладачеві в електронній формі до навчального порталу. У звіт про виконання завдання здобувач вищої освіти надсилає посилання на результат своєї діяльності.

3. Завдання для самостійної роботи. Під час вивчення кожної дисципліни значна частина навчальних годин відводиться на самостійне опрацювання, що передбачає виконання завдань, пов'язаних з творчим осмисленням матеріалу курсу.

Завдання формується у такій формі:

- текст завдання;
- форма подання результатів;
- критерії оцінювання;
- термін виконання;
- список додаткових друкованих та Інтернет-джерел.

4. Семінарські заняття, що проводяться, як правило, за допомогою елементу курсу «Семінар». План кожного семінарського заняття повинен містити тему, питання, критерії оцінювання роботи здобувачів вищої освіти на занятті та методичні рекомендації щодо підготовки до заняття.

5. Модульний контроль. Для оцінювання знань, умінь та навичок, набутих під час вивчення кожного модуля курсу, використовуються завдання або тести обсягом не менше 20 тестових завдань. Після тестування результати оцінювання навчальних досягнень кожного здобувача вищої освіти автоматично фіксуються в журналі оцінок ЕНК.

6. Підсумковий контроль – передбачає наявність матеріалів для підготовки здобувачів вищої освіти до складання заліків та іспитів (контрольні завдання або підсумковий тест).

Таким чином, у структурі ЕНК можна виокремити інформаційний (нормативний) та навчально-методичний компоненти.

Інформаційний (нормативний) компонент утворюють: робоча програма навчальної дисципліни, силабус навчальної дисципліни (за наявності), дидактична карта курсу (за наявності), критерії оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти із вивчення навчальної дисципліни, глосарій (словник базових понять навчальної дисципліни), перелік джерел, рекомендованих для вивчення навчальної дисципліни (друкованих та Інтернет-джерел), інструкційні матеріали (обґрунтування актуальності курсу, опис ресурсів ЕНК та правила роботи з ними, графік консультацій, інструкція з підготовки до підсумкового контролю та ін.), новини.

Навчально-методичний компонент представлений сукупністю таких елементів, як: змістове забезпечення дисципліни (курс лекцій, мультимедійні презентації або підручник чи навчальний посібник); рекомендації з підготовки практичних та/або лабораторних занять (плани і завдання до занять, вказівки до виконання завдань, зразки виконання завдань та ін.); рекомендації з виконання самостійної роботи (теми і завдання самостійної роботи, вказівки щодо її виконання та презентації); рекомендації з виконання науково-дослідницької роботи (тематика та вказівки до виконання індивідуальних науково-дослідницьких завдань та курсових робіт (якщо такі передбачені навчальним планом)); блок контролю навчальних досягнень (зміст контролю: питання, задачі, завдання або кейси для самоконтролю, поточного, модульного і підсумкового контролю знань; опис порядку і методики проведення контролю).

До змісту навчально-методичного компонента ЕНК можуть бути включені й інші складові: схеми, графіки, фото, відеопрезентації, вебінари тощо. Їх добір залежить від особливостей навчальної дисципліни, цілей і завдань її вивчення, специфіки професійної підготовки майбутніх фахівців.

Необхідним засобом реалізації ЕНК є вебресурс (електронний освітній ресурс) – «систематизоване зібрання інформації та засобів навчально-методичного характеру, необхідних для засвоєння навчальних дисциплін (програм), яке доступне через Інтернет (локальну мережу) за допомогою веббраузера та/або інших доступних користувачеві програмних засобів» [9].

ЕНК складається з електронних ресурсів двох *типів*:

- ресурси, призначені для представлення здобувачам вищої освіти змісту навчального матеріалу, наприклад, структуровані електронні конспекти лекцій, мультимедійні презентації лекцій, аудіо- та відеоматеріали, методичні рекомендації тощо;
- ресурси, що забезпечують закріплення вивченого матеріалу, формування вмінь та навичок, набуття загальних та фахових компетентностей, самооцінювання та оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти, наприклад: завдання, тестування, анкетування, форуми тощо.

Відтак *основними характеристиками ЕНК є*:

- структурованість навчально-методичних матеріалів;
- визначеність логіки вивчення навчального матеріалу ЕНК;
- чіткість графіка виконання здобувачами вищої освіти навчального плану;
- забезпечення системи інтерактивної взаємодії викладача і здобувачів вищої освіти, здобувачів вищої освіти між собою засобами ресурсів ЕНК та дистанційних технологій протягом усього часу вивчення навчальної дисципліни;
- наявність навчальних матеріалів, які забезпечують набуття компетентностей, задекларованих у робочій програмі дисципліни;
- наявність системи контролю та оцінювання всіх видів навчальної діяльності здобувачів вищої освіти.

Усі текстові матеріали, що утворюють ЕНК, мають бути оформлені відповідно до вимог, які висуваються до оформлення освітнього контенту, і розміщені у форматах pdf або html, або djuu. Використання цих форматів унеможливило внесення змін або правок іншими особами.

З метою покращення сприйняття навчального матеріалу рекомендовано дотримуватись таких вимог:

а) *до тексту*:

- шрифт: Times New Roman, Arial, Verdana, Tahoma; розмір шрифту – 14 (або 12), міжрядковий інтервал – 1,5 (або 1);
- вирівнювання тексту – за шириною (шрифт звичайний);
- вирівнювання назв – по центру (шрифт напівжирний);
- абзацний відступ: 1 см або 1,25 см;
- виділення фрагментів тексту: напівжирний текст або колір;
- посилання на цитовані джерела: у квадратних дужках.

б) *до презентацій*:

- на одному слайді рекомендовано відображати одне-два (не більше) поняття;
- форма подачі: теоретичний матеріал (схеми, ключові слова і фрази); цифрові дані (діаграми, таблиці);
- вимоги до оформлення: забезпечення естетичності, легкості і зручності сприйняття; рекомендується використовувати не більше трьох кольорів;

в) *до відеофрагментів*: подаються у форматах, сумісних з mp4 або avi.

Процес створення ЕНК навчальної дисципліни реалізується на чотирьох послідовних етапах.

На *першому етапі* організовується навчання науково-педагогічних працівників створенню ЕНК (проведення тематичних тренінгів).

На *другому етапі* забезпечується наповнення ЕНК електронними навчально-методичними ресурсами відповідно до його структури.

На *третьому етапі* здійснюється апробація ЕНК. На цьому етапі, що триває протягом одного семестру, викладач реєструє здобувачів вищої освіти на курсі та використовує матеріали ЕНК для їхнього навчання, вносить корективи до курсу (якщо є така необхідність). Результати навчання здобувачів вищої освіти зберігаються на дистанційному освітньому порталі.

На *четвертому етапі* відбувається сертифікація ЕНК, що проводиться на рівні закладу вищої освіти з метою підтвердження його якості. Після цього сертифікований ЕНК може використовуватись на всіх етапах освітньої діяльності.

За розробку ЕНК відповідає кафедра, до навчального навантаження якої належить навчальна дисципліна.

Розробником (розробниками) ЕНК є викладач (викладачі), призначений завідувачем кафедри.

ЕНК подається для оприлюднення після затвердження на засіданні кафедри, проведення спеціальної експертизи та сертифікації. Експертизу проводить навчально-методична рада факультету (інституту), до якого належить кафедра, за критеріями:

- відповідності ЕНК освітній програмі та робочій програмі навчальної дисципліни;
- наявності обов'язкових компонентів ЕНК;
- якості компонентів ЕНК;
- відповідності ергономічним та гігієнічним вимогам: комфортності сприйняття текстової, аудіо- та відеоінформації.

Сертифікацію ЕНК здійснює комісія при навчально-методичній раді університету.

Запитання для самоперевірки:

1. Чому зміст освіти вважають основою освітнього процесу закладу вищої освіти?
2. Охарактеризуйте структуру змісту вищої освіти.
3. Якими чинниками детермінований зміст вищої освіти у воєнний час?
4. Як в умовах війни суспільні потреби впливають на зміст вищої освіти?
5. Обґрунтуйте думку про те, що зміст вищої освіти забезпечує зв'язок науки і практики.
6. Охарактеризуйте алгоритм конструювання змісту вищої освіти.
7. Назвіть принципи конструювання змісту освіти.
8. Що є основним джерелом змісту освіти?
9. Назвіть нормативні джерела змісту освіти.
10. Яке значення для формування змісту освіти мають державні стандарти вищої освіти?
11. Охарактеризуйте роль освітньої програми як джерела змісту освіти.
12. Яким критеріям має відповідати освітня програма?
13. Які дані про зміст освіти відображені у навчальному плані?
14. Для чого розробляються робочі програми навчальних дисциплін?
15. В яких джерелах розкривається зміст освіти?

16. Чим відрізняється навчальний посібник від підручника?
17. Що таке електронний навчальний курс (ЕНК)?
18. Чому в сучасних умовах зростає значення ЕНК?
19. Якою є структура ЕНК?
20. Охарактеризуйте структуру навчальної дисципліни.
21. Як групується навчальний матеріал у межах кожного модуля навчальної дисципліни?
22. Охарактеризуйте вимоги до оформлення ЕНК.
23. Для чого проводиться сертифікація ЕНК?

ТЕМА 4. ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

4.1. Форми здобуття вищої освіти в Україні

Освітній процес є структурованою системою організаційних та дидактичних заходів, що здійснюються у встановленому порядку і режимі.

В умовах війни організація освітнього процесу значною мірою залежить від наявних обставин та обумовлена низкою документів: наказами МОН, розпорядчими документами військової адміністрації, наказами і розпорядженнями керівника закладу освіти.

Залежно від обставин воєнного часу освітній процес може бути організований у дистанційній формі, а за наявності безпечних умов:

- у змішаній формі – як поєднання традиційного і дистанційного форматів навчання;
- у традиційній формі (очній або заочній).

Згідно із Законом України «Про вищу освіту»:

а) *очна (денна, вечірня)* форма здобуття вищої освіти – «це спосіб організації навчання здобувачів вищої освіти, що передбачає проведення навчальних занять та практичної підготовки не менше 30 тижнів упродовж навчального року»;

б) *заочна* форма здобуття вищої освіти – «це спосіб організації навчання здобувачів вищої освіти шляхом поєднання навчальних занять і контрольних заходів під час короткочасних сесій та самостійного оволодіння освітньою програмою в період між ними»;

в) *дистанційна* форма здобуття освіти – «це індивідуалізований процес здобуття освіти, що відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу в спеціалізованому середовищі, що функціонує на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій» [62].

Змішане навчання (комбіноване навчання, blended learning) є поєднанням очної та дистанційної форм навчання, що реалізується з допомогою традиційних та інформаційно-комп'ютерних технологій, в навчальній аудиторії і поза її межами, у синхронному і асинхронному режимах.

Існує декілька варіантів змішаного навчання, а саме:

- 1) поєднання очної (офлайн) та дистанційної (онлайн) форм навчання в межах освітнього закладу;

- 2) поєднання навчання в форматі очного навчання з використанням технологій дистанційного навчання та роботи з електронними ресурсами в межах академічної групи;
- 3) поєднання самостійної роботи здобувачів вищої освіти із роботою в аудиторії (лабораторії, майстерні) в межах академічної групи;
- 4) змішування форм навчального контенту: друкованої продукції та електронного ресурсу в межах академічної групи або потоку.

У практиці українських вишів набув найбільшої популярності перший варіант змішаного навчання, що був апробований ще під час карантину. Сьогодні в освітній практиці використовується декілька моделей такого поєднання:

- *ротаційна модель*, що є найбільш популярною, охоплює всіх здобувачів вищої освіти через поєднання навчання офлайн і онлайн (наприклад, проведення лекцій в аудиторії в очному форматі, а семінарів – у дистанційній формі);
- *гнучка модель* – забезпечує поєднання роботи окремих здобувачів освіти за індивідуальним графіком з консультаціями, які надає викладач в очній формі або дистанційно (наприклад, використовується під час підготовки курсових або кваліфікаційних робіт, у роботі зі студентами, які навчаються за індивідуальним планом);
- *особистісно орієнтована модель* – реалізується з метою забезпечення індивідуальної освітньої траєкторії шляхом поєднання очного навчання всіх здобувачів та забезпечення їх додатковим онлайн-ресурсом з метою поглибленого вивчення навчальної дисципліни;
- *модель збагаченого віртуального середовища* – використовується як поєднання дистанційної форми (що є основною) опрацювання навчального курсу з окремими заняттями, які проводяться онлайн (наприклад, на початку або наприкінці вивчення курсу чи окремих тем, проведення форм контролю, захисту лабораторних, курсових робіт чи проєктів тощо). Така модель може застосовуватись у випадку пошкоджень або руйнування закладу і водночас наявності окремих приміщень для організації подібних зустрічей викладачів зі студентами. Зрозуміло, що в разі її впровадження необхідно забезпечити здобувачів вищої освіти усіма необхідними електронними ресурсами, активно використовувати технології дистанційного навчання під час проведення занять різних форм (лекцій, семінарів, практичних, лабораторних та ін.).

Дистанційне навчання у закладі вищої освіти, який не заявляє його у своїх правилах прийому, є формою організації освітнього процесу, що *тимчасово впроваджується замість очної та/або заочної форм здобуття освіти*.

Набутий упродовж цих років досвід засвідчує, що **дистанційне навчання**, яке передбачає використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для забезпечення взаємодії педагога зі здобувачами вищої освіти на відстані, не є аналогом навчання офлайн, оскільки:

- 1) реалізується у модифікованих формах організації навчання у віртуальному просторі;
- 2) забезпечується засобами електронного зв'язку;
- 3) відрізняється від традиційної форми навчання за методикою, що базується на використанні ІКТ;
- 4) дає змогу учасникам освітнього процесу взаємодіяти з педагогом та між собою на відстані;
- 5) передбачає збільшення частки самостійної роботи здобувачів вищої освіти та посилює значення самоконтролю;

б) зумовлює необхідність переорієнтації організаційно-методичної діяльності викладача на виконання функцій тьютора – координатора освітнього процесу, консультанта, організатора і упорядника діяльності здобувачів вищої освіти та своєї взаємодії з ними;

7) вимагає принаймні стартового рівня готовності учасників освітнього процесу до роботи на відстані:

- від здобувачів вищої освіти – оволодіння методами і засобами навчання онлайн;
- від науково-педагогічних працівників – оволодіння ІКТ.

Водночас дистанційне навчання характеризується низкою недоліків, які помітно позначаються на навчальній мотивації та результатах навчання здобувачів вищої освіти. До них передусім належать:

- позбавлення учасників освітнього процесу можливості перебувати в єдиному фізичному просторі та брак безпосереднього спілкування між ними;
- труднощі у сприйнятті та опрацюванні навчального матеріалу в режимі онлайн;
- утруднення зворотного зв'язку між викладачами і студентами, магістрантами, аспірантами.

4.2. Синхронний і асинхронний режими дистанційного навчання

Однією з характерних особливостей дистанційного навчання є використання для його проведення синхронного і асинхронного режимів (форматів).

Терміни «*синхронний*» і «*асинхронний*» використовується для характеристики особливостей перебігу процесів, подій або виконання дій у часі. Їх синхронний характер виявляється в тому, що всі вони відбуваються одночасно, тобто в режимі реального часу, а натомість асинхронність свідчить про неодночасність, розбіжності у часі.

Синхронний режим – це форма співпраці викладача зі студентами, що є наближеною до офлайн, тобто реалізується в режимі реального часу, коли всі необхідні дії відбуваються в єдиному для всіх проміжку часу у спільному електронному середовищі. За словами Л. Ткаченко та О. Хмельницької, «це «прямий ефір», у якому здобувачі освіти можуть контактувати ... безпосередньо з викладачами через відео- чи аудіозв'язок» [92, с. 93], використовуючи вебінар, відеоконференцію, віртуальний клас, онлайн-тренінг тощо.

Синхронний формат забезпечує безпосередню комунікацію педагога зі студентами, уможливорює оперативний зворотний зв'язок між ними (обмін думками, надання запитань та відповідей, додаткові пояснення, дискусії), що позитивно впливає на мотивацію до навчання та стимулює навчальну активність студентів.

Проте у воєнний час проведення занять у синхронному форматі не завжди є можливим (причини викладено у підрозділі «Проблеми освітнього процесу вищої школи воєнного періоду»). Окрім того, робота з відеосплеєм терміналом має проводитись у відповідності до санітарно-гігієнічних вимог, що обумовлюють її часові обмеження та вимагають часу для проведення необхідних профілактичних заходів. Згідно із роз'ясненням МОН України тривалість навчальних занять має залишатись незмінною (80 хвилин без перерви). Однак час безперервної роботи із зазначеними засобами варто обмежувати до 50-60 хвилин.

Дотримання цих вимог стає можливим завдяки застосуванню *асинхронного режиму* для проведення частини заняття, а у разі виникнення надзвичайних ситуацій (повітряних тривог, зникнення зв'язку) – для проведення усього заняття.

Асинхронний режим виявляється як взаємодія між учасниками освітнього процесу (аудіо- та відеолекції, виконання і перевірка навчальних завдань, тестування та ін.), що реалізується із певною затримкою в часі з допомогою різноманітних засобів дистанційного зв'язку: електронної пошти, форумів тощо.

Асинхронний режим дає можливість для розв'язання організаційних труднощів, спричинених воєнною ситуацією, зокрема:

- упровадити гнучкий графік навчання та, у разі необхідності, варіювати часові рамки навчальних занять;
- забезпечити доступність матеріалу з навчальних дисциплін на відстані відповідно до темпів життєдіяльності та обставин кожного здобувача вищої освіти.

4.3. Форми організації освітнього процесу в закладах вищої освіти в умовах війни

Освітній процес має реалізовуватись відповідно до Закону України «Про вищу освіту» та складеного на його основі Положення про організацію освітнього процесу в закладі вищої освіти. Так, наприклад, згідно з «Положенням про організацію освітнього процесу в Рівненському державному гуманітарному університеті» він здійснюється у таких формах, як:

- навчальні заняття;
- виконання індивідуальних завдань;
- самостійна робота здобувачів вищої освіти;
- практична підготовка;
- контрольні заходи [56].

Основними видами навчальних занять є:

- лекція;
- практичне/семінарське заняття;
- лабораторне заняття;
- індивідуальне заняття;
- консультація.

Якщо навчання проводиться у дистанційній формі, то його організація має відповідати ще й вимогам «Положення про дистанційне навчання» [9]. Відповідно до цього Положення для організації освітнього процесу використовуються ті ж самі форми і види навчальних занять, які, однак, відрізняються від традиційних і мають певну специфіку.

Лекція – форма навчального заняття, що передбачає подання викладачем навчального матеріалу, призначеного для засвоєння здобувачами вищої освіти. Під час лекції, організованої онлайн, необхідний матеріал подається у формі аудіовізуальної інформації з допомогою телекомунікаційного зв'язку. Режим подання може бути синхронним, коли лектор працює зі студентами (ознайомлює з навчальним матеріалом, відповідає на запитання та ін.) у реальному вимірі часу (як правило, згідно з розкладом), та асинхронним, коли лектор надсилає студентам аудіовізуальний запис лекції, викладає його на вебсторінці або в іншому доступному здобувачам форматі.

У виборі режиму навчання варто враховувати об'єктивні обставини (перебування на тимчасово окупованих територіях, відсутність електронного зв'язку, повітряні тривоги та ін.). У цій ситуації корисними можуть бути відеозаписи лекцій або мінілекцій (найважливіших або найскладніших питань лекції).

Семінар – форма навчального заняття, під час якого відбувається обговорення вивченої теми і до якого здобувачі вищої освіти готують тези виступів відповідно до отриманих завдань (питань, винесених на обговорення).

Оптимальним для семінару, який проводиться дистанційно (з використанням телекомунікаційного зв'язку), є синхронний режим (організація в реальному часі). Водночас можна застосовувати й асинхронний режим для виконання здобувачами різноманітних завдань (тестових, творчих і самостійних робіт).

Практичне заняття – форма навчального заняття, під час якого викладач у взаємодії зі здобувачами вищої освіти організовує детальний розгляд окремих теоретичних положень навчальної дисципліни, формує вміння і навички їх практичного застосування шляхом виконання завдань, сформульованих у навчальному курсі.

Практичні заняття в дистанційній формі проводяться в синхронному режимі в частині, яка стосується розгляду теоретичних положень. Виконання практичних завдань здійснюється в асинхронному режимі. Тобто практичні завдання виконуються самостійно, а їх результати надсилаються викладачеві електронною поштою або в інший спосіб, який забезпечується ІКТ.

Лабораторне заняття – форма навчального заняття, під час якого здобувач вищої освіти проводить натурні або імітаційні експерименти чи досліди під керівництвом викладача. Мета використання лабораторних занять – практичне підтвердження окремих теоретичних положень навчальної дисципліни; набуття практичних навичок роботи з лабораторним устаткуванням, обладнанням, обчислювальною технікою, вимірювальною апаратурою тощо; оволодіння методикою експериментальних досліджень у конкретній предметній галузі.

Лабораторні заняття можуть проводитись залежно від можливостей закладу та особливостей наявної ситуації:

- очно – у спеціально обладнаних навчальних лабораторіях (якщо дозволяють обставини);
- дистанційно (з використанням віртуальних лабораторій, тренажерів, моделювальних програм (емуляторів)) (якщо є така можливість);
- за змішаною формою: частина занять проводиться дистанційно, а частина – очно (якщо є така можливість).

За поданням завідувачів кафедр заклад вищої освіти визначає перелік навчальних дисциплін, за якими дозволяється здійснювати дистанційне виконання лабораторних робіт.

Індивідуальне заняття – форма навчального заняття, яке проводиться з окремими здобувачами вищої освіти (що передбачено особливостями їхньої підготовки – наприклад, мистецької) з метою формування або вдосконалення їхніх індивідуальних творчих здібностей. У дистанційному варіанті такі заняття можуть проводитись в синхронному та/або асинхронному режимі залежно від мети і завдань конкретного заняття та специфіки навчальної дисципліни.

Консультація – форма навчального заняття, під час якого здобувачі вищої освіти отримують від викладача відповіді на конкретні запитання або пояснення певних теоретичних положень, або допомогу (пояснення, приклад, демонстрацію) у виконанні навчальних завдань.

В умовах дистанційного навчання консультація може проводитись у синхронному (наприклад, відеоконференція, телефонний зв'язок) та асинхронному (наприклад, листування з допомогою електронної пошти, спілкування через *viber* тощо) режимах.

Враховуючи конкретні особливості воєнної ситуації, заклади вищої освіти приймають рішення про загальну організацію навчання здобувачів, що відображається у відповідних

наказах ректора та роз'ясненнях і рекомендаціях відповідних структурних підрозділів (передусім навчального відділу закладу). Водночас кожний педагог має бути гнучким і приймати рішення про використання тієї чи іншої моделі навчання залежно від конкретних обставин, які можуть бути неочікуваними і динамічними. Його вибір має базуватись на принципах гарантування безпеки (здобувачів і власної) та якісного засвоєння змісту навчальної дисципліни, яку він викладає.

Індивідуальні завдання (курсові, розрахункові, графічні, кваліфікаційні роботи, реферати тощо) видаються здобувачам вищої освіти для самостійного виконання з окремих навчальних дисциплін, зазначених у навчальному плані, у строки, визначені цим планом [56].

Під час підготовки здобувачі вищої освіти отримують допомогу від своїх керівників на групових та індивідуальних консультаціях, організованих онлайн або офлайн (відповідно до режиму роботи закладу та змісту питань здобувача).

Такі роботи виконуються в електронному вигляді та/або на паперових носіях. Паперовий варіант роботи надсилається до закладу поштою або (за можливості) подається особисто, а електронний варіант – електронною поштою та розглядається у встановленому порядку.

У воєнний період в окремих випадках (наприклад, при порушенні поштових комунікацій, виникненні проблем особистого характеру тощо) заклад за поданням кафедри може прийняти рішення про дозвіл щодо:

- прийому курсових робіт тільки в електронному форматі;
- захисту кваліфікаційних робіт за наявності їх електронних варіантів.

Захист курсових та кваліфікаційних робіт відбувається перед відповідними комісіями очно, а у разі відсутності умов для його проведення офлайн заклад приймає рішення про проведення цієї процедури в дистанційній формі.

Самостійна робота – це активна навчально-пізнавальна діяльність здобувачів вищої освіти, яка здійснюється без постійної участі, але під керівництвом викладача і спрямована на виконання навчальних завдань: щодо пошуку інформації та її опрацювання, закріплення або формування умінь і навичок, узагальнення і систематизації знань. Обсяг і значення цієї форми роботи значно підвищились під час карантину та особливо у воєнний час, коли безпосередня взаємодія між викладачем та студентами стала обмеженою або неможливою.

Якість освіти значною мірою визначається ефективністю виконання самостійних завдань. Її результат залежить не тільки від сумлінності і старанності здобувача вищої освіти, але й від педагога, який повинен особливо ретельно проаналізувати її зміст, забезпечити здобувачів необхідними джерелами, здійснити добір доцільних форм презентації й оцінювання результатів.

Зміст самостійної роботи здобувача вищої освіти з кожної навчальної дисципліни визначається робочою програмою та висвітлюється в методичних матеріалах, розроблених викладачем.

Традиційними *джерелами*, рекомендованими для здійснення самостійної роботи, є:

- конспект лекцій викладача;
- підручники, навчально-методичні та методичні посібники;
- практикуми;
- методичні вказівки;
- інформаційні ресурси;
- монографічна література;
- періодичні видання.

В умовах традиційного і змішаного навчання місцем виконання завдань із самостійної роботи є наукова бібліотека закладу, навчальні кабінети, комп'ютерні класи (лабораторії),

робочі місця вдома або в гуртожитку. Під час війни, коли доступ до більшості інформаційних джерел є утрудненим або неможливим, посилюється значення *віртуального навчального середовища*, яке повинно бути достатньо наповнене необхідними методичними матеріалами, доступними для використання здобувачем вищої освіти у зручному для нього місці.

Виконані самостійні завдання (тексти, фото, аудіозаписи, відеоповідомлення тощо – залежно від змісту завдань навчальної дисципліни) подаються здобувачами з врахуванням особливостей організації навчання в закладі та можливостей комунікації:

- висилаються на електронну адресу викладача навчальної дисципліни;
- висилаються поштою на адресу закладу освіти;
- подаються особисто в режимі онлайн.

Якість виконання самостійної роботи оцінюється відповідно до критеріїв, визначених викладачем у робочій програмі навчальної дисципліни.

Практична підготовка здобувачів вищої освіти є обов'язковим компонентом освітньої програми і повинна здійснюватись в умовах професійної діяльності під організаційно-методичним керівництвом викладача закладу вищої освіти.

Практика під час війни може бути організована декількома шляхами:

по-перше, проводиться в умовах професійної діяльності у традиційний спосіб, що передбачає виконання здобувачем відповідної програми на місці проходження практики;

по-друге, реалізуватись з допомогою віртуальних заходів (екскурсій, відеоконференцій), з використанням Інтернет-джерел, що не вимагає обов'язкової присутності здобувача на місці практики;

по-третє, може переноситись на період після послаблення або закінчення воєнних дій (якщо можливість для проходження практики суттєво утруднена або відсутня).

Вибір варіанта проведення практики залежить від її змісту та особливостей майбутньої професійної діяльності, до якої готуються здобувачі вищої освіти, а також від обставин воєнного періоду і затверджується наказом ректора за поданням завідувачів кафедр.

Результати практики оцінюються відповідно до критеріїв, визначених у її програмі.

Контрольні заходи включають самоконтроль, поточний, модульний та підсумковий контроль (докладнішу характеристику контрольних заходів представлено у підрозділі 5 «Оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти»).

Самоконтроль полягає у реалізації контрольних-оцінювальних дій здобувачем вищої освіти. Самоконтроль виконує важливу роль у дистанційному навчанні, оскільки оцінювання здобувачем ходу і результатів учіння створює підстави для усвідомлення його цілей і завдань, корекції подальшої діяльності, слугує спонукою до її покращення. Для забезпечення самоконтролю необхідним є розроблення питань та/або завдань, які б допомогли студентам перевірити якість засвоєних ними знань, умінь і навичок.

Поточний контроль здійснюється під час практичних та/або семінарських, та/або лабораторних занять і має на меті перевірку рівнів засвоєння навчального матеріалу (знань, розуміння), здатності до його використання у практичній роботі (умінь і навичок), готовності здобувача вищої освіти до виконання конкретної роботи.

Модульний контроль забезпечує оцінювання запланованих програмних результатів навчання після вивчення кожного змістового модуля і є обов'язковою умовою для допуску здобувача вищої освіти до підсумкового контролю з дисципліни.

Результати поточного і модульного контролю фіксуються в журналах академічних груп.

Підсумковий контроль (семестровий контроль, атестація) здійснюється з метою оцінювання результатів засвоєння здобувачами вищої освіти матеріалу (теоретичного та/або

практичного) з окремої навчальної дисципліни або на певному освітньому рівні за шкалою ЄКТС та національною шкалою.

Підсумковий семестровий контроль проводиться під час заліково-екзаменаційних сесій або за індивідуальним графіком (очно чи дистанційно), що залежить від інтенсивності бойових дій у країні.

У закладах вищої освіти використовують такі форми контролю: екзамени, заліки, колоквиуми, усне опитування, письмові контрольні роботи, тести, захист курсових та дипломних робіт, звіт про результати практики (їх докладніші характеристики представлені в підрозділі 5).

Контрольні заходи можна здійснювати:

- синхронно – з допомогою індивідуальних бесід зі студентами за питаннями, сформульованими викладачем або зафіксованими в екзаменаційних білетах;
- асинхронно – шляхом перевірки та оцінювання попередньо виконаних індивідуальних завдань (задач, креслень, тестових завдань, творчих завдань, індивідуальних науково-дослідних завдань, звітів тощо).

Результати семестрового контролю, проведеного офлайн, фіксуються у залікових або екзаменаційних відомостях. Результати дистанційного семестрового контролю зберігаються в електронному форматі та, за можливості, дублюються у відомостях на паперових носіях.

Атестацію здобувачів вищої освіти здійснює екзаменаційна комісія у строки, визначені навчальними планами, згідно з розкладом та з урахуванням безпекової ситуації.

Так, у листі МОН України від 21.04.2022 р. № 1/4334-22 «Про рекомендації стосовно окремих питань завершення 2021/2022 навчального року у закладах вищої, фахової передвищої освіти» наголошується на необхідності вчасного завершення навчання студентів випускних курсів та видачі їм документів про здобуття вищої освіти [77]. При цьому в наказі МОН від 21.03.2022 р. № 265 «Про проведення атестації випускників закладів фахової передвищої, вищої освіти» зазначається, що у разі відсутності безпечних умов дозволяється «самостійно визначити форми атестації здобувачів освіти, включаючи відхилення від затверджених стандартів освіти» [76] та змінювати традиційний формат атестації на дистанційний, що здійснюється з допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) [26]. Однак, як підкреслюється у першому зі згаданих документів, «заміна магістерської (дипломної) роботи на атестаційний іспит може ускладнити визнання здобутої кваліфікації за кордоном» [77].

Захист кваліфікаційних робіт та/або атестаційні екзамени проводяться в аудиторіях освітнього закладу (за умови повернення до традиційної або змішаної форм навчання) або в режимі онлайн- конференції (при збереженні дистанційної форми навчання). Результати атестації оголошуються екзаменаційною комісією у день її проведення.

Якщо присутність здобувача вищої освіти є неможливою (наприклад, участь у бойових діях), то інформація про такий прецедент повинна фіксуватись завідувачами кафедр, причетних до проведення атестації, доводитись до відома навчального відділу, обговорюватись на засіданнях кафедр і вчених рад факультетів/інститутів, вченої ради закладу вищої освіти. Залежно від кожної окремої ситуації повинно прийматись своєчасне рішення, яке, з одного боку, максимально враховує інтереси здобувача вищої освіти, а з іншого – не суперечить чинним нормативам щодо діяльності закладів вищої освіти.

4.4. Правила безпеки під час навчання в умовах війни

Під час проведення занять та інших форм роботи зі здобувачами важливо *дотримуватись правил безпеки*, які під час війни обумовлюють необхідність:

- облаштування безпечного середовища в закладі вищої освіти (сховищ, укриттів, запасних виходів) для проведення (за можливості) навчання офлайн;
- розроблення чітких інструкцій для персоналу щодо реагування на небезпечні ситуації, організації дій здобувачів освіти;
- забезпечення комфортного перебування в укриттях та інших захисних спорудах;
- забезпечення оповіщення учасників освітнього процесу про небезпеку;
- переміщення в укриття учасників освітнього процесу, що здійснюється офлайн, під час небезпеки (повітряних тривог або в інших загрозливих ситуаціях);
- перевірки приміщень освітнього закладу на предмет переміщення всіх у безпечні місця та відсутності людей у небезпечних місцях;
- переривання взаємодії викладачів зі здобувачами освіти в режимі онлайн під час небезпеки для уможливлення їх укриття у безпечних місцях;
- розроблення правил поведінки в захисних спорудах;
- розроблення чіткого алгоритму дій у небезпечних ситуаціях (порядку дій під час обстрілів, пожежі, руйнування будинків, застосування хімічної та біологічної зброї, радіаційної загрози) та забезпечення його оприлюднення усіма доступними засобами;
- розроблення алгоритму дій під час евакуації з приміщень закладу під час навчання офлайн;
- розроблення порядку дій під час виявлення вибухонебезпечних та підозрілих речовин;
- тренування персоналу та здобувачів освіти щодо дій в екстремальних ситуаціях;
- навчання першої домедичної допомоги;
- навчання захисту від дезінформації;
- обмеження допуску сторонніх осіб до приміщень освітнього закладу;
- обмеження у поширенні інформації про освітній заклад як місця масового скупчення людей; розроблення правил безпеки щодо висвітлення інформації про роботу освітнього закладу на своєму вебсайті, в соціальних мережах та засобах масової інформації (геолокації, форм навчання, відеозйомок, наявності чи відсутності охорони, анонсування заходів з очною присутністю багатьох людей); використання повітряного простору для відеозйомок;
- інформування учасників освітнього процесу про правила безпеки.

Запитання для самоперевірки:

1. Які форми здобуття вищої освіти практикуються під час війни?
2. Чому змішана форма навчання набула популярності в сучасних умовах?
3. Які є варіанти змішаного навчання?
4. Які є моделі поєднання очної та дистанційної форм навчання?
5. Чому ротаційна модель змішаного навчання є найбільш затребуваною?
6. Назвіть і обґрунтуйте переваги і недоліки дистанційного навчання.
7. Чим відрізняються синхронний і асинхронний режими (формати) дистанційного навчання? Які можливості забезпечує асинхронний режим навчання у ситуації війни?

8. Які форми організації навчання використовуються у закладах вищої освіти у воєнний період? Чим вони відрізняються від традиційних форм?
9. Охарактеризуйте відмінності в організації навчальних занять, які проводяться офлайн, та навчальних занять, організованих у дистанційній формі.
10. Охарактеризуйте особливості організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти. Чому її актуальність зростає в сучасних умовах?
11. Якими особливостями характеризується організація практики у воєнний період?
12. Які зміни відбулись в організації контролю навчальних досягнень здобувачів вищої освіти?
13. Як можна організувати атестацію здобувачів освіти під час війни?
14. Яких правил безпеки треба дотримуватись під час проведення освітнього процесу?

ТЕМА 5. ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

5.1. Оцінювання навчальних досягнень як проблема вищої освіти у воєнний період

Оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти – це процес виявлення рівня засвоєння ними змісту навчання та порівняння цих результатів з еталоном, визначеним відповідно до освітньої програми, програм навчальних дисциплін та інших нормативних документів.

Результатом оцінювання є **оцінка**, яка відображається в умовних одиницях (балах) та в оцінних судженнях педагога.

Оцінка є ключовим показником якості освітнього процесу. Її визначення залежить від вибору об'єкта та критеріїв оцінювання.

Поширеним у дидактиці вищої школи є підхід (запропонований А. Бойко), у якому об'єктом оцінювання навчальних досягнень обираються змістовий, операційно-організаційний та емоційно-мотиваційний компоненти навчальної діяльності здобувачів освіти, а критеріями – обсяг знань, предметні дії, загальнонавчальні дії, розумові дії, ставлення до навчання (див. табл. 5.1) [8].

Таблиця 5.1

Об'єкти і критерії оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти
(за А. Бойко [8])

Об'єкт оцінювання	Критерії оцінювання
Змістовий компонент навчальної діяльності	Обсяг знань: повнота, правильність, логічність, розуміння (усвідомленість), словесна презентація (вербалізація), пояснення, застосування
Операційно-організаційний компонент навчальної діяльності (система засвоєних навчальних дій)	Предметні дії (здатність обирати та виконувати дії); розумові дії (здатність до аналізу, абстрагування, порівняння, класифікації, узагальнення); загальнонавчальні дії (здатність планувати, організовувати, аналізувати, контролювати процес і результати виконання навчальних завдань, що реалізуються у стандартних

	ситуаціях та нових ситуаціях (за зразком, аналогічні, відносно нові))
Емоційно-мотиваційний компонент навчальної діяльності	Ставлення до навчання

Усе більшої популярності набуває підхід до визначення критеріїв оцінювання, заснований на таксономії навчальних цілей – їх упорядкованій ієрархічній класифікації, в якій представлено опис навчальних цілей та послідовність їх реалізації (Л. Андерсон, Б. Блум, Д. Кретвол). Зокрема Л. Андерсон і Д. Кретвол визначають таку ієрархію (рівні) навчальних цілей, які можуть виступати критеріями оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти:

- *знання* – перший рівень: відтворення базових понять і фактів, представлених у навчальному матеріалі;
- *розуміння* – другий рівень: пояснення понять та ідей, якими оперує навчальна дисципліна;
- *застосування* – третій рівень: використання засвоєних знань на практиці, у нових умовах діяльності;
- *аналіз* – четвертий рівень: розподіл навчальної інформації на частини та встановлення зв'язків між цими частинами;
- *оцінювання* – п'ятий рівень: обґрунтування думки, ідеї, рішення, твердження;
- *створення (синтез)* – шостий рівень: продукування власної думки, ідеї, проєкту, рішення [107].

Відповідно результати навчання можна оцінювати за системою показників досягнення навчальних цілей, виділених на основі пропозицій В. Сергієнка та Л. Кухар (див. табл. 5.2) [82].

Таблиця 5.2

Категорії навчальних цілей та опис результатів їх досягнення
(за В. Сергієнком та Л. Кухар)

Категорії навчальних цілей	Опис результатів навчання відповідно до навчальних цілей
Знання	Здобувач вищої освіти знає: терміни; конкретні факти; методи і процедури; основні поняття; правила і принципи
Розуміння	Здобувач вищої освіти: розуміє факти, правила, принципи; інтерпретує словесний матеріал, схеми, графіки, діаграми; перетворює словесний матеріал у математичні вирази, формули, схеми, графіки тощо; має уявлення про можливі наслідки
Застосування	Здобувач вищої освіти: використовує поняття і принципи в нових ситуаціях; застосовує закони і теорії в конкретних практичних ситуаціях; демонструє правильне застосування методу чи процедури

Аналіз	Здобувач вищої освіти: виділяє приховані припущення; бачить помилки і недоліки в логіці міркувань; розмежовує факти і наслідки; виокремлює елементи цілого та їх властивості
Оцінювання	Здобувач вищої освіти: письмово оцінює логіку побудови навчального матеріалу; оцінює відповідність висновків наявним даним, значущість того чи іншого продукту діяльності, використовуючи власні (внутрішні) критерії; оцінює відповідність висновків наявним даним, значущість того чи іншого продукту діяльності, використовуючи зовнішні критерії
Створення (синтез)	Здобувач вищої освіти: пропонує рішення проблеми; пише невеликий твір; пропонує план проведення експерименту; використовує знання з різних галузей, щоб скласти план розв'язання проблеми

В освітніх закладах використовують два види оцінювання навчальних досягнень:

1) *формувальне оцінювання*, що реалізується як безперервне вивчення діяльності здобувачів (успіхів, помилок, прогалин, інтересів, потреб), спрямоване на наближення процесу навчання до інтересів здобувача, що дає змогу оцінити та скоригувати освітній процес, покращити його якість через фіксацію й аналіз результатів навчання. Формувальне оцінювання здійснюється з допомогою постійного моніторингу, забезпечення усного або письмового (індивідуального, групового) зворотного зв'язку педагога зі здобувачами освіти та дає змогу пояснити зміст і причини позитивних чи негативних результатів навчання, дати поради стосовно виправлення помилок та виконання навчальних завдань;

2) *підсумкове оцінювання*, яке здійснюється періодично і полягає у визначенні оцінок за підсумками вивчення певної дидактичної одиниці (теми або модуля навчального курсу), всього навчального курсу або освітньої програми та вимірюванні компетентності здобувача; дає змогу оцінити як рівень успішності здобувачів, так і рівень ефективності навчального курсу або програми.

Оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти є важливою і водночас проблемною ланкою освітнього процесу. Воно є дієвим засобом управління процесом навчання і належить до числа найважливіших проблем забезпечення якості освітнього процесу.

Оцінювання здійснюється за допомогою поточного, модульного та підсумкового контролю і дає змогу визначити рівень успішності засвоєння змісту навчання (знань, умінь, навичок, якостей) здобувачів вищої освіти, виявити їхні досягнення і прогалини в отриманому досвіді, з'ясувати рівень готовності до засвоєння нових знань. Водночас отримані здобувачами оцінки свідчать про результативність роботи викладача, ефективність використаних ним форм, методів і засобів навчання, доцільність запропонованих планів і програм. Таким чином, з одного боку, оцінювання дає змогу аналізувати успішність кожного студента, академічної групи, курсів, факультетів тощо, а з іншого, – виступає критерієм успішності роботи педагога. Вивчення результатів оцінювання допомагає покращити якість викладання і освітнього процесу в цілому: виокремити кращий досвід викладання, виявити

недоліки цього процесу, з'ясувати причини неуспішності здобувачів, попередити і подолати проблеми у навчанні, сприяти підвищенню успішності.

Контроль і оцінювання виконують функції, які забезпечують не лише констатацію результатів навчання здобувачів вищої освіти, але й сприяють підвищенню її якості. До таких функцій належать:

- *навчальна (освітня)*, що сприяє вдосконаленню (поглибленню, розширенню та закріпленню) знань, умінь і навичок завдяки повторенню навчального матеріалу під час підготовки до оцінювання;
- *констатувальна*, що дає змогу фіксувати навчальні досягнення;
- *діагностична*, що забезпечує здійснення аналізу навчальних досягнень, виявлення у них прогалин;
- *спонукальна*, що полягає у спрямуванні (мотивації) навчальної діяльності на подальші досягнення або на покращення результатів навчання;
- *виховна*, що спрямовує до вдосконалення якостей, які сприяють результативності навчання: дисциплінованості, організованості, працьовитості, наполегливості, самостійності та ін.;
- *розвивальна*, що стимулює розвиток психічних властивостей і процесів, які допомагають здійснювати навчальну діяльність: мислення, пам'яті, уваги, мовлення, волі та ін.;
- *прогностична*, що дає змогу виявити тенденції у навчальних досягненнях здобувачів, передбачити результати і наслідки їхньої навчальної діяльності;
- *коригувальна* – функція вживання заходів з усунення недоліків у навчанні, покращення його результатів.

Так, фіксація навчальних досягнень забезпечує викладачеві можливість для порівняння запланованих і реальних результатів навчання. Діагностична функція має реалізуватись і в напрямі аналізу діяльності педагога, виявлення використовуваних ним ефективних і неефективних дидактичних засобів. У результаті здійснюється пошук шляхів удосконалення діяльності, що пов'язано із прогнозуванням можливих позитивних змін в навчальних досягненнях студентів. Спонукальна функція торкається мотивації: здобувача – до покращення його навчальної діяльності, а педагога – до вдосконалення якості викладання, пошуку оптимальних шляхів підвищення результатів навчання студентів. Очевидно, що для цього педагогу треба прагнути до професійного самовдосконалення, розвитку педагогічної майстерності, що передбачає вдосконалення особистісних якостей та реалізацію виховної і розвивальної функцій оцінювання. Здійснюючи коригувальну функцію, педагог не лише поліпшує свою роботу, але й водночас покращує свої можливості вплинути на якість навчальної діяльності студентів.

У широкому сенсі значення оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти полягає у його впливі на якість освітнього процесу та освітньої діяльності усього закладу. Аналізуючи результати навчання, причини успішності і відставання студентів, кожний заклад здійснює пошук можливостей для покращення навчальних здобутків студентів: збагачує матеріально-технічну базу засобами навчання, сприяє поліпшенню кадрового складу (забезпечує підвищення кваліфікації педагогів, розробляє механізми їхньої мотивації до успішної роботи, запрошує на роботу нових високопрофесійних працівників), організовує роботу з навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців (розроблення якісних освітніх програм та програм навчальних дисциплін, підготовку методичних матеріалів), контролює дотримання учасниками освітнього процесу принципів академічної доброчесності.

Важливим завданням оцінювання є забезпечення об'єктивності і адекватності оцінки. Адже у процесі оцінювання можуть формуватись оцінки, які не відображають дійсні досягнення здобувачів: перебільшують або применшують результати навчання. В обох випадках отримані оцінки негативно впливають на якість навчання, нерідко демотивуючи навчальну діяльність здобувачів вищої освіти: у першому випадку націлюють на легкий шлях її отримання, а у другому – спричиняють негативні переживання через несправедливу оцінку, впливають на зміну ставлення до викладача як її носія і можуть призвести до втрати сенсу наполегливої праці. Цей наслідок може бути спричинений наявністю таких проблемних питань, як:

1. *Неадекватність об'єктів і критеріїв оцінювання.* Нерідко за об'єкти оцінювання обираються лише знання, а його критерії зосереджуються на виявленні обсягу запам'ятовування та якості відтворення навчального матеріалу. При цьому ігноруються інші складові змісту освіти, відображені у репродуктивних і творчих діях здобувачів та їхньому ставленні до навчання, що вимагає оцінки якості розумових та предметних дій, їх самостійності, нестандартності, інноваційності, своєчасності.

2. *Несвоєчасність або незабезпечення умов для доведення до здобувачів вищої освіти об'єктів і критеріїв оцінювання їхніх навчальних досягнень.* Трапляються випадки, коли такі орієнтири розробляються викладачами і розміщуються ними у роздрукованих на папері робочих програмах навчальних дисциплін. Проте інформація не доводиться або доводиться із запізненням до відома здобувачів, хоча варто було б це зробити на початку вивчення навчальної дисципліни, підготовки курсових робіт, проходження практики тощо, під час навчальних занять, на консультаціях, надіслати на електронні адреси, розмістити на вебсайтах або вебсторінках кафедри, факультету або освітнього закладу.

3. *Наявність конфлікту інтересів в оцінюванні.* З погляду проф. О. Атамана, такий конфлікт існує на декількох рівнях: 1) між здобувачем вищої освіти та державою; 2) між здобувачем вищої освіти та викладачем; 3) між викладачем та державою.

Конфлікт першого типу виникає внаслідок суперечності в очікуваннях щодо кінцевого продукту навчання. Він виявляється у тому, що держава очікує на підготовку кваліфікованого професіонала, яка відповідає визначеним вимогам щодо знань і умінь, і вимірює таку відповідність в оцінках. Натомість здобувач націлений переважно на отримання диплома, для чого йому потрібні позитивні оцінки.

Конфлікт другого типу характеризується розбіжністю між ідеалом (здобувач наполегливо працює над опануванням змісту навчання, а викладач забезпечує належне опанування здобувачем його предмета) та реальністю, в якій має місце: з боку студентів – хибна мотивація щодо пріоритету оцінки, а не знання; використання альтернативних способів отримання оцінок (списування, використання чужої праці, плагіат), а зі сторони викладача – надмірна вимогливість або, навпаки, поступливість в оцінці результатів навчання.

Конфлікт третього типу виникає внаслідок розбіжностей між вимогами державних стандартів, в яких визначається належний рівень підготовки здобувачів, та реальним рівнем їхньої підготовки. У цьому випадку викладач, який повинен оцінювати результати навчання, здійснює його, виходячи з реальної ситуації підготовки студентів, – тобто оцінює навчальні досягнення не за державними вимогами, а формує оцінки, вдаючись до порівняння таких досягнень (хто засвоїв навчальний матеріал краще, а хто гірше). Таким чином, у виставлених оцінках він відображає відносний, а не абсолютний рівень підготовки [6].

4. *Суб'єктивність оцінювання.* Ця проблема виявляється у зниженні або завищенні оцінок. Причинами цього явища можуть бути: вплив на оцінні судження стереотипів («відмінники», «двієчники», надмірно активні (незручні) студенти, студенти з привабливими

манерами або зовнішністю та ін.); емоційний стан педагога; ставлення педагога до своєї праці і до студентів; стиль викладання (авторитарний, що визначається схильністю до зниження оцінок; ліберальний, для якого характерна налаштованість на завищення оцінок).

5. Недосконалість систем (шкал) оцінювання.

У більшості закладів вищої освіти України використовують систему оцінювання, яка об'єднує три оцінювальні шкали: традиційну національну шкалу (двобальну і чотирибальну), європейську оцінювання ECTS (European Credit Transfer System – європейська система трансфертних кредитів або європейська кредитно-трансферна система (ЄКТС)) та стобальну.

Двобальна шкала складається з двох оцінок («зараховано», «не зараховано») і застосовується для оцінки навчальних досягнень у формі заліку. Залікова оцінка визначається за результатами виконання студентами певних видів робіт на практичних, семінарських або лабораторних заняттях, індивідуальних завдань (розрахункових, графічних тощо).

Чотирибальну шкалу задіюють для оцінки якості роботи студентів на заняттях та результатів складання диференційованих заліків і екзаменів. У цій шкалі здебільшого оцінюють і результати самостійної роботи здобувачів. Вона охоплює систему оцінок «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно», кожна з яких визначається за певними критеріями та показниками. Виокремлення цих вимірювальних інструментів здійснюється на основі загальних (універсальних) підходів та з урахуванням специфіки навчальної дисципліни.

Так, оцінка «відмінно» означає високу якість навчальних досягнень здобувачів освіти, які повністю оволоділи змістом навчання. Їхні знання характеризуються повнотою, глибиною, широтою, системністю; дії – результативністю і самостійністю; ставлення до навчання – високою відповідальністю і виконавською дисципліною.

Оцінка «добре» віддзеркалює достатній рівень засвоєння змісту навчання і використовується у випадку, коли здобувач відповідально ставиться до навчання, володіє достатнім обсягом знань та умінь, щоб охарактеризувати істотні ознаки явищ, які вивчаються, встановити закономірності їх розвитку, виявити зв'язки між ними, аналізувати і робити висновки, успішно і своєчасно виконувати переважну більшість навчальних дій. Проте у його судженнях іноді трапляються несуттєві помилки і неточності, які він здатний виправити, а дії в окремих випадках є репродуктивними.

Оцінку «задовільно» отримують здобувачі вищої освіти, які в основному засвоїли зміст навчання, проте відтворюють навчальний матеріал з помилками та неточностями (мають прогалини у знаннях) і не завжди спроможні до їх виправлення. Дії таких здобувачів є здебільшого репродуктивними, а навчальні завдання можуть виконуватись із запізненням. Водночас вони володіють певним потенціалом для продовження навчання.

Оцінка «незадовільно» є свідченням фрагментарності та безсистемності засвоєння знань, наявності численних помилок у їх відтворенні та нездатності до їх виправлення, неспроможності до успішного виконання навчальних дій, негативного ставлення до навчання. Отримання цієї оцінки позбавляє права на продовження навчання або на професійну діяльність за спеціальністю і передбачає необхідність додаткової роботи над навчальним матеріалом, виконання додаткових навчальних дій заради покращення результату.

Оцінювання за чотирибальною шкалою відбувається упродовж кожного навчального семестру та під час проходження підсумкового контролю. Тобто, якщо в оцінюванні орієнтуватись тільки на цю шкалу, то виходить, що результат засвоєння певної навчальної дисципліни оцінюється здебільшого за якістю відповіді здобувача на питання екзаменаційного білета, усні запитання педагога або тестові завдання, що більшою мірою

свідчить про короткотривале запам'ятовування навчального матеріалу і не завжди адекватно відображає реальні навчальні досягнення.

Хоча чотирибальна система оцінювання є простою і зрозумілою, її використання без поєднання з іншими системами оцінювання призводить до суттєвих недоліків, які полягають:

по-перше, у нівелюванні значення поточних оцінок та переважній налаштованості студентів на одноразову репродукцію знань у сесійний період (підсумкове оцінювання), отже, у недостатній мотивації здобувачів до наполегливої систематичної праці впродовж усього періоду навчання (спрямовує на складання підсумкового контролю);

по-друге, в орієнтації викладачів і студентів переважно на перевірку обсягу засвоєння знань та недостатній увазі до засвоєння інших складових змісту навчання;

по-третє, у недостатній диференціації навчальних досягнень студентів, які оцінюються з допомогою лише чотирьох оцінок;

по-четверте, у переважному використанні для оцінювання усних та письмових форм контролю (усного та письмового опитування, виконання аудиторних самостійних та контрольних робіт, які зручно оцінювати за чотирибальною шкалою);

по-п'яте, у сприянні домінуванню і суб'єктивізму викладача в оцінці навчальних досягнень студентів.

Відтак застосування лише чотирибальної шкали не дає змогу повністю відобразити реальні результати навчання здобувачів вищої освіти. Зазначена система стимулює учасників освітнього процесу здебільшого до забезпечення достатніх свідчень про результативність навчання, відображених у підсумкових оцінках. При цьому отримані оцінки є не завжди адекватними дійсним навчальним досягненням здобувачів, оскільки можуть отримуватись ними завдяки короткотривалій підготовці перед проходженням контролю та використанню заборонених джерел інформації.

До того ж виставлені оцінки є відносними, можуть бути випадковими та інтуїтивними. Оцінюючи навчальні досягнення здобувача, викладач порівнює їх з певним еталоном (вимогами навчальної програми), створеним ним ідеалом (що повинен знати і вміти ідеальний студент) та результатами інших здобувачів. При цьому виставлена оцінка залежить значною мірою від його досвіду, стану, ситуації, в якій відбувається оцінювання. В окремих випадках педагоги оцінюють знання або роботу студента інтуїтивно, здійснюють таку оцінку, спираючись на попередній неусвідомлений досвід, керуючись своїм внутрішнім чуттям.

Варто при цьому підкреслити, що оцінювання є складним випробуванням. Цей процес нерідко супроводжується переживанням невпевненості, тривоги, страху, які можуть перешкоджати виявленню дійсних навчальних здобутків. Адже оцінка навчальних досягнень залежить не тільки від обсягу та глибини засвоєних знань і вмінь, але й від психологічної готовності здобувача пройти процедуру оцінювання, під час якої важливо опанувати хвилювання, зосередитись, відповісти усно або письмово на запитання, виконати інші навчальні завдання.

В умовах війни процес оцінювання супроводжується додатковими серйозними проблемами, до яких належать:

1. *Ускладнення умов*, необхідних для проведення оцінювання: передусім – це руйнування освітніх закладів, їх евакуація або евакуація учасників освітнього процесу та їх перебування у місцях тимчасового проживання в Україні або за кордоном; значне погіршення безпекової ситуації та нестабільність освітнього процесу; відсутність своєчасного доступу його учасників до навчальних матеріалів; позбавлення можливості фізичних чи електронних контактів між викладачами і студентами; погіршення технічних можливостей для забезпечення дистанційного зв'язку (відсутність потрібної техніки та

постійного доступу до Інтернету); фізичні або психічні травми, яких зазнають учасники освітнього процесу. Зазначені обставини утруднюють або унеможливають ознайомлення зі змістом і формами навчальної роботи та вимогами до її оцінювання, перешкоджають вчасному виконанню навчальних завдань, їх поданню і презентації у визначеній формі.

2. *Нерівність умов, в яких опинились здобувачі вищої освіти.* Сьогодні вони потрапили в неоднакову безпекову ситуацію, мають неоднакові побутові умови (місце проживання, забезпечення комп'ютерами і месенджерами, електрикою та Інтернетом) і можливості для навчання (працюють, воюють, займаються волонтерством), що може бути перешкодою для своєчасної підготовки до оцінювання або до його проходження у визначений час (як це було раніше).

3. *Недостатня розробленість технічних і методичних інструментів оцінювання, придатних для воєнних умов.* Унаслідок погіршення можливостей для навчання офлайн виникає необхідність використання ІКТ, застосування асинхронних методів і форм оцінювання. Зазначена потреба не завжди успішно реалізується на практиці через відсутність належного технічного забезпечення, недостатню інформаційно-комп'ютерну компетентність учасників освітнього процесу, обмеженість у використанні оптимальних та доцільних методик оцінювання.

4. *Порушення балансу між формувальним і підсумковим оцінюванням у бік превалювання останнього.* Охарактеризовані зміни в умовах навчання утруднюють процес систематичного моніторингу якості навчальної діяльності, що призводить до часткової втрати можливостей для аналізу та коригування процесів учіння і викладання. У цій ситуації педагоги змушені покладатись на результати підсумкового оцінювання, яке реалізується за підсумками виконання здобувачами низки навчальних завдань і не відображає цілісну картину їх просування у засвоєнні тієї чи іншої дисципліни або виконанні інших навчальних завдань. Відтак відображення динаміки навчальних досягнень стає дещо фрагментарним, зосередженим на кінцевих результатах навчальної роботи студента (наприклад, на якості виконання модульних контрольних робіт, самостійної роботи за курсом, розв'язання підсумкового екзаменаційного тесту).

5. *Погіршення функціональних можливостей учасників освітнього процесу.* Війна спричинила сильні емоційні переживання та призвела до відповідних станів (емоційних, мотиваційних, вольових, станів свідомості), серед яких значно збільшилась частка стресу, афекту, тривоги, хвилювання. Відтак у здобувачів вищої освіти та у викладачів суттєво змінився настрій, емоційний тон відчуттів, відбулась переорієнтація бажань та інтересів на потреби воєнного часу. Ці зміни по-різному позначаються на їхній розумовій діяльності та поведінці (від дезорганізації до підвищеної зосередженості), але у будь-якому випадку є причиною значного напруження та, як наслідок, втоми і виснаження, що позначається на ефективності викладання і учіння, результативності взаємодії під час оцінювання.

Як слушно зазначає Л. Ткаченко, сутність оцінювання «полягає в тому, щоб зробити оцінку не мірилом удачі чи невдачі, а показати студенту перспективи навчання, його інтелектуальну спроможність, можливість самому впливати на власний рівень досягнень. Оцінка мусить залучати його до систематизації знань, сформувані уміння самостійно зробити і осмислити, творчо «переробити» і застосувати інформацію, розширити коло набутих компетенцій» [93, с. 207].

Цьому завданню більшою мірою відповідає рейтингова система оцінювання. На відміну від чотирибальної системи, вона є накопичувальною та стимулює постійну і систематичну роботу здобувачів освіти над засвоєнням змісту навчання, сприяє підвищенню їхнього інтересу до навчальної діяльності.

Сутність рейтингової системи оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти полягає у визначенні їхніх навчальних рейтингів – виявленні якості усіх видів навчальної роботи (аудиторної та самостійної), рівня набутих знань та вмінь, що здійснюється за допомогою оцінювання в балах під час поточного, модульного (проміжного) та підсумкового контролю. Тобто ця система уможливорює інтегральне оцінювання такої роботи за певний період навчання.

Рейтингова система базується на низці важливих принципів, до яких належать:

- формування навчального рейтингу як суми залікових одиниць за усіма видами навчальної роботи здобувача вищої освіти (виконання навчальних завдань: під час аудиторних занять та за результатами самостійної роботи, поточного і модульного контролю, індивідуального науково-дослідного завдання; якість роботи на екзамені та ін.);
- забезпечення систематичного контролю з використанням чітких критеріїв оцінювання усіх видів навчальної роботи здобувача вищої освіти;
- забезпечення системного обліку навчальної роботи здобувача вищої освіти шляхом поопераційної звітності за кожну виконану дію.

Виокремлюють такі види навчального рейтингу, як:

- 1) рейтинг за поточними та підсумковими результатами вивчення навчальної дисципліни;
- 2) семестровий рейтинг за результатами виконання усіх видів навчальної роботи за семестр;
- 3) підсумковий рейтинг за результатами виконання усіх видів навчальної роботи за певний період (наприклад, навчальний рік);
- 4) інтегральний рейтинг за результатами виконання усіх видів навчальної роботи за весь період навчання.

Для числового відображення навчального рейтингу заклади вищої освіти використовують різноманітні числові: 20-бальну; 100-бальну; 200-бальну. Найбільш популярною серед них є 100-бальна шкала. Так, наприклад, у Положенні про організацію освітнього процесу в Рівненському державному гуманітарному університеті пропонується такий розподіл оцінок:

- 90-100 балів – відмінно;
- 82-89 – дуже добре;
- 74-81 – добре;
- 64-73 – задовільно;
- 60-63 – достатньо;
- 35-59 – незадовільно (з можливістю повторного проходження семестрового контролю);
- 0-34 – незадовільно (з обов'язковим повторним вивченням залікового кредиту).

Запропонована шкала, як і шкали у 20 та 200 балів, дає змогу адаптуватись до європейської шкали оцінювання ECTS (ЄКТС), яка була розроблена з метою забезпечення мобільності здобувачів вищої освіти. Вона сформована таким чином, щоб надати можливість для переведення з будь-якої шкали оцінювання, якою користується той чи інший заклад. Для цього розробниками створені такі умови: по-перше, вона є зрозумілою усім освітнім закладам; по-друге, представлені у ній характеристики критеріїв оцінювання утворюють підстави для проведення простої процедури конвертації оцінок з використовуваного формату у формат ECTS; по-третє, вона базується на реалістичному (підтверджені практикою) описі навчальних досягнень студентів.

Оцінки за цією шкалою позначаються літерами, які відповідають таким визначенням:

А – відмінно (виконання навчальної діяльності бездоганне або визначається одиничними незначними помилками).

В – дуже добре (виконання навчальної діяльності здійснене на рівні, вищому за середній, і супроводжується декількома несуттєвими помилками).

С – добре (виконання навчальної діяльності в цілому правильне, проте супроводжується певною невеликою кількістю суттєвих і несуттєвих помилок).

D – задовільно (навчальну діяльність виконано зі значною кількістю недоліків).

Е – достатньо (виконана навчальна діяльність відповідає лише мінімальним критеріям).

FX – незадовільно (виконана навчальна діяльність не відповідає мінімальним критеріям, але є підстави для повторного складання).

F – незадовільно (виконана навчальна діяльність не відповідає жодним критеріям, не дає підстав для повторного складання; обов'язковим є проходження повторного курсу).

Відповідно оцінки, виставлені у стобальній шкалі, конвертуються у шкалу ECTS таким чином: А відповідає оцінками в інтервалі 90-100 балів; В – в інтервалі 82-89 балів; С – в інтервалі 74-81 бал; D – в інтервалі 64-73 бали; Е – в інтервалі 60-63 бали; FX – в інтервалі 35-59 балів; F – в інтервалі 0-34 бали. У такий спосіб можна узгодити обидві шкали з традиційною шкалою. Тоді в цілому шкала оцінювання може мати такий вигляд (див. табл. 5.3) [57]:

Таблиця 5.3

Відображення оцінок у національній традиційній, стобальній шкалах та шкалі ЄКТС

Суми балів за 100-бальною шкалою	Оцінка в ЄКТС	Значення оцінки ЄКТС	Критерії оцінювання	Рівень компетентності	Оцінка за національною шкалою	
					екзамен	залік
90-100	А	відмінно	здобувач вищої освіти виявляє особливі творчі здібності, вміє самостійно здобувати знання, без допомоги викладача знаходить і опрацьовує необхідну інформацію, вміє використовувати набуті знання і вміння для прийняття рішень у нестандартних ситуаціях, переконливо аргументує відповіді, самостійно розкриває власні здібності	високий (творчий)	відмінно	зараховано
82-89	В	добре	здобувач вищої освіти вільно володіє теоретичним матеріалом, застосовує його на практиці, вільно розв'язує вправи і задачі у стандартних ситуаціях, самостійно			

			виправляє допущені помилки, кількість яких незначна			
74-81	C	добре	здобувач вищої освіти вміє зіставляти, узагальнювати, систематизувати інформацію під керівництвом викладача, загалом самостійно застосовувати її на практиці; контролювати власну діяльність; виправляти помилки, з-поміж яких є суттєві, добирати аргументи для підтвердження думок	достатній (конструктивно-варіативний)	добре	
64-73	D	задовільно	здобувач вищої освіти відтворює значну частину теоретичного матеріалу, виявляє знання і розуміння основних положень, за допомогою викладача може аналізувати навчальний матеріал, виправляти помилки, з-поміж яких є значна кількість суттєвих	середній (репродуктивний)	задовільно	зараховано
60-63	E	задовільно	здобувач вищої освіти володіє навчальним матеріалом на рівні, вищому за початковий, значну частину його відтворює на репродуктивному рівні			
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання семестрового контролю	здобувач вищої освіти володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять незначну частину навчального матеріалу	низький (рецептивно-продуктивний)	незадовільно	не зараховано
1-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	здобувач вищої освіти володіє матеріалом на рівні елементарного розпізнання і відтворення окремих фактів, елементів, об'єктів			

Переваги рейтингової системи полягають у тому, що вона:

- забезпечує кращі можливості для об'єктивного оцінювання навчальних досягнень, яке меншою мірою залежить від випадкових чинників (наприклад, вдалої або невдалої відповіді студента, ставлення до нього викладача);
- посилює рівень мотивації навчання здобувачів, які мають змогу контролювати свою сумарну оцінку і коригувати її впродовж виконання навчальної роботи;
- сприяє зростанню активності, самостійності, відповідальності здобувачів вищої освіти, від яких залежить їхній навчальний рейтинг;
- спонукає до систематичності і ритмічності навчальної роботи, що забезпечує досягнення належного рейтингу;
- утворює комфортніші умови для навчання як взаємодії викладача і студента з опанування навчального матеріалу, для виконання усіх необхідних завдань, що отримує відображення у рейтинговій оцінці;
- сприяє раціональному управлінню освітнім процесом як системою послідовних, взаємопов'язаних між собою навчальних дій, виконання яких стає обов'язковим для кожного здобувача вищої освіти;
- зменшує можливості для виявлення суб'єктивної позиції педагога та суб'єктивної оцінки навчальних досягнень здобувачів.

Проте рейтингова система не позбавлена недоліків. Головний з них полягає у тому, що вона може вплинути на визначення хибних орієнтирів, які відволікають увагу і зусилля здобувачів від навчальних цілей (знати, розуміти, аналізувати, застосовувати на практиці тощо) та спрямовують на вгадування відповідей і формальне досягнення високого підсумкового бала.

Підсумкова оцінка студента визначається за допомогою:

- поточного, модульного та підсумкового контролю, якщо формою контролю визначено екзамен або диференційований залік;
- поточного і модульного контролю, коли формою контролю є недиференційований залік.

Поточний контроль (усний, письмовий, у тому числі, тестовий) проводиться під час аудиторних навчальних занять. З його допомогою перевіряється якість засвоєння навчального матеріалу, винесеного на опрацювання на семінарах, практичних або лабораторних заняттях, що відображено у планах цих занять, а також результати виконання завдань самостійної роботи. Поточний контроль проводиться з допомогою методів індивідуального та фронтального опитування, письмових контрольних робіт, термінологічних диктантів, контрольних-лабораторних робіт, практичної перевірки, тестування.

Модульний контроль передбачає оцінювання якості засвоєння навчального матеріалу одного змістового модуля. Для здійснення модульного контролю використовуються модульні контрольні роботи, які проводяться у формі комп'ютерного тестування, колоквіуму або у письмовій формі. Для їх проведення розробляються контрольні питання або тестові завдання, які охоплюють суттєві характеристики навчального матеріалу усього змістового модуля.

Підсумковий контроль застосовується після опрацювання всіх модулів навчальної дисципліни. Завдання, що виносяться на підсумковий контроль, відрізняються від завдань поточного і модульного контролю. Вони мають бути більш загальними та забезпечувати можливість для виявлення цілісного бачення здобувачем освіти всього курсу, встановлення логічних зв'язків між окремими його частинами та іншими навчальними дисциплінами, уміння використовувати отримані знання для аналізу, оцінки та розв'язання теоретичних та/або практичних проблем у змістових межах дисципліни, що вивчається.

До підсумкового контролю допускаються студенти, які виконали усі передбачені навчальною програмою дисципліни завдання за усіма її модулями і накопичили необхідну сумарну кількість балів (не меншу за мінімальну). У довоєнний період також висувалась вимога стосовно відвідування всіх аудиторних занять. Студенту, який мав пропуски занять, дозволялось відпрацювання академічної заборгованості до визначеного терміну.

На жаль, сьогоденні обставини перешкоджають традиційному перебігу освітнього процесу. В умовах війни змінюються підходи і до оцінювання навчальних досягнень студентів. Так, іншою стала політика закладів вищої освіти щодо відвідування студентів. Вона передбачає ширший спектр можливостей для виконання навчальних завдань тими студентами, які пропустили заняття з поважних причин. У формуванні підсумкових оцінок набуває ваги якість виконання завдань самостійної позааудиторної роботи. Серед принципів оцінювання помітне місце відводиться принципам об'єктивності, академічної доброчесності, доброзичливості.

Мінімізувати негативний вплив несприятливої ситуації воєнного часу на оцінювання можуть допомогти такі заходи, як:

- підвищення об'єктивності оцінок через розроблення адекватних критеріїв оцінювання усіх результатів навчальної діяльності здобувачів вищої освіти;
- забезпечення публічності і прозорості правил оцінювання через їх своєчасне оприлюднення на вебсайтах або вебсторінках закладів вищої освіти, пояснення під час навчальних занять і консультацій;
- зміцнення зворотного зв'язку зі здобувачами вищої освіти, у тому числі з метою пояснення причин тієї чи іншої оцінки, спільних пошуків можливостей для покращення результатів їхнього навчання;
- забезпечення гнучкості й адаптивності процесу оцінювання: відмова від жорстких дедлайнів і широке використання гнучких графіків контролю, поєднання синхронного та асинхронного режимів проведення контрольних заходів з використанням ІКТ, що дає змогу здобувачу формувати свій рейтинг через подання виконаних завдань у зручний для нього час (після відновлення енергопостачання та інтернет-зв'язку, завершення повітряної тривоги, повернення з роботи та ін.), а викладачу – здійснити формувальне оцінювання результатів його діяльності;
- ширше використання ІКТ для проведення усіх видів контролю, розроблення оптимальних тестів, які дають змогу здобувачам вищої освіти всебічно продемонструвати навчальні досягнення;
- формування підсумкової оцінки без складання екзамену або диференційованого заліку – за результатами поточного та модульного контролю, виконання інших передбачених програмою завдань (якщо такі результати засвідчують достатній рівень засвоєння навчального матеріалу);
- забезпечення сприятливої атмосфери під час оцінювання, постійна психолого-педагогічна підтримка здобувачів вищої освіти.

Важливим в оцінюванні є поєднання бальної і словесної оцінки, яку в сучасних умовах можна висловлювати не лише усно, але й письмово, шляхом електронного листування. Адже для цього не завжди потрібні докладні листи. Достатньо декількох слів (наприклад, «добре», «молодець», «влучно сказано», «це правильно», або «подумайте ще», «над цим треба ще попрацювати», «варто було б виправити...», «бажано звернути увагу на...» тощо) для того, щоб звернути увагу здобувача на його здобутки і недоліки, допомогти побачити подальші перспективи у навчанні, скоригувати навчальні зусилля, підвищити самооцінку, вплинути на ставлення до предмета або до навчання загалом.

Неприпустимими під час оцінювання є несправедливість, роздратованість, грубість, нетактовність, приниження. Важливо пам'ятати, що незалежно від навчальних досягнень здобувачів, педагог повинен виявляти до них повагу і співчуття, бути коректним у висловлюваннях. Педагог має бути мудрим і справедливим у своїх оцінках, толерантним у своєму ставленні, тактовним у своїй поведінці.

Обґрунтовуючи оцінку, важливо акцентувати увагу не на відставанні здобувача, а на його можливостях і досягненнях. Адже студенти не лише потребують об'єктивної оцінки виконаної роботи, але й позитивно реагують на заохочення, яке стає вагомим стимулом покращення якості учіння.

Таким чином, доброзичлива у словесній інтерпретації та справедлива у числовому відображенні оцінка може трансформуватись в адекватну внутрішню самооцінку і стати потужною рушійною силою навчальної діяльності здобувача вищої освіти.

5.2. Тестування знань і вмінь здобувачів вищої освіти.

Конструювання дидактичних тестів

Широке використання дистанційної та змішаної форм навчання у воєнних умовах призвело до впровадження системи контролю й оцінювання, в якій центральну роль виконує **тестування** – спосіб контролю і діагностики кількісних показників рівня навчальних досягнень (знань, умінь, навичок) здобувачів вищої освіти, що здійснюється з використанням об'єднаних у дидактичні тести тестових завдань з допомогою стандартизованої процедури проведення та перевірки отриманих результатів.

Дидактичний тест (англ. test – випробування) – інструмент, що є системою завдань стандартної форми, створених з метою вимірювання та оцінки рівня підготовки здобувачів освіти з певного предмета.

Тестове завдання – сконструйована за певними правилами складова одиниця тесту. У переважній більшості у тесті використовуються *тестові завдання закритого типу*, що є логічними судженнями, утвореними такими компонентами, як:

- *умова* (основа завдання) – опис тестового завдання, сформульований у формі запитання, незавершеного твердження або наказу, які містять запитання або певні вступні відомості;
- *варіанти відповіді (відповідей)* – набір з 4-5 відповідей, серед яких є одна або декілька правильних, а решта представлені правдоподібними, але неправильними (дистракторами).

Також у конструкції тесту можуть бути тестові завдання *відкритого типу (відкритої форми)*. Для їх розв'язання необхідно самостійно формулювати короткі або розгорнуті відповіді, заповнювати пропуски або доповнювати речення, робити розрахунки.

В освітньому процесі закладу вищої освіти використовуються різноманітні тести, які можна класифікувати за такими ознаками:

1) за суб'єктом організації:

- тести, призначені для організації контролю навчальних досягнень здобувачів з боку викладача;
- тести для самоконтролю, призначені для самостійного відстеження здобувачами результатів свого навчання;

2) за дидактичними цілями:

- навчальні тести, що використовуються з метою відстеження успішності засвоєння навчального матеріалу під час його первинного сприйняття або вторинного опрацювання (відтворення, повторення, закріплення);

- тести контролю, призначені для виявлення та оцінки результатів засвоєння певного обсягу навчального матеріалу (теми, змістового модуля, курсу);

3) за видом контролю:

- тести поточного контролю – для виявлення рівня навчальних досягнень з виконання поточних завдань щодо підготовки до семінарів, практичних та/або лабораторних занять;
- тести модульного контролю – для виявлення рівня навчальних досягнень у засвоєнні навчального матеріалу змістового модуля;
- тести підсумкового контролю:
 - ✓ екзаменаційні – для виявлення рівня навчальних досягнень із засвоєння навчального матеріалу всієї дисципліни, що виноситься на екзаменаційний контроль;
 - ✓ атестаційні – для виявлення рівня відповідності знань, умінь і навичок здобувача вищої освіти вимогам професійної діяльності зі здобутої спеціальності;
- тести відстроченого контролю (оцінювання залишкових знань) – для виявлення рівня знань, умінь і навичок здобувача вищої освіти, якими він володіє після вивчення навчальної дисципліни.

Тестування можна проводити як у письмовій (бланковій) формі, що передбачає виконання здобувачами стандартизованої письмової роботи і вимагає їх присутності в аудиторії, так і здійснювати за допомогою комп'ютерів, коли тестові завдання розв'язуються офлайн або дистанційно.

Тести поточного та проміжного (модульного) контролю застосовуються для виявлення приросту знань, здобутих упродовж відносно короткого проміжку часу. У зв'язку з цим до них доцільно вносити завдання, які передбачають запам'ятовування основних понять, осмислення особливості явищ, що вивчаються в межах тем і змістових модулів навчальної дисципліни, виявлення їх ознак та характеристик.

Тест підсумкового контролю використовують для перевірки обсягу і глибини засвоєння всього навчального матеріалу з однієї або декількох дисциплін. Тому до їх складу вносять питання, які мають більш загальний характер.

Порівняно з іншими методами контролю тестування має низку переваг, які важливі для вдосконалення системи контролю в закладі вищої освіти. До них, зокрема, належать можливості для забезпечення:

- широти охоплення тестовими завданнями великого обсягу навчального матеріалу; натомість засобами традиційного усного або письмового опитування можна охопити одне або декілька (2-3) питань;
- універсальності використання на всіх етапах освітнього процесу для проведення всіх видів контролю;
- об'єктивності оцінювання та усунення суб'єктивного аспекту контролю (рівень професійності викладача, його стан і настроїв, ставлення до студента, брак часу тощо), що досягається завдяки використанню стандартизованих методик за кількістю балів, отриманих за кожне правильно розв'язане тестове завдання, і дає змогу значно знизити рівень стресогенності та конфліктності контрольних процедур;
- точності вимірювання, що уможливорює формування адекватних оцінок результатів тестування;
- рівності умов, що забезпечується шляхом виконання всіма здобувачами тестових завдань однакового рівня складності;

- стандартності процедур, що сприяє легкості сприйняття тестових завдань завдяки їх простоті й однозначності;
- технологічності, що уможливлює проведення тестування з допомогою технічного забезпечення, дає змогу спростити процедуру та скоротити час для проходження контролю, використовувати зручні і доцільні форми (офлайн або онлайн) та режими (синхронний або асинхронний) [32].

Отже, з допомогою тестування можна здійснювати контроль навчальних досягнень здобувачів вищої освіти в оптимальних для них умовах та отримувати об'єктивну оцінку результатів навчання. Така можливість тестування робить його одним з провідних методів контролю під час війни. Адже для його проходження не обов'язково бути присутнім в аудиторії та виконувати завдання у фіксований в розкладі час, що може бути проблематичним з багатьох охарактеризованих вище причин. Теперішні технічні можливості дають змогу дати доступ до тесту у будь-який час, сформувані його із наявних тестових завдань шляхом випадкового вибору, мінімізувати ризик списування через обмеженість часового проміжку, відведеного для роботи з тестом.

Попри зазначені переваги, метод тестування має низку недоліків, до яких належить:

1. Значна трудомісткість процесу конструювання тестів. Для того щоб створити валідний, надійний тест, який повністю охоплює навчальний матеріал і забезпечує достовірні результати оцінювання, його розробник повинен проаналізувати великий обсяг навчального матеріалу; визначити перелік питань, які становлять основу тестових завдань; сформулювати тестові завдання різних типів і рівнів складності; визначити оптимальну кількість тестових завдань для проходження різних видів контролю; сформувані надійну систему оцінювання результатів тестування та ін.

2. Вплив суб'єктивної позиції розробника на якість тестових завдань (змістову доцільність, доступність формулювань умови, доречність дистракторів (неправильних, проте правдоподібних відповідей)), визначення часових параметрів їх виконання, зручність тестових програм.

3. Зміщення акцентів на виборі здобувачем варіантів готових відповідей. Так, обираючи відповідь, студент позбавлений можливості дати розгорнуту характеристику питання, висловити свої міркування, аргументувати свою думку. Це може негативно позначитись на розвитку його мислення і мовлення, навичок обґрунтування і доведення власної позиції та взаємодії з викладачем. З іншого боку, викладач не має змоги оцінити такі здатності здобувачів у живому спілкуванні і покладається лише на формальні результати (правильно – неправильно) та окремі письмові висловлювання, представлені у відповідях на відкриті тестові завдання. Тому важливо не абсолютизувати значення тестів, які не здатні повністю замінити інші методи контролю.

4. Можливість угадування відповідей. Цей недолік притаманний тестам, які складаються із завдань, що передбачають вибір правильної відповіді із запропонованого переліку.

Для того щоб забезпечити надійні результати оцінювання, треба дотримуватись таких головних правил конструювання тестів:

1. Зміст тестових завдань має *відповідати логіці та структурі викладання навчального матеріалу*. Для цього весь навчальний матеріал структурується за модулями, темами, питаннями та підпитаннями до тем.

2. Для складання тесту використовуються тестові завдання різних рівнів складності, що передбачають:

- відтворення базових понять і фактів (**рівень знання**) – наприклад:

Принцип виховання, який передбачає усунення авторитарного стилю виховання, співробітництво вихователів і вихованців, врахування думки вихованців:

А Принцип демократизації.

Б Принцип культуровідповідності.

В Принцип опори на позитивне в людині.

Г Принцип поваги до особистості дитини, поєднаної з розумною вимогливістю до неї.

- пояснення понять та ідей (**рівень розуміння**) – наприклад:

Який механізм соціальної перцепції супроводжується дзеркальним відображенням учасниками спілкування один одного?

А Каузальна атрибуція.

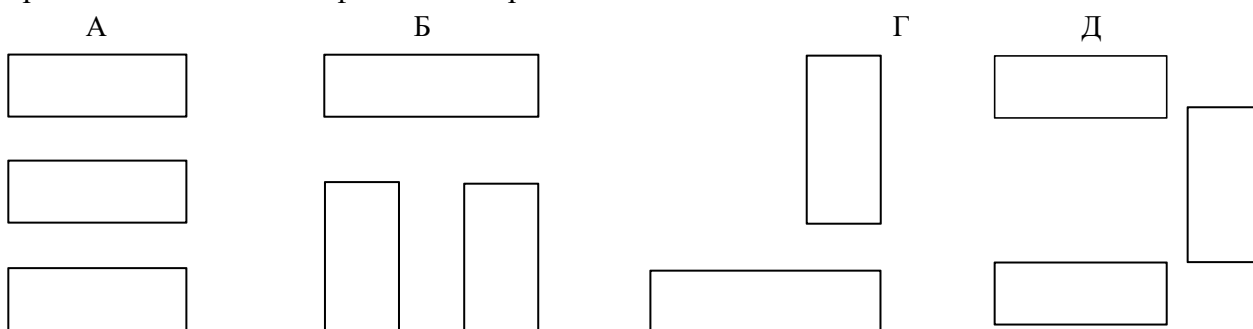
Б Емпатія.

В Стереотипізація.

Г Рефлексія.

- використання знань на практиці (**рівень застосування**) – наприклад:

Яке просторове рішення стосовно розміщення робочих місць найбільшою мірою сприяє підвищенню конфліктності працівників?

- розподіл навчальної інформації на частини та встановлення зв'язків між цими частинами (**рівень аналізу**) – наприклад:

Співвіднесіть порушення у конфлікті з наслідками переживання опонентами конфліктної ситуації:

Тип порушення у конфлікті

- 1 Прагматичні порушення
- 2 Комунікативні порушення
- 3 Легітимні порушення

Переживання конфліктної ситуації

- А Загострення почуття несправедливості
- Б Використання санкцій
- В Ескалація конфлікту
- Г Усвідомлення несумісності інтересів
- Д Ускладнення взаєморозуміння
- Є Реверсія конфлікту

	А	Б	В	Г	Д	Є	Ж	К	Л
1									
2									
3									

- обґрунтування та виявлення значення думок, ідей або рішень (**рівень оцінювання**) – наприклад:

Виберіть правильну відповідь, яка стосується оцінки представлених двох суджень та зв'язку між ними за критерієм «правильно»-«неправильно», та натисніть (обведіть) відповідну літеру:

Управлінська діяльність має комунікативну природу, тому що з допомогою комунікації реалізуються інші форми управління.

Відповідь	Твердження 1	Твердження 2	Зв'язок
А	правильно	правильно	правильно
Б	правильно	неправильно	правильно
В	правильно	неправильно	неправильно
Г	неправильно	неправильно	правильно
Д	неправильно	неправильно	неправильно

• продукування власної думки, ідеї, рішення та ін. (рівень створення (синтезу)) – наприклад:

Прочитайте текст:

У відділі злагоджено працювали 10 співробітниць, які займали одну велику кімнату. Після проведеного ремонту та перестановки меблів (винесли старі шафи та пересувні ширми, які заважали жінкам бачити одна одну та спілкуватись між собою, а нові столи поставили «підковою» попід стінами) відносини між працівницями помітно погіршились, вони почали конфліктувати навіть з незначного приводу.

Дайте відповідь на питання:

Що стало причиною появи конфліктів у злагодженому колективі?

Запропонуйте способи розв'язання керівником охарактеризованого конфлікту.

Підсумковий тест доцільно створювати у таких пропорціях:

- тестові завдання рівнів «знання», «розуміння», «застосування» – 70%;
- тестові завдання рівнів «аналіз», «оцінювання», «синтез» – 30%.

3. Вартість правильної відповіді визначається залежно від рівня тестового завдання (ТЗ). Так, правильна відповідь на ТЗ класу (рівня) «знання» оцінюється в 1 бал; на ТЗ класів «розуміння», «застосування» – у 2 бали; на ТЗ класу «аналіз» – у 3 бали; на ТЗ класів «оцінювання», «синтез» – 4 бали.

Сумарна оцінка, отримана здобувачем за виконання тесту, обчислюється за формулою:

$CO = \Sigma_{T3H} + \Sigma_{T3P} + \Sigma_{T3Z} + \Sigma_{T3A} + \Sigma_{T3O} + \Sigma_{T3C}$, де:

CO – сумарна оцінка;

Σ_{T3H} – сума балів за виконання ТЗ рівня «знання»;

Σ_{T3P} – сума балів за виконання ТЗ рівня «розуміння»;

Σ_{T3Z} – сума балів за виконання ТЗ рівня «застосування»;

Σ_{T3A} – сума балів за виконання ТЗ рівня «аналіз»;

Σ_{T3O} – сума балів за виконання ТЗ рівня «оцінювання»;

Σ_{T3C} – сума балів за виконання ТЗ рівня «синтез».

Для того щоб перевести сумарну оцінку в потрібну шкалу оцінювання, вираховується відповідний коефіцієнт ($K = CO/\Pi$), на який ділиться результат, здобутий кожним здобувачем вищої освіти (у запропонованій формулі літерами позначаються: К – коефіцієнт переведення у шкалу вимірювання; Π – максимальне значення у певній шкалі вимірювання).

Максимальними значення шкал вимірювання можуть бути:

- 40 балів – для шкали вимірювання результатів підсумкового контролю;
- 10 балів – для шкали вимірювання результатів модульного контролю;
- 5 балів – для шкали вимірювання результатів поточного контролю.

Наприклад, якщо тест модульного контролю, який оцінюється за 10-бальною шкалою і складається з 25 тестових завдань, то його структуру орієнтовно можуть утворювати 5 ТЗ рівня «знання», 5 ТЗ рівня «розуміння», 8 ТЗ рівня «застосування», 3 ТЗ рівня «аналіз», 2 ТЗ рівня «оцінювання», 2 ТЗ рівня «синтез».

Розраховуємо попередню кількість балів:

$$5 \times 1 + 5 \times 2 + 8 \times 2 + 3 \times 3 + 2 \times 4 + 2 \times 4 = 56$$

Визначаємо коефіцієнт конвертації отриманих балів у 10-бальну шкалу:

$$56 : 10 = 5,6$$

Відповідно, для визначення оцінки за модульний контроль ділимо кількість балів, отриману студентом, на коефіцієнт 5,6 [32].

4. Орієнтовна довжина тесту:

- для поточного контролю – 10-20 ТЗ;
- для модульного контролю – не менше 20 ТЗ;
- для підсумкового контролю – 30-60 ТЗ.

Довжина тесту залежить від змісту навчальної дисципліни (її частини) та від обсягу навчального матеріалу.

5. Структуру тесту утворюють такі елементи, як:

- інструкція (опис способів виконання тестових завдань);
- тестові завдання;
- варіанти відповідей;
- ключ (правильні варіанти відповідей);
- критерії оцінювання, які враховують вагу тестових завдань.

6. Тест має пройти апробацію (пробне тестування) та сертифікацію на рівні кафедри та навчально-методичної ради факультету (інституту).

7. У конструкції тесту рекомендовано використовувати різноманітні форми тестових завдань, зокрема:

- тестові завдання *закритого типу (закритої форми)*, які передбачають вибір правильної відповіді серед запропонованих варіантів вибору:

- ✓ однієї відповіді: сформульовані за принципами протилежності, однорідності, кумуляції, поєднання, градування;

- ✓ декількох відповідей: альтернативні тестові завдання, тестові завдання з простим множинним вибором, тестові завдання зі складним множинним вибором, тестові завдання на встановлення відповідності (завдання на встановлення правильної послідовності, завдання на порівняння та протиставлення, завдання на визначення причинної залежності та ін.);

- тестові завдання *відкритого типу (відкритої форми)*, які не передбачають і не містять готової відповіді:

- ✓ завдання з пропусками;
 - ✓ завдання на доповнення;
 - ✓ завдання з короткою відповіддю;
 - ✓ завдання з числовою відповіддю;
 - ✓ розрахунок за формулою;
 - ✓ завдання з розгорнутою відповіддю.

- тестові завдання *комбінованого типу (комбінованої форми)*, які складаються з елементів закритої та відкритої форм.

Запитання для самоперевірки:

1. У чому полягає сутність оцінювання навчальних досягнень?
2. Що є об'єктом оцінювання навчальних досягнень?

3. Як визначаються критерії оцінювання навчальних досягнень?
4. Які є види оцінювання навчальних досягнень?
5. Які функції виконує оцінювання навчальних досягнень?
6. Що є центральною проблемою оцінювання навчальних досягнень?
7. Охарактеризуйте основні традиційні проблеми оцінювання навчальних досягнень.
8. Які додаткові проблеми в оцінюванні навчальних досягнень виникли під час війни?
9. Які види оцінювання використовуються у вітчизняних закладах вищої освіти?

Обґрунтуйте їх значення для покращення якості навчальної діяльності здобувачів вищої освіти.

10. Чому оцінки навчальних досягнень є критерієм успішності роботи педагога та якості освітнього процесу?
11. Які оцінювальні шкали використовують у закладах вищої освіти?
12. Для чого була розроблена європейська шкала ECTS (ЄКТС)?
13. Охарактеризуйте переваги і недоліки рейтингової системи оцінювання навчальних досягнень.
14. Які є вимоги до оцінювання навчальних досягнень?
15. Назвіть шляхи вдосконалення процедур оцінювання навчальних досягнень.
16. Чому тестування стало поширеним методом оцінювання у воєнний час?
17. Які є вимоги до конструювання тестів?
18. Які є типи тестових завдань?
19. Охарактеризуйте процедуру визначення оцінки за виконання тестів.

ТЕМА 6. ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

6.1. Поняття «технологія» у педагогічній науці

Термін «технологія» вживають у багатьох сферах: виробництві, медицині, політиці, сфері обслуговування. У педагогіці його стали використовувати наприкінці 40-х років ХХ століття. Він має давньогрецьке походження (від слів *τέχνη* – мистецтво, майстерність, ремесло; *λόγος* – знання, наука, вчення) і перекладається як знання (наука) про майстерність (ремесло).

У найширшому розумінні **технологія** – це «науково обґрунтований принцип логічно послідовної побудови людської діяльності в усіх її формах; усвідомлений спосіб організації процесу досягнення мети і її втілення в реальності» [44], представлений у **сукупності впорядкованих для цього знань і прийомів**. Сутність технології пояснює визначення, запропоноване Т. Туркот: «Технологія передбачає мистецтво володіння процесом, певну послідовність операцій з використанням необхідних засобів (матеріалів, інструментарію та алгоритму дій)» [95]. Тобто, за словами автора, технологія дає відповідь на запитання: «Як досягти результату діяльності (з використанням чого і якими засобами)?» [95].

Основними критеріями технологічності будь-якого процесу є:

- *концептуальність* – підпорядкованість процесу єдиному визначальному задуму (концепції);
- *науковість* – відповідність технології змісту науки;
- *системність* – розроблення і реалізація технології процесу як цілісної системи взаємопов'язаних елементів;
- *ефективність* – забезпечення досягнення визначеного результату (досягнення його мети і завдань) з мінімальними витратами;

- *оптимальність, гарантованість результату* – забезпечення найкращого результату найбільш відповідними способами реалізації процесу;
- *відтворюваність* – можливість досягнення результату шляхом організації цього процесу (матеріалів, інструментів, змісту і алгоритму дій) в інших закладах, виробництвах, установах;
- *діагностичність* – можливість точного і чіткого вимірювання умов, способів, результатів перебігу процесу;
- *прогнозованість* – можливість передбачення майбутнього стану процесу, орієнтація на заздалегідь визначений результат;
- *можливість вдосконалення (корекції)* – можливість внесення у процес інноваційних змін, а також із метою виправлення помилок.

Технологічність притаманна й освітньому процесу. У педагогічній науці послуговуються низкою понять, які відображають цю ознаку: «освітня технологія», «педагогічна технологія», «технологія навчання», «технологія виховання», «соціально-виховна технологія», «технологія управління». Суттєва відмінність технологій, що використовуються у сфері освіти, від інших полягає в особливій ролі людини, яка є головним суб'єктом технології. При цьому основним критеріальним виміром ефективності вважається розвиток людини.

Найширшим серед згаданих понять є поняття «**освітня технологія**», що відображає загальну стратегію розвитку освіти в напрямках «прогнозування розвитку освіти, проєктування і планування цілей, результатів, основних етапів, способів, організаційних форм освітньо-виховного процесу» у формі законів, які регулюють освітню галузь, концепцій, моделей освітніх систем (наприклад, закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про дошкільну освіту»; Національна доктрина розвитку освіти, Стратегія розвитку вищої освіти, Концепція національно-патріотичного виховання та ін.). До числа освітніх технологій належать також система безперервної освіти, система вищої освіти, система дошкільної освіти та ін.

Освітня технологія є *відкритою педагогічною системою*, яка перебуває у стані безперервної взаємодії з навколишнім середовищем. Її структуру утворюють такі основні компоненти, як:

- *концептуально-цільовий компонент* (мета освітньої системи, визначена на основі провідної освітньої концепції);
- *змістовий компонент* (зміст технології);
- *процесуальний компонент* (технологічне відображення процесу функціонування системи: способи, форми, засоби взаємодії суб'єктів та об'єктів технології);
- *результативно-аналітичний компонент* (результат застосування технології, що супроводжується його аналізом та перевіркою ефективності технології);
- *коригувальний компонент* (внесення змін у компоненти технології з метою її вдосконалення: досягнення результату з меншими витратами (часу, зусиль, коштів та ін.); досягнення кращого результату у тих самих умовах).

Освітні технології включають педагогічні технології, технології навчання, технології виховання, соціально-виховні технології, а також технології управління та інформаційно-комунікаційні технології.

Педагогічні технології призначені для реалізації освітньої технології на рівні виконання тактичних завдань. Це «спеціальний набір форм, методів, способів, прийомів навчання та виховних засобів, системно використовуваних в освітньому процесі на основі декларованих психолого-педагогічних установок, що призводить завжди до досягнення прогнозованого освітнього результату з допустимою нормою відхилення» (засвоєння

системи знань, розвитку навчальних і професійних умінь, формування особистісних якостей здобувачів вищої освіти, заданих цілями навчання) [16].

До педагогічних технологій належать технології навчання, виховання, управління. Їх розрізняють залежно від галузі застосування (процес навчання, процес виховання, процес управління). Соціально-виховні технології не є суто педагогічними (виходять за межі педагогічних технологій), оскільки у них задіяні не лише педагоги, але й працівники позашкільних закладів, соціальних служб, громадських організацій та ін.

Педагогічна технологія є дуже наближеною до методики (навчання або виховання): обидва ці явища передбачають досягнення визначених цілей шляхом застосування низки педагогічних засобів: змісту, методів, форм взаємодії педагога зі здобувачами освіти. Водночас вони мають суттєві відмінності (див. табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Відмінності між педагогічною технологією і методикою

Технологія	Методика
Є проєктом, розробленим для досягнення потрібного результату	Формується на основі узагальнення педагогічного досвіду
Містить опис алгоритму дій задля досягнення результату	Містить опис дій, спрямованих на досягнення результату з урахуванням особливостей освітнього процесу (умов, віку та індивідуальних особливостей здобувачів тощо)
Не допускає варіативності у використанні обов'язкових елементів	Є варіативною
Має безособовий характер	Передбачає врахування особливостей учасників освітнього процесу
Описує певний набір дій	Визначає особливості реалізації дій у певних умовах

Технологія навчання (дидактична технологія) – складова педагогічної технології, що є проєктом (моделлю) процесу навчання (у межах навчальної дисципліни, теми), інструментом найбільш раціонального досягнення цілей навчання з формування у здобувачів освіти знань та здатностей до їх практичного застосування. Головними елементами навчальної технології є зміст, форми і методи навчання, які обираються відповідно до визначеної мети та відображають систему дій педагога і здобувачів освіти [16; 30].

Поняття «технологія навчання» використовується для характеристики діяльності педагога та тих інструментів, які він використовує для забезпечення викладання та засвоєння змісту освіти її здобувачами. Технологія навчання може бути реалізованою завдяки педагогічній майстерності педагога.

Важливим елементом педагогічної технології є **технологія виховання** – система науково обґрунтованих і перевірених практикою педагогічних засобів, форм, методів, які послідовно реалізуються відповідно до визначеної мети вирішення конкретних завдань виховання.

Застосування технологій виховання пов'язано з певними проблемами, зумовленими складністю процесу виховання. У зв'язку з тим, що він реалізується як

наповнена емоціями міжособистісна взаємодія, він важко піддається алгоритмізації. Якщо в інших процесах (наприклад, у процесі навчання) можливим є послідовне виконання чітких операцій (пояснення, повторення, опитування, виконання практичних завдань тощо), то у процесі виховання необхідно вирішувати комплексні завдання з виховання особистості, що потребує поєднання технологічності з духовними якостями педагога, його майстерністю, творчістю і талантом.

Вагомою проблемою у використанні технологій виховання є певна невідповідність одному із критеріїв технологічності, що полягає у досягненні запланованого результату. Як відомо, процес виховання характеризується неоднозначністю результатів, що пов'язано із різноманітністю і суперечливістю внутрішніх (бажань, поглядів, переконань, інтересів та ін.) і зовнішніх впливів на особистість вихованця (сім'ї, друзів, інтернету, ЗМІ тощо), а також певною латентністю таких результатів (відтермінованим проявом у подальшому житті або у ситуаціях, які не передбачають присутності педагога).

Та все ж процес виховання піддається технологізації. Зокрема можливими є такі процедури, як: визначення мети виховання; планування виховання з урахуванням досягнень теорії і практики; поетапна реалізація виховання з допомогою виховних ситуацій; аналіз результатів виховання.

До числа педагогічних технологій належать також *технології управління* – системи методів, прийомів і засобів реалізації управлінського процесу, спрямованого на досягнення запрограмованого результату функціонування освітніх систем: опрацювання управлінської інформації, ухвалення та реалізації управлінських рішень, раціональну організацію навчально-пізнавальної, педагогічної та обслуговуючої діяльності, організації й розподілу ресурсів.

Технології управління використовуються у сферах:

- *державного управління освітою* (найвищий рівень управління) – забезпечує формування державної освітньої політики на основі законів та інших нормативних актів; здійснює цілеспрямований вплив (планування, організацію, регулювання, координацію, мотивацію) на всю сферу освіти з метою забезпечення її розвитку та ефективності;
- *регіонального, місцевого управління освітою* – забезпечує функціонування і розвиток локальних освітніх систем через цілеспрямований, організуючий і регулюючий вплив органів регіональної або місцевої влади (управління освіти у структурі обласних, міських адміністрацій) та органів місцевого самоврядування;
- *управління закладом освіти* – забезпечує функціонування закладу як освітньої системи (планування, мотивацію, організацію діяльності, комунікацію, інтеграцію, координацію, корекцію, контроль, моніторинг, аналіз діяльності) шляхом створення необхідних прогностичних, педагогічних, психологічних, кадрових, матеріально-фінансових, правових, ергономічних, медичних умов;
- *управління діяльністю працівників закладу освіти* – забезпечує виконання працівниками посадових обов'язків та формування трудового колективу (мотивація, стимулювання, контроль, налагодження комунікацій, організація професійно-ділового спілкування);
- *управління освітнім процесом* – забезпечує здійснення освітнього процесу, спрямованого на формування особистості майбутнього фахівця шляхом створення сприятливих умов для раціонального використання освітніх і виховних можливостей освітнього середовища закладу, майстерного викладання, вибору оптимального змісту, ефективних методів, форм, засобів навчальної і виховної роботи з урахуванням наявної

ситуації функціонування системи освіти у країні та регіоні, кращих здобутків педагогічної теорії і практики;

- *управління діяльністю здобувачів освіти* – забезпечує засвоєння здобувачами змісту освіти (розподіл змісту навчального матеріалу, ознайомлення з навчальним матеріалом, допомога у виборі методів і прийомів навчально-пізнавальної діяльності, побудова логіки вивчення предмета, організація пізнавальних дій, повторення, контроль та ін.).

Технологія управління освітніми системами реалізується на етапах:

- вивчення умов функціонування освітньої системи;
- теоретичне обґрунтування показників освітньої системи;
- визначення цілей і завдань управління освітньою системою;
- побудова моделі процесу управління освітньою системою;
- реалізація управлінських функцій;
- контроль: експертиза, діагностика, інспектування, моніторинг функціонування освітньої системи;
- аналіз ефективності технології управління;
- корекція технології управління.

До стандартних технологій управління відносять технології формулювання проблем, визначення цілей, планування, прийняття управлінських рішень, організації, регулювання, контролю, коригування тощо.

Розрізняють також такі види управлінських технологій, як: діагностування, прогнозування, моделювання, проєктування, реформування, декомпозиції освітніх систем; інформаційні, комунікаційні (спілкування, слухання та ін.); технології реалізації влади (мотивації, управлінського впливу, розв'язання конфліктів та ін.); психотехнології (прихованого управління, переконливого впливу, кризової психології та ін.); технології управління кадрами (кадрового планування, прийому і звільнення, визначення посадових обов'язків, делегування повноважень та ін.); соціального розвитку (формування сприятливого освітнього середовища, вивчення думок, настроїв та потреб працівників і здобувачів; забезпечення оптимальних функціональних станів); технології інноваційного розвитку освітніх систем (особистісно орієнтовані, інтерактивні, інформаційні, мультимедійні та ін.); технології формування управлінської та корпоративної культури; технології управління безпекою освітнього середовища [97].

Різновидами управління є:

- *урядування* – політична діяльність відповідальних посадовців, змістом якої є вироблення та імплементація (реалізація) державної освітньої політики, що передбачає: участь у цьому процесі; досягнення згоди (консенсусу) у прийнятті рішень; відповідальність (підзвітність); прозорість; належне реагування; ефективність та результативність; рівність та врахування інтересів; відповідність принципу верховенства права;
- *адміністрування* – професійна діяльність управлінців, змістом якої є підготовка і організація виконання рішень із забезпечення освітньої політики;
- *керівництво* – професійна діяльність керівників, спрямована на визначення конкретних завдань, вироблення способів та алгоритму дій щодо їх виконання;
- *наставництво* – добровільна діяльність досвідченого працівника, спрямована на допомогу іншим працівникам або здобувачам освіти у розв'язанні професійних або навчально-виховних завдань.

6.2. Технології навчання в закладах вищої освіти

Поширеними у практиці сучасної вищої освіти є такі технології навчання: інтерактивні, проєктні, ігрові технології; технології кейсів (case-study), формування творчої особистості, проблемного навчання, вітагенної освіти, формування критичного мислення тощо.

Інтерактивні технології базуються на активній взаємодії між учасниками освітнього процесу (викладача зі студентами, між студентами), використанні діалогу та різноманітних форм кооперації здобувачів вищої освіти (на рівні групи, підгрупи, пари) з метою досягнення запланованого результату, дотриманні викладачем позиції фасилітатора (координатора, організатора) процесу навчання. У закладі вищої освіти використовуються інтерактивні технології:

- кооперативного навчання (спільного обговорення проблем, прийняття рішень, виконання навчальних завдань) у малих групах здобувачів, об'єднаних спільною навчальною метою та кооперативно-групового навчання всієї групи;
- ігрового навчання, що передбачає опрацювання навчальних завдань через використання рольових та ділових ігор, ігор-імітацій, ігор-драматизацій;
- ситуативного моделювання через включення кожного здобувача до моделювання явищ, що вивчаються;
- опрацювання дискусійних питань, що передбачає публічне обговорення спірних питань.

Основні методи навчання: мозковий штурм, метод інциденту, кейс-метод, проблемна лекція, дискусія, рольова і ділова гра.

Технологія кейсів (case-study) або ситуаційне навчання реалізується через ознайомлення здобувачів вищої освіти з реальними ситуаціями, здійснення їх аналізу та діагностики, вироблення ідей щодо їх розв'язання, пошук оптимального рішення у ході групової дискусії. Використання цієї технології передбачає складання для здобувачів вищої освіти типового або індивідуального кейсу, що містить: опис конкретної ситуації, яка має місце в професійній практиці і потребує вирішення, навчальну літературу, мультимедійний відеокурс, віртуальну лабораторію та навчальну програму, посібники, фрагменти монографій з коментарями викладача, контрольні завдання у вигляді тестів і т.п. [16].

Основні методи навчання: метод аналізу конкретних ситуацій (кейс-метод), метод ситуаційного аналізу, метод ситуаційних вправ, метод інциденту, метод ситуаційно-рольових ігор, метод дискусії.

Ігрові технології передбачають реалізацію навчання здобувачів вищої освіти засобами гри з використанням ігрових моделей об'єкта вивчення, процесу або діяльності, що забезпечує високий рівень залучення здобувачів вищої освіти у процес навчання, викликає позитивні емоції та зацікавленість навчанням, сприяє розширенню професійного досвіду через застосування теоретичних знань у процесі розв'язання практичних завдань і ситуацій, розвитку вміння працювати в команді.

Основні методи навчання: ігри-вправи, ігрова дискусія, рольова гра, ділова навчальна гра, комп'ютерна ділова гра.

Проєктна технологія спрямована на розв'язання практичних завдань через поєднання засвоєної теорії з набутими вміннями і навичками, використання міжпредметних зв'язків та вироблення нового продукту шляхом проєктування (виконання практичних завдань – проєктів), набуття досвіду (нових знань, умінь і навичок) у процесі

проектування та реалізації дослідницьких, творчих, інформаційних, ігрових, соціальних, практико орієнтованих, творчих навчальних проєктів.

Основні методи навчання: метод проєктів.

Технологія проблемно-діалогічного навчання передбачає формування нових знань, умінь і навичок через створення проблемних ситуацій та залучення здобувачів вищої освіти до їх розв'язання в діалогічній взаємодії з викладачем.

Основні методи навчання: ділова гра, навчальна дискусія (диспут) і діалог, моделювання діалогічних ситуацій.

Технологія формування творчої особистості спрямована на формування креативної особистості здобувача вищої освіти через розвиток творчого мислення, збагачення творчим досвідом, вдосконалення механізмів самоорганізації, що призводить до вироблення здатності створювати оригінальний продукт або удосконалювати те, що вже існує.

Основні методи навчання: евристичний метод (брейн-стормінг, метод синектики, метод фокальних об'єктів, метод морфологічного аналізу та синтезу), дослідницький метод, метод проєктів, метод евристичних діалогів, вебквест.

Технологія вітагенної освіти націлена на навчання через засвоєння здобувачами вищої освіти вітагенного (життєвого) досвіду (перенесення прожитого на предмет вивчення) через прийоми ретроспективного аналізу життєвого досвіду, стартової актуалізації життєвого досвіду, додаткового конструювання незавершеної освітньої моделі, вітагенного одухотворення (олюднення) об'єктів живої і неживої природи, творчого моделювання ідеальних освітніх об'єктів, часової, просторової, змістової синхронізації освітніх проєкцій (викладання навчального матеріалу через «розкриття тимчасових просторових, змістових зв'язків між фактами, подіями, явищами, процесами» [101]).

Основні методи навчання: голографічний метод проєкцій (ретроспективний аналіз життєвого досвіду, стартова актуалізація життєвого досвіду здобувачів вищої освіти, додаткове конструювання незавершеної освітньої моделі, використання вітагенних аналогій в освітніх проєкціях, творче моделювання ідеальних освітніх об'єктів, часова, просторова, змістова синхронізація освітніх процесів).

Технологія розвитку критичного мислення має на меті формування критичного мислення здобувачів вищої освіти (пошукової спрямованості та незалежності мислення, спротиву навіюванню), що допомагає виробленню здатності брати участь у діалоговій взаємодії, аналізувати отриману інформацію, задавати запитання, висловлювати свою думку, пояснювати її причину, робити висновки [35].

Основні методи навчання: гронування, мозковий штурм, дискусія в групах, обговорення (мислення в парах), питання – відповідь, подання навчального матеріалу у формі суперечливих суджень, незакінчене речення, «мікрофон», двосторонній щоденник.

Технологія диференційованого навчання – спеціально організована навчально-пізнавальна діяльність, яка з огляду на вікові, індивідуальні особливості суб'єктів, соціальний досвід учіння, спрямована на їхній оптимальний фізичний, духовний і психічний розвиток, засвоєння необхідного обсягу знань, практичних дій за різними навчальними планами та програмами. Реалізується шляхом виконання диференційованих завдань із поступовим ускладненням навчального матеріалу, різнорівневих самостійних робіт (індивідуально, у групі або в підгрупі), що передбачає забезпечення індивідуальної освітньої траєкторії здобувача вищої освіти через вибір навчальних дисциплін з вибіркового освітніх компонентів навчального плану, вибір тем рефератів, курсових,

дипломних і магістерських робіт, тем науково-дослідної роботи, довготривалих завдань самостійної роботи тощо.

Основні методи навчання: евристична бесіда, діалог, дискусія, мозковий штурм, проблемне завдання, рольова гра [98, с. 172].

Технологіями, які **інтегрують більшість сучасних технологій**, є технологія особистісно орієнтованого навчання, кредитно-модульна технологія, технології дистанційного навчання.

Технологія особистісно орієнтованого навчання спрямована на саморозкриття, самореалізацію та самоактуалізацію здобувачів вищої освіти, їхню підготовку до продуктивної праці і життя на основі рівнопартнерської суб'єкт-суб'єктної взаємодії з педагогом.

Кредитно-модульна технологія передбачає поділ змісту освіти на модулі та визначення залікових освітніх одиниць (залікових кредитів), перевірку якості засвоєння навчального матеріалу кожного модуля, використання широкої шкали оцінювання знань, формування підсумкової оцінки з навчальної дисципліни з урахуванням суми балів, одержаних протягом семестру, що забезпечує підвищення об'єктивності оцінювання знань здобувачів вищої освіти, їх стимулювання до систематичної роботи впродовж навчання [25].

Технологія дистанційного навчання – це сукупність змісту, методів, форм взаємодії з людиною на відстані (з допомогою спеціальних інформаційно-комп'ютерних засобів) у процесі самостійного, але контрольованого педагогом засвоєння системи знань, умінь і навичок, формування особистісних якостей, необхідних для майбутньої професійної діяльності.

6.3. Технології дистанційного навчання як засіб організації освітнього процесу в умовах війни

Дистанційна освіта, що здійснюється на відстані (суб'єкти освітнього процесу віддалені один від одного), передбачає використання відповідних технічних засобів та вимагає самоконтролю з боку здобувача освіти. Тому для оптимальної та ефективної організації дистанційного навчання застосовуються особливі навчальні технології, орієнтовані на широке використання комп'ютерних і телекомунікаційних засобів, інформаційних ресурсів: баз даних, комп'ютерних, зокрема мультимедійних, навчальних і контролюючих систем, відео- й аудіозаписів, електронних бібліотек, що разом із традиційними підручниками та методичними посібниками створюють унікальне, доступне широкій аудиторії середовище навчання. Ці технології набули особливої популярності та розвитку в ситуації пандемії та під час війни.

До технологій дистанційного навчання належить комплекс педагогічних технологій (передусім *психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних*), які забезпечують можливість реалізувати процес навчання у закладі освіти на відстані [54].

Кожна технологія дистанційного навчання будується на «принципах відкритого навчання, широко використовує комп'ютерні навчальні програми різного призначення та телекомунікаційні мережі з метою доставки навчального матеріалу, зокрема, у реальному часі» [30, с. 83].

Такі технології вимагають спеціального *забезпечення*:

- *програмного* (наявності мережевих системних програм, комп'ютерних навчальних програм, інструментів для створення нових навчальних програм);

- *технічного* (персональні і мережеві комп'ютери, мобільні телефони, обладнання для забезпечення відео- і аудіозв'язку);
- *інформаційного* (електронний освітній контент, бази даних з методичних матеріалів та оперативних даних, банки тестових завдань тощо);
- *методичного* (методики дистанційного навчання);
- *організаційного* (підготовка кадрів, документний супровід) [48].

Психолого-педагогічні технології дистанційного навчання – це система засобів, прийомів, кроків, послідовне здійснення яких забезпечує виконання завдань навчання, виховання і розвитку особистості.

До психолого-педагогічних технологій дистанційного навчання належать:

- 1) *кейс-технологія* (кейсова технологія, *case-study*) або ситуаційне навчання;
- 2) *телевізійна технологія* – передбачає використання багатосторонніх відео-телеконференцій та односторонніх відеотрансляцій;
- 3) *Internet-технологія* – передбачає використання відеоконференцзв'язку, Internet-радіо, Internet-TV, голосової пошти, e-mail, чатів, форумів і охоплює:
 - віртуальні спільноти, орієнтовані на розвиток комунікаційної і комунікативної компетентності здобувачів освіти;
 - віртуальні світи, які забезпечують можливість відтворення віртуальної реальності, що сприймається як частина дійсності;
 - online-ігри, спрямовані на ігрове відтворення реальних ситуацій, вправлення у навчальних діях та у взаємодії між здобувачами вищої освіти [5].

Інформаційно-комунікаційні технології дистанційного навчання (ІКТ) – це, по-перше, технології створення, накопичення, зберігання та доступу до вебресурсів (електронних ресурсів) навчальних дисциплін (програм), а, по-друге, технології забезпечення організації і супроводу освітнього процесу засобами програмного забезпечення та інформаційно-комунікаційного зв'язку [54].

Основним інструментом інформаційно-комунікаційних технологій є персональний комп'ютер, забезпечений широким спектром програмних продуктів. Він є водночас джерелом інформації, засобом наочності, інструментом оцінювання і творчої діяльності.

Автори навчального посібника «Сучасні інформаційно-комунікаційні технології» виокремлюють у структурі зазначених технологій такі специфічні елементи, як:

- *теоретичні засади ІКТ*: поняття і закони інформатики, які пояснюють властивості та особливості інформації й інформаційних процесів, алгоритми інформаційного моделювання, використання ІКТ;
- *методи ІКТ*: моделювання, системний аналіз, системне проєктування; методи передачі, збору, продукування, накопичення, збереження, обробки, передачі та захисту інформації;
- *засоби ІКТ*: апаратні (персональний комп'ютер, локальні та глобальні мережі, сучасне периферійне обладнання); програмні (системні, прикладні, інструментальні) [89].

Використання ІКТ є актуальним у зв'язку з інформатизацією світової спільноти, зокрема українського суспільства. Необхідність застосування ІКТ в освітньому процесі закладу вищої освіти пов'язана з тим, що вони забезпечують: 1) накопичення великих обсягів інформації; 2) оперативного обміну інформацією між учасниками освітнього процесу; 3) можливість організації дистанційного навчання, що є важливим під час війни; 4) перспективи для модернізації освітнього процесу і всієї системи освіти в напрямі подальшої інформатизації та використання ефективних сучасних технологій.

Так, сучасні програмні засоби дають змогу створити ефективні системи комп'ютерного тестування, комп'ютерні тренажери, системи навчального діалогу, віртуальні лабораторії, навчальні бази даних, електронні підручники, мультимедійне обладнання (інтерактивні дошки, вебкамери, демонстраційне обладнання та ін.), мультимедійні довідники й енциклопедії та ін. З їх допомогою можна не лише забезпечити швидкий доступ до навчальної інформації, але й підвищити якість навчання завдяки оперативності процесів, візуалізації інформації, використанню тренажерів, які уможливають контроль за діями користувача, реагування на неправильні дії та виправлення помилок, демонстрацію прикладів правильного розв'язання завдань, надання рекомендацій і порад та ін.

Технології дистанційної освіти повинні відповідати таким принципам, як:

Принцип гуманістичності, що полягає у спрямованості навчання на задоволення потреб та інтересів здобувача; створення максимально сприятливих умов для оволодіння ним соціальним досвідом, укладеним в змісті навчання; розвиток творчої індивідуальності, високих громадянських, моральних, інтелектуальних якостей, що забезпечували б йому соціальну захищеність, ефективну діяльність у безпечному та комфортному середовищі. Цей принцип є визначальним у системі дистанційного навчання.

Принцип пріоритетності концептуального підходу до освітнього процесу, що орієнтує на його проектування на основі теоретичних концепцій, створення дидактичних моделей тих явищ, які плануються для реалізації.

Принцип педагогічної доцільності застосування інформаційних технологій, що вимагає педагогічної оцінки ефективності кожного кроку проектування та реалізації дистанційного навчання; націлює на гармонійне поєднання змістового наповнення та технічного забезпечення дистанційного навчання.

Принцип педагогічної доцільності змісту освіти, що передбачає його відповідність потребам сучасного ринку і водночас – нормативним вимогам Державного освітнього стандарту.

Принцип забезпечення захисту інформації, який вимагає забезпечення авторських прав, дотримання конфіденційності щодо зберігання, передачі і використання інформації під час дистанційного навчання.

Принцип стартового рівня освіти, який обумовлює необхідність оволодіння знаннями, вміннями, навичками, потрібними для опанування технічними засобами навчання (комп'ютером, гаджетом тощо), методами і прийомами самостійної навчальної праці.

Принцип відповідності навчальних технологій моделям дистанційного навчання. Так, у традиційних моделях навчання використовуються такі організаційні форми, як лекції, семінарські і практичні заняття, імітаційні або ділові ігри, лабораторні заняття, самостійна робота, виробнича практика, курсові і дипломні роботи, контроль засвоєння знань тощо. У процесі дистанційного навчання використовуються й інші моделі (наприклад, об'єктно-інформаційні або проєктно-інформаційні), до структури яких доцільно ввести такі форми організації навчання, як комп'ютерні конференції, телеконференції, телеконсультації, проєктні роботи та ін.

Принцип мобільності навчання, що полягає в створенні інформаційних мереж, баз і банків знань та даних для дистанційного навчання, що забезпечать здобувачу можливість коригувати або доповнювати свою освітню програму, переходити з одного освітнього закладу до іншого, здобувати споріднені або інші спеціальності.

Принцип неантагоністичності дистанційного навчання щодо існуючих форм освіти, що передбачає інтеграцію притаманних йому технологій у традиційну систему вищої освіти [30].

Запитання для самоперевірки:

1. Дайте визначення поняття «технологія».
2. Назвіть основні критерії технологічності.
3. Чим відрізняється освітня технологія від педагогічної технології?
4. Які є педагогічні технології?
5. У чому полягають відмінності між технологією і методикою?
6. Які навчальні технології використовують у вищій освіті?
7. Чому технології дистанційного навчання є такими популярними у сучасних умовах?
8. Які є види технологій дистанційного навчання?
9. Які елементи входять до структури інформаційно-комунікаційної технології (ІКТ)?
10. Обґрунтуйте доцільність використання ІКТ для покращення якості освітнього процесу.
11. Яких принципів треба дотримуватись у використанні ІКТ?

ТЕМА 7. ВИХОВАННЯ ЯК КОМПОНЕНТ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

7.1. Концептуальні засади виховання студентської молоді у воєнний період

Студентство, як стверджують дослідники, є особливою групою молоді, яка поповнює національну еліту і завдяки «своєму інтелекту, нестандартності мислення і неординарності дій, завдяки своєму культурно-духовному розвитку і високим моральним якостям стає «обраною» у різних сферах суспільного життя (політиці, мистецтві, науці, бізнесі)» [2, с. 31]. Студенти вирізняються не лише своїм високим освітнім рівнем, але й високою активністю, інноваційністю та соціальною зрілістю [28], у зв'язку з чим вони спроможні помітно впливати на суспільні процеси.

Як носій інтелектуально-інноваційного потенціалу, студентська молодь була і є каталізатором активності і творчості, потужним рушієм багатьох суспільно значущих ідей, ініціатив, норм і цінностей, дієвим чинником сприяння значущим здобуткам у становленні незалежності і розвитку української державності. Прикладом цьому є три українські Майдани, в яких брали активну участь студенти: Революція на граніті (1990 р.), Помаранчева революція (2004 р.), Революція Гідності (2014 р.). Під час повномасштабного вторгнення росії в Україну багато студентів стали захисниками, беруть участь у волонтерських проєктах. Інші (а їх близько мільйона) продовжують навчання у вітчизняних та зарубіжних вишах, нерідко поєднуючи навчання з роботою чи службою, і готуються до праці в обраних сферах професійної діяльності.

За словами Н. Авер'янової, студентство – це дорогоцінний національний людський капітал. Тому саме на цю суспільну групу мають бути спрямовані потужні суспільні вкладення, оскільки «інвестувати в сучасне студентство означає інвестувати в високорозвинену українську державу в майбутньому» [2, с. 30].

У воєнний період це завдання стає особливо актуальним, у ньому посилюються акценти, пов'язані передусім із забезпеченням національної єдності та обороноздатності країни. Розглянемо докладніше концептуальні засади виховання студентської молоді під час війни.

Концепція виховання – це ідеальна конструкція процесу виховання, утворена системою керівних ідей щодо мети, завдань, змісту виховання, способів його реалізації. Вона базується на **парадигмі виховання** – домінуючій у суспільстві системі аксіологічних критеріїв, методологічних і теоретичних положень та стандартів, які «розкривають характерологічну цілісність освітньо-виховного процесу» [99, с. 30].

Сучасна парадигма виховання є особистісно-гуманістичною. Її характеризує спрямованість на розвиток творчих і духовних здібностей особистості, гуманітаризацію та гуманізацію системи освіти, створення умов для її саморозвитку і самореалізації особистості, що знаходиться в центрі освітнього процесу [99, с. 30].

Зазначені ідеї отримали відображення у державній освітній політиці України. Конституцією держави проголошується значення людини як найвищої цінності. У відповідності з цим засадничим положенням виховна робота закладу вищої освіти має орієнтуватись на забезпечення принципу **студентоцентризму**, який базується на ідеї створення оптимальних умов для всебічного розвитку і самоактуалізації здобувачів вищої освіти шляхом упровадження особистісно-орієнтованої освітньої технології. Дотримання цього принципу означає забезпечення індивідуальної траєкторії розвитку особистості кожного здобувача, тобто сприяння його розвитку з урахуванням індивідуальних особливостей, можливостей, інтересів та потреб.

За визначенням С. Гончаренка **виховання** – це «процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів», закономірну участь в якому беруть освітні заклади, спрямовуючи свої зусилля на підготовку людини до життєдіяльності в суспільстві у виробничому, громадському й культурному аспектах [19, с. 71].

Продовжуючи висловлену думку, О. Голубовська вважає виховання студентської молоді процесом засвоєння (термін автора – «вбирання в себе») культури рідного народу, що не лише уможлиблює спадкоємність культурно-історичного досвіду, але й «творить з вихованця людину сучасної епохи, вводить його у сферу загальнолюдських цінностей». Відтак, на думку дослідниці, основними завданнями освітнього процесу є формування фахівців з вищою освітою, які володіють високою культурою, гуманістичним і демократичним світоглядом, є громадянами-патріотами, інтелігентами, творчими й цілеспрямованими особистостями [18, с. 80].

Саме такі засади були задекларовані у національній доктрині розвитку освіти (2002 р.), згідно з якими освіта, утверджуючи національну ідею, покликана сприяти «національній самоідентифікації, розвитку культури Українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями», а виховання має бути спрямованим на формування «свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних відносин, формування у молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури» [70].

Виховання здобувачів вищої освіти відбувається як цілеспрямований і систематичний процес соціально-культурної взаємодії його учасників (педагогів і здобувачів), який передбачає їхню активну участь у саморозвитку і самовдосконаленні завдяки розширенню світоглядної свідомості, засвоєнню соціально-культурного досвіду та інтенсифікації взаємодії з суспільством.

Метою виховання здобувачів вищої освіти є всебічний розвиток особистості професіоналів як представників духовно-інтелектуальної суспільної української еліти.

Ключові концептуальні орієнтири виховання у вищій освіті полягають у виконанні взаємопов'язаних завдань формування професіонала як:

- професійно підготовленої особистості (яка володіє професійною готовністю);
- всебічно розвиненої особистості;
- елітарної особистості;
- духовної особистості;
- громадянина і патріота української держави.

Професіоналом вважають людину, яка оволоділа знаннями у відповідній професійній сфері та вміє застосовувати ці знання на практиці, є вправною в їх застосуванні й ідентифікує себе з обраною професією.

Всебічний розвиток особистості професіонала передбачає його розумове (інтелектуально-духовне), моральне, національно-патріотичне, громадянсько-правове, екологічне, фізичне, трудове, естетичне виховання, що в єдності забезпечує: формування його світогляду, моральності, національної ідентичності, патріотизму, правосвідомості, екологічної вихованості, фізичних сил, естетичної культури та потреби у відданій праці; створення можливостей для самовизначення: усвідомлення життєвих цілей і сенсів, готовність до самостійної життєдіяльності та до діяльності в обраній професійній галузі.

Досягнення особистістю належного рівня професіоналізму (результату формування професіонала) називають *професійною готовністю*.

Професійна готовність досягається шляхом оволодіння здобувачами вищої освіти системою *компетентностей* – поєднання усвідомлених знань, навичок, умінь та здатностей:

- *загальних*, які є важливими для успішної діяльності (професійної, соціальної) випускника закладу вищої освіти, його особистісного розвитку: здатностей аналізувати і узагальнювати інформацію, генерувати ідеї, використовувати знання на практиці, працювати з комп'ютерною технікою, спілкуватись рідною та іноземною мовами, взаємодіяти з людьми та працювати автономно і в команді, виявляти творчість та ініціативу, бути підприємливим, розуміти культуру і традиції своєї та інших країн, дотримуватись етики, розподіляти свій час, адаптуватись до нових ситуацій, самонавчатись та саморозвиватись тощо;
- *спеціальних (фахових, предметних)*, актуальних для конкретної предметної галузі та необхідних для роботи в межах конкретної професії.

У результаті оволодіння необхідними компетентностями утворюються різноманітні види професійної готовності:

- *науково-теоретична готовність*: система теоретико-методологічних та професійно-практичних знань, необхідних для виконання професійної діяльності;
- *мотиваційно-ціннісна готовність*: усвідомлене позитивне ставлення до професійної діяльності (у формі потреб, почуттів, інтересів, мотивів, цінностей, ціннісних орієнтацій), що виявляється у спрямованості здобувача на її якісне виконання;
- *функціональна готовність*: досягнення належного рівня розумового, морального, емоційно-вольового, естетичного, фізичного, комунікативного розвитку, який забезпечує досягнення необхідних результатів у професійній діяльності;
- *дієво-практична (операційна) готовність*: система універсальних та професійних умінь і навичок, які уможливають застосування отриманих знань на практиці.

Процес виховання може відображатись на формуванні професійної готовності шляхом формування системи знань, умінь і навичок, розвиток здібностей, вплив на потреби, мотиви, ціннісні орієнтації (соціальні установки) майбутніх фахівців.

Готовність здобувача вищої освіти до професійної діяльності є підставою для вироблення його **професійної ідентичності** – особистісного утворення, яке базується на концептуальному уявленні студента про особливості професії та своє місце у відповідній професійній спільноті. Це елемент свідомості, який визначається прийняттям певної професії (її цілей, змісту, способів діяльності) та притаманної цьому фаху професійної культури, формуванням своєї позиції у професії та у відповідній професійній групі, готовністю виконувати професійну діяльність, виробленням індивідуальної стратегії професійної поведінки у типових ситуаціях та здатності приймати рішення у нетипових обставинах. Процес формування професійної ідентичності особистості називається *професійною ідентифікацією*.

Виховання професіонала має бути спрямованим не лише на формування тих знань та умінь, які дають здобувачу змогу працювати в певній професійній галузі, але й забезпечувати вироблення світоглядного ставлення до себе та своєї праці, готовності діяти у параметрах «духовно-розумного, морально-духовного та духовно-естетичного буття» (терміни Г. Васяновича [12, с. 280]).

Досягаючи того чи іншого рівня професіоналізму, випускники закладів вищої освіти поповнюють **українську еліту** – особливу («обрану») групу людей, які вирізняються високим інтелектом і культурою, отже, уособлюють найкращі здобутки суспільної культури.

Цей процес не відбувається автоматично і не знаменується отриманням диплома про вищу освіту. Бути частиною еліти означає бути **носієм елітарності (елітарною особистістю)**, тобто володіти знанням та ерудицією, критично мислити, генерувати ідеї, сповідувати високі ідеали, відповідати за свої дії, виявляти шляхетність, досягати високих результатів у професійній діяльності, постійно вдосконалювати свої можливості.

Як стверджує Н. Авер'янова, суспільну роль духовно-інтелектуальної еліти важко переоцінити, бо саме вона «накопичує, зберігає і поширює знання, традиції, етичні норми» [2, с. 42], забезпечує «вплив розуму і духовності» на суспільні процеси [2, с. 43], «формує інтелектуальний і духовний потенціал нації» [2, с. 43].

Тому підготовка духовно-інтелектуальної еліти – надзвичайно важливе освітнє завдання. Його реалізація пов'язана передусім з формуванням духовної особистості.

Сутність духовності, що є відображенням ідеального аспекту людського буття, має багато тлумачень. Цей феномен тлумачиться дослідниками як:

- «інтелектуальна вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти «для інших»» (С. Гончаренко) [19, с. 145];
- відображення ціннісно-сміслового ставлення до зовнішнього і внутрішнього світу, носієм якого є особистість, котра приймає, розрізняє, усвідомлює, реалізує, виробляє цінності (І. Степаненко) [86];
- багатовимірна система «утворень у свідомості людини, у яких віддзеркалюються її найбільш актуальні потреби, інтереси, погляди, ставлення до навколишньої дійсності й до себе самої як соціального індивіда», що постають у формі ціннісних орієнтацій і мають безпосередній або опосередкований зв'язок з мораллю (М. Боришевський) [9, с. 144];
- «творча здатність людини до самореалізації та самовдосконалення, яка зумовлюється такими особливостями когнітивно-інтелектуальної, чуттєво-емоційної та вольової сфер, що сприяють успішному формуванню та реалізації потреби у цілеспрямованому пізнанні та ствердженні в її життєдіяльності істини, загальнолюдських етичних та естетичних цінностей, усвідомленню єдності себе та Всесвіту» (Ж. Юзвак) [104, с. 125];

- специфічно людська якість, яка «характеризується усвідомленням загальної єдності і зумовлює прагнення людини до гармонії внутрішнього і зовнішнього світу, спрямовує особистість до реалізації у власному житті ідеалів Краси, Добра та Істини» (Е. Помиткін) [58].

З-поміж численних пояснень сутності духовності привертає увагу її характеристика, запропонована В. Оржеховською. Авторка визначає чотири ступені духовності: як цінності серця, спрямовані на зовнішній світ, інших людей та проти власного егоїзму (перший ступінь); розуміння сенсу власного життя (другий ступінь); осягнення сутності фундаментальних цінностей (третій ступінь); визнання унікальності внутрішнього світу іншої людини (четвертий ступінь) [47].

До числа фундаментальних базових духовних цінностей належать:

- базові духовні цінності особистості: добро, любов, щастя, істина, краса;
- базові духовні цінності міжособистісних відносин: любов, дружба, повага, відданість;
- базові духовні цінності суспільних відносин: свобода, рівність, братерство;
- базові духовні цінності суспільства: людина, життя, знання, розвиток, світ.

Відтак виховання духовної особистості – це виховання багатомірної гармонійної особистості зі сформованою структурою духовних цінностей, яка, на думку М. Зобова, нагадує кристал найміцнішого мінерала: «... ця паралель символічна, оскільки той, хто несе у своєму серці любов, стає подібним за своєю міцністю і стійкістю до алмаза, піднімається на найвищі вершини людських досягнень, долає найскладніші випробування. Він не спасує перед небезпекою, його не підкупить золото, не з'їсть корозія лестоців, почуття його не притупляться від солодкоголосого звуку мідних труб. Виплекані у ньому на основі базових духовних цінностей людські добродієності – співчуття, моральність, совісність, честь, чесність, порядність, відповідальність, гідність, благородство, справедливість, альтруїзм... – утримають його від будь-яких спокус» [27, с. 35].

Характеризуючи феномен духовності, С. Гончаренко зазначає, що із цією категорією «співвідноситься потреба пізнання світу, смислу і призначення свого життя». На думку дослідника, саме духовність є сутнісною характеристикою людини: «Людина духовна в тій мірі, в якій вона замислюється над цими питаннями і прагне дістати на них відповідь. Втрата духовності рівнозначна втраті людяності» [19, с. 145].

Основними компонентами духовності особистості є (за Ж. Маценко) [40]:

- **потребово-ціннісний компонент:** духовні потреби (у людяності, добрі, красі, справедливості, знаннях); духовні ціннісні орієнтації (відносно стійка система спрямованості інтересів, потреб особистості, націлена на інтеріоризацію духовних цінностей (добра, пізнання, самовдосконалення, свободи, незалежності, процвітання держави) і водночас, позитивна установка на духовний тип поведінки);

- **пізнавально-інтелектуальний компонент:** допитливість (властивість інтелекту людини, що виявляється у прагненні до розширення і поглиблення знань про навколишній світ та саму себе); спостережливість (риса, яка виявляється у здатності помічати як суттєві, так і малопомітні особливості предметів і явищ); глибина мислення (здатність до проникнення в сутність складних проблем, розуміння причинно-наслідкових зв'язків між явищами); самостійність мислення (уміння виконувати мисленнєві операції без допомоги інших людей: знаходити суттєві особливості предметів і явищ, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити незалежні висновки); критичність (уміння об'єктивно оцінювати факти, власні та чужі думки, ретельно перевіряти запропоновані положення, судження, аргументи);

- **вольовий компонент:** *цілеспрямованість* (здатність до підпорядкування своїх дій визначеній меті, застосування своїх можливостей для її досягнення); *наполегливість* (систематичний прояв вольових зусиль, спрямованих на досягнення мети; здатність не пасувати перед труднощами); *самовладання* (здатність продуктивно діяти, незважаючи на дезорганізаційні впливи, не піддаватись негативним дестабілізуючим впливам, зберігати оптимальні інтелектуальні, емоційні, вольові стани у будь-яких ситуаціях); *саморегуляція* (здатність керувати собою, в основі якої – усвідомлення себе та своєї поведінки; свідоме підпорядкування поведінки та вчинків моральним вимогам, велінням обов'язку, сумління та утримання від неприйнятних (у соціальному, зокрема, моральному сенсі) дій);

- **учинково-діяльнісний компонент:** *духовний тип поведінки* (ствердження людиною у своїй життєдіяльності духовних (гуманістичних) ідеалів і цінностей, які постають як мета життєтворчості); *духовний саморозвиток* (процес здійснення суб'єктом свідомого управління своєю діяльністю та поведінкою відповідно до духовних ціннісних орієнтацій, метою якого є самовдосконалення й самореалізація);

- **почуттєво-емоційний компонент:** здатність до переживання емоцій і почуттів, духовних станів, які виконують функцію глибинного зв'язку людини із Всесвітом, підтримують індивідуальну цінність особистості (наприклад, почуття совісті, провини, любові, віри, надії, каяття);

- **гуманістичний компонент:** поцінювання людиною будь-якої форми життя, повага до іншої людини та її внутрішнього світу, здатність до переживання любові і співчуття та їх реалізації у взаєминах з людьми;

- **естетичний компонент:** специфічне чуттєво-емоційне та когнітивно-інтелектуальне ставлення людини до дійсності, що віддзеркалює її прагнення до краси, гармонії, досконалості та виявляється в естетичних потребах, естетичних почуттях, естетичних установках, естетичній діяльності і поведінці.

Таким чином, духовність особистості є багатовимірною системою її якостей, представленою єдністю пізнавальних, вольових і моральних установок, емоційних переживань, дій та поведінки, які відображають сенс її життя та відносин з навколишнім світом у площині духовних цінностей.

Тоді виховання особистості в духовному аспекті – це сприяння в досягненні себе, інших людей і світу; переживанні своєї життєдіяльності на рівні вищих почуттів (моральних, інтелектуальних, естетичних, праксичних) та вищих потреб; ствердженні вищих цінностей у діях і вчинках; прагненні до самовдосконалення.

Основна концептуальна ідея виховання духовної особистості професіонала полягає в узгодженні вимог до здобувача вищої освіти як людини, громадянина і майбутнього професіонала з боку суспільства з його потребами і життєвими цілями.

Реалізація цієї ідеї стає можливою за умови відповідності освіти (у тому числі її виховного аспекту) моральному стандарту, *показниками* якого є:

- *гармонійний розвиток особистості як норма її життя:* «цілеспрямована зміна себе, формування себе як особистості, людини гідної, сильної, чесної, безстрашної, благородної, високоетичної, здатної досягати значимих цілей» (Проект Концепції системи освіти «ДИВО-21») [27, с. 46];

- *максимальна самореалізація особистості у відносинах з людьми, у житті, в діяльності, у суспільстві;*

- *взаємовідносини з людьми,* засновані на знаннях, моральних і правових нормах і принципах;

- *спосіб життя:*

- ✓ здоровий спосіб життя – загартування, заняття фізкультурою і спортом, відсутність шкідливих звичок;
- ✓ повнота життя, в якому гармонійно поєднуються всі аспекти розвитку і самореалізації, спілкування з близькими людьми, організації побуту тощо;
- ✓ раціональне використання часу;

• *громадська діяльність* – скероване вищими прагненнями «служіння вищим ідеалам і Батьківщині»: від разової участі у благодійності чи громадських акціях до регулярної участі у розв'язанні суспільних проблем, коли «замість здатності брати, і побільше, з'являється здатність віддавати з насолодою і радіти за інших, за спільну справу, дарувати радість, творити багато іншого, що дає людині вищий стан щастя» [27, с. 47].

Виховання духовної особистості передбачає виконання вищою освітою завдань щодо:

- формування світогляду, в якому відображено духовні здобутки народу, людства (науки і практики, культури, етики міжособистісних взаємин і соціальних відносин тощо);
- формування моральної культури (моральної свідомості (почуттів, знань, переконань, ціннісних орієнтацій, інтересів, мотивів), моральних потреб, моральних якостей, моральної поведінки), спрямованості на дотримання принципів гуманності, справедливості, відповідальності, толерантності, компетентності, громадянськості і патріотизму;
- сприяння саморозумінню (побудові Я-образу (динамічної системи уявлень про себе, усвідомлення себе) і Я-концепції (системи ціннісно-сміслових уявлень про себе як центрального елемента самосвідомості, поєднання Я-образу, самооцінки та установок щодо самосприйняття, саморозвитку, сприйняття своїх взаємин з людьми, свого місця в природі і в соціумі)), формування спрямованості на самовдосконалення (самоосвіту і самовиховання);
- формування комунікативної культури (комунікативних знань, умінь та особистісних властивостей (потреб, мотивів, ставлення (почуттів, переконань, ціннісних орієнтацій), здібностей, поведінки)) та духовно орієнтованих взаємин з людьми (здатності спілкуватись на духовних засадах розуміння, поваги, толерантності), усвідомлення цінності іншої людини, готовності до взаєморозуміння та діалогу з нею;
- формування ставлення до освіти як цінності та, як наслідок, досягнення обов'язку і відповідальності за результати навчання, вибір індивідуальної траєкторії освіти;
- формування шанобливого ставлення до праці загалом та до обраної професійної діяльності зокрема, усвідомлення соціального й особистісного значення професії;
- формування усвідомленого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших людей, налаштованості на його збереження та зміцнення, фізичний розвиток, дотримання правил безпеки та гігієни у побуті і в надзвичайних ситуаціях, утримання від шкідливих звичок;
- формування гендерної культури та готовності до гармонійних сімейних відносин;
- формування громадянської ідентичності, виховання патріотизму – усвідомлення своєї приналежності до українського народу, поваги до його культури та готовності бути її носієм, обізнаності з громадянськими правами та налаштованості на виконання громадянського обов'язку; виховання любові до Батьківщини (сім'ї, рідного краю, народу, країни) та прагнення докладати зусиль заради її блага;
- формування планетарної ідентичності – усвідомлення своєї приналежності до людства, поваги до його багатонаціональних цивілізаційних здобутків, спрямованості на паритетні засади міжнаціональної взаємодії;

- формування активної соціальної позиції, спрямованості на її реалізацію у найближчому оточенні (в академічній групі, професійному колективі та ін.), в освітньому та/або професійно-трудовому середовищі, у суспільстві; виховання лідерських якостей і соціальної активності, поглиблення екологічного мислення та екологічного досвіду життєдіяльності;

- формування естетичної культури: здатності до сприймання і розуміння прекрасного, організації свого життя і діяльності за законами гармонії і краси;

- формування духовного типу поведінки, спрямованої на утвердження та реалізацію духовних цінностей та самовдосконалення.

Відтак призначення сучасної української освіти полягає у забезпеченні засвоєння її здобувачами національних і загальнолюдських цінностей і водночас, що надважливо, у допомозі щодо пізнання свого «Я» як особистості, громадянина і патріота своєї країни. Українська еліта має бути передусім національною елітою, тобто «окрім професійної компетентності та високих моральних якостей, вона повинна бути носієм національної ідеї, вкоріненою в українську культуру» [2, с. 44].

Тому цілком очевидною є потреба у *національно-патріотичному вихованні професіонала*, що є особливо актуальним в умовах воєнної агресії російської федерації проти України.

В Україні розроблено низку нормативних документів, які окреслюють мету національно-патріотичного виховання, його завдання, принципи та шляхи реалізації. До основних з них належать закони України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019), «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» (2015); постанови Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань про становище молоді в Україні на тему «Ціннісні орієнтації сучасної молоді»» (2017), «Про вшанування Героїв України та інформування громадян про подвиги українських військових» (2017); Указ Президента України «Про стратегію національно-патріотичного виховання» (2019); розпорядження Кабінету Міністрів України «Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2025 року» (2021), «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» (2018), «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року» (2020); постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки» (2020); наказ МОН «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641» (з додатком до наказу (Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України) (зі змінами)» (2019).

Так, національно-патріотичне виховання отримує нормативне підтвердження у головних принципах освітньої діяльності, визначених Законом України «Про освіту», зокрема у вимогах щодо виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій; нерозривного зв'язку зі світовою та національною історією, культурою, національними традиціями. Важливою нормою цього Закону є проголошення державної (української) мови мовою освіти та зобов'язання педагогів «виховувати у здобувачів освіти повагу до державної мови та державних символів України, національних, історичних, культурних цінностей України, дбайливе ставлення до історико-культурного надбання України та навколишнього природного середовища» [73].

Суттєво зміцнюють нормативно-правові засади національно-патріотичного виховання положення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як

державної», в якому затверджено її офіційний статус як єдиної державної в Україні та обумовлено її значення як визначального фактора і головної ознаки ідентичності української нації, чинника подолання багатовікової асиміляційної колонізаторської політики, що спричинила деформації «національного мовно-культурного і мовно-інформаційного простору» нашої країни [65].

Згідно з Концепцією національно-патріотичного виховання (2019) зазначений напрям виховання розуміється як «комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських об'єднань та благодійних організацій, сім'ї, закладів освіти, інших інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави», метою якого є «становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин» на основі прийняття таких національних і європейських цінностей, як:

- національні символи (Герб, Прапор, Гімн України);
- права людини;
- верховенство права;
- рівність перед Законом;
- культура (українського народу, у тому числі національно-мовних меншин, та інших народів світу);
- участь у громадянсько-політичному житті країни;
- суверенітет і територіальна цілісність України та її захист [33].

У цьому документі визначаються завдання національно-патріотичного виховання, які уможливають досягнення його мети, а саме:

- «утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України;
- виховання поваги до Конституції України, законів України, державної символіки;
- підвищення престижу військової служби, а звідси – культивування ставлення до військовослужбовця як до захисника України, героя;
- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;
- сприяння набуттю патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів та захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів;
- формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;
- утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства;
- культивування кращих рис української ментальності – працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи;
- формування мовленнєвої культури;

- спонукання зростаючої особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму.» [33].

Пріоритетною складовою національно-патріотичного виховання у воєнний час є військово-патріотичне виховання, спрямоване на формування готовності особистості до захисту Батьківщини шляхом посилення психологічної установки та зміцнення фізичних сил, необхідних для служіння країні, проходження військової підготовки.

Національно-патріотичне виховання тісно пов'язано з громадянським вихованням. Про це йдеться у Державній цільовій соціальній програмі «Молодь України», розробленій з метою «створення можливостей для самореалізації та розвитку потенціалу молоді в Україні, її участі та інтеграції у суспільне життя ..., що розвиватиме її національну свідомість на основі суспільно-державних цінностей та відповідального громадянства, надаватиме молоді можливості для успішної реалізації і соціалізації, підвищить рівень її громадянських компетентностей, її спроможність бути самостійним, життєстійким, активним, патріотичним і відповідальним учасником суспільного життя» [21]. У цьому документі визначаються важливі завдання виховання української молоді, які полягають у:

- підвищенні рівнів компетентностей (зокрема громадянських);
- підвищенні рівня волонтерської активності (культури волонтерства);
- залученні до прийняття соціально значущих рішень;
- посиленні соціальної згуртованості [21].

Під час війни в Україні актуалізувались додаткові завдання виховання здобувачів вищої освіти, а саме:

- 1) формування медіаграмотності та здатності до критичного опрацювання інформації;
- 2) посилення психологічної (зокрема емоційної) стійкості та збереження психічного і фізичного здоров'я;
- 3) засвоєння правил безпечної поведінки (під час повітряних тривог, обстрілів, виявлення вибухонебезпечних речовин, евакуації тощо) та прийомів домедичної допомоги;
- 4) формування здатності до конструктивної адаптації до життя і навчання в умовах війни;
- 5) посилення відповідальності за результати навчання і професійної підготовки;
- 6) формування готовності надавати допомогу людям у складних життєвих ситуаціях.

Формування *медіаграмотності* є актуальним у зв'язку зі зростаючим впливом медіа, збільшенням числа інформаційних засобів, посиленням потужності інформаційних потоків та медійних маніпуляцій, серед яких – ворожа дезінформація (неправдива інформація, яка розробляється і поширюється з метою введення в оману), розрахована на створення плутанини, породження сумнівів, викривлення свідомості і поведінки споживачів, вироблення у них негативного ставлення до важливих аспектів суспільного життя.

Медіаграмотність – це здатність критично сприймати й оцінювати медіаінформацію, розрізняти правдиві і неправдиві (фейкові) повідомлення, керуватись правдивою інформацією у своїх висновках, оцінках і діях, долати дезінформацію.

Сьогодні українське суспільство стикається з декількома видами дезінформаційної діяльності. До них належать:

- *місінформація* – неправдива або оманлива інформація, поширення якої хоча й не переслідує шкідливі цілі, проте може мати шкідливі наслідки (наприклад, обмін інформацією у родині, в трудовому колективі, між друзями та між знайомими);

- *дезінформація* – неправдива або оманлива інформація, поширення якої переслідує мету щодо введення в оману, отримання вигоди (економічної чи політичної), завдання шкоди суспільству;

- *операція інформаційного впливу* – система скоординованих інформаційно-психологічних заходів (дезінформації, пропаганди, залякування), що здійснюються з боку національних або іноземних діячів з метою впливу на морально-психологічний стан цільової аудиторії;

- *іноземне втручання в інформаційний простір* – «примусові та оманливі спроби порушити вільне формування та вираження політичної волі осіб іноземним державним суб'єктом або його агентами, часто здійснюються як частина більш широкої гібридної операції» [1].

У воєнний час значення медіаграмотності суттєво зростає у зв'язку з тим, що викривлена інформація, розповсюджена з допомогою масмедіа, Інтернету та соціальних мереж, стала потужною зброєю, яка може спричинити значні деструктивні процеси у суспільстві. Такі можливості широко використовуються російською федерацією в інформаційній війні проти України. Її метою є дестабілізація політичної і економічної ситуації в нашій країні, маніпулювання суспільною думкою українських громадян та світової спільноти, а також вплив на громадську думку у власній країні.

Необхідність завдання щодо *посилення психологічної (зокрема емоційної) стійкості та збереження психічного і фізичного здоров'я* зумовлена тривалою стресогенною соціальною ситуацією в країні, яка спричинила пролонговану колективну травму. Реалії військового вторгнення визначаються численними небезпеками для життя і здоров'я українців, супроводжуються значним потоком негативної інформації про загибель і страждання людей. Втрати близьких і рідних викликають потужні негативні емоційні переживання, які стають для багатьох молодих людей постійним емоційним фоном у їхній життєдіяльності. Чимало негативних емоцій виникає і з причин, викликаних побутовими незручностями, труднощами дистанційного навчання, відірваністю від освітніх закладів.

Ефективне становлення професіонала в таких умовах можливе у випадку підвищення опірності стресу, що вимагає посилення психологічної стійкості (резильєнтності) – здатності зберігати психічне здоров'я, оптимальний психічний (зокрема емоційний) стан у складних ситуаціях.

Війна диктує нові правила, дотримання яких може зберегти життя і здоров'я власне та інших людей. Тому завданням сучасного виховання є не лише ознайомлення з *правилами безпечної поведінки*, але й вироблення відповідального ставлення до них. У такому випадку кожна молода людина буде чітко орієнтуватись у тому, як зібрати «тривожну валізу», як поводитись під час повітряних тривог і обстрілів, що робити з вибухонебезпечними предметами, як надавати першу допомогу, і ставитись до виконання цих правил як до свого громадянського обов'язку.

З часом стає можливою *адаптація* (пристосування, звикання) до надзвичайних умов, що дає змогу організму і психіці нормально реагувати на складні обставини, тобто: прийняти їх, усвідомити нову реальність (так, як було раніше, не буде), жити і намагатись бути корисними собі, людям (рідним і чужим), армії, країні. Ефективна адаптація сприяє підвищенню рівня успішності у навчанні, покращенню психоемоційного стану та якості життя.

Війна помітно позначилась на життєвих пріоритетах студентів. Окремі з них вважають сумлінне навчання неважливим, необов'язковим, забуваючи, що їхня праця невдовзі знадобиться країні для її відбудови та відновлення. Тому одним із важливих шляхів адаптації є усвідомлення необхідності виконання свого обов'язку (здобуття спеціальності і

підготовка до професійної діяльності) та *відповідальності за своє навчання* заради теперішнього і майбутнього: власного і своєї країни.

Сьогодні багато наших співвітчизників потерпають від ворожого терору і потребують співчуття і допомоги. Під час війни, що несе жорстокість і насилля, як ніколи потрібно милосердя: від епізодичної участі у доброчинних справах та маленьких грошових внесків до організації масштабних акцій та волонтерських програм допомоги армії, постраждалим від воєнних дій, внутрішньо переміщеним особам (переселенцям з тимчасово окупованих або небезпечних для проживання територій). Важливо, щоб така допомога не була продиктована конформною позицією здобувача, формальною (бо так прийнято, так роблять інші), а йшла від його серця.

Одна з категорій, які потребують підтримки безпосередньо в закладі вищої освіти, – студенти-переселенці. Незважаючи на те, що більшість здобувачів ставляться до них співчутливо, у вишах мають місце окремі випадки їхньої дискримінації, що негативно позначається на самопочутті та результатах навчання дискримінованих осіб, а з іншого боку – спричиняє моральні деформації її ініціаторів.

Тому важливою рисою сучасного громадянина стає *милосердя* – одна з провідних людських чеснот, виявлення людяності, що виникає зі співчуття та визнання цінності іншого. У цьому феномені присутні два взаємопов'язані аспекти: з одного боку, він є духовно-емоційним утворенням і виявляється як співчуття (здатність до переживання чужого болю), а з іншого, – має конкретно-практичне вираження у підтримці та допомозі. За влучними словами Н. Листопад: «Без першого аспекту милосердя перетворюється в холодну філантропію, без другого – в порожню сентиментальність» [36, с. 191].

Милосердя – це глибоке моральне почуття, яке виявляється в конкретних духовних і матеріальних діях: допомозі людям (сиротам, людям з обмеженими можливостями, людям похилого віку, хворим, травмованим та ін.), тваринам, природі. Це здатність не зупинятись на півдорозі – виявляючи співчуття, а йти далі і діяти, не зважаючи на брак часу чи досвіду.

7.2. Виховна система закладу вищої освіти

Система – множина елементів (компонентів), які знаходяться у закономірних відношеннях і зв'язках та утворюють певну цілісність, що уможливлює досягнення поставленої мети.

Мета системи – передбачений результат, який відповідає призначенню системи.

Елемент (компонент) системи – це відносно самостійна її частина, що виконує у ній певну необхідну функцію, від якої залежить життєдіяльність усієї системи в цілому. Елемент (компонент) системи може мати просту або складу структуру, тобто бути системою нижчого рівня.

Зв'язки між елементами (компонентами) системи є системоутворювальними чинниками, які об'єднують її в єдине ціле (забезпечують її цілісність – взаємодію між елементами та їх об'єднання).

Елементи (компоненти) системи та взаємозв'язки між ними утворюють *структуру системи*, а їх якісні характеристики обумовлюють *зміст системи*.

Порядок розміщення елементів у системі та взаємодія між ними визначають *організацію системи*.

Система є активним утворенням, яке виконує певні функції. *Функції системи* – це впорядковані, закономірно організовані дії, спрямовані на досягнення її призначення (мети). Переважна більшість систем виконує зовнішні та внутрішні функції. Зовнішні функції спрямовані на взаємодію з навколишнім середовищем, а внутрішні – на забезпечення прояву

й існування її частин: закріплення за ними певних дій, їх координацію і узгодження, перевірку дієвості і результативності.

Виховна система закладу вищої освіти – єдність взаємопов'язаних компонентів процесу виховання та виховного середовища, які утворюють цілісну структуру і забезпечують професійне та соціальне становлення особистості здобувача.

Виховна система закладу вищої освіти є складною, відкритою, динамічною, регульованою соціальною системою.

Її *соціальний характер* зумовлений присутністю людини як основного компонента.

Розглянемо інші характеристики цієї системи:

- *складність* – пояснюється великою кількістю наявних у ній компонентів зі складними функціями, пов'язаних різноманітними складними зв'язками;
- *відкритість* – виявляється у наявності зв'язків та взаємодії з іншими системами або елементами систем навколишнього середовища: сім'єю, іншими освітніми закладами (школами, коледжами, інститутами, університетами), установами та соціальними інститутами (культури та соціалізації, політичними, релігійними, економічними та ін.).
- *динамічність* – визначається мінливістю стану системи та її окремих елементів (система перебуває у постійному розвитку);
- *регульованість* – система піддається регулюванню з боку людини.

Системоутворювальними чинниками виховної системи закладу вищої освіти є її мета, підпорядкування цій меті кожного компонента та виконання ним відповідних функцій, а також взаємозв'язок всіх компонентів між собою.

Метою виховної системи закладу вищої освіти є забезпечення організаційно-педагогічних умов для досягнення мети виховання: всебічного розвитку особистості професіоналів як представників духовно-інтелектуальної суспільної української еліти, готових до особистісної та професійної самореалізації у трудовій діяльності і в суспільстві.

Завданнями виховної системи закладу вищої освіти є:

- визначення концепції виховання здобувачів вищої освіти;
- створення оптимального соціально-виховного середовища – простору освітнього закладу, в якому відбувається особистісне і професійне становлення здобувачів вищої освіти;
- організація процесу виховання у єдності з процесом навчання.

Забезпечуючи досягнення виховної мети і завдань виховання, виховна система закладу вищої освіти виконує такі функції:

- *орієнтаційну*, спрямовану на визначення концептуальної спрямованості, мети, завдань, змісту виховання;
- *діагностичну*, що забезпечує виявлення рівнів вихованості здобувачів вищої освіти, причин (чинників) їхніх здобутків або недоліків, а також стану самої системи;
- *прогностичну-проективну*, зорієнтовану на визначення можливих результатів виховання, створення планів виховної роботи щодо їх досягнення, добір методів, форм, засобів виховання;
- *розвивально-формувальну*, спрямовану на виконання мети і завдань виховання, сприяння особистісному і професійному розвитку здобувачів вищої освіти;
- *управлінську*, призначену для забезпечення оптимального функціонування виховної системи та розподілу обов'язків між учасниками виховного процесу на дорадчому рівні (обговорення нормативно-правових актів, інформації щодо різних аспектів функціонування системи: рівнів вихованості здобувачів, організації процесу виховання, особливостей виховного середовища закладу тощо); нормативному рівні (видання необхідних документів (наказів, розпоряджень, інструкцій, рекомендацій тощо)); планово-

прогностичному рівні (обговорення планів і перспектив виховної роботи в закладі вищої освіти); координаційному рівні (узгодження дій учасників виховного процесу та взаємодії між ними); організаційного рівня (забезпечення оптимальних умов для досягнення результатів виховання); комунікативно-інформаційному рівні (забезпечення системи комунікацій та обміну інформацією щодо виховання в закладі вищої освіти); контрольно-оціночному рівні (здійснення контролю виховної діяльності в закладі вищої освіти та оцінка її результатів в аспекті виконання виховних завдань та досягнення мети виховання);

- *оціночно-аналітичну*, призначення якої полягає у здійсненні оцінки результатів виховання, виявлення причин успішності і неуспішності у досягненні його завдань, коригування та/або висунення нових виховних завдань, пошук можливостей та проєктування шляхів їх досягнення (визначення методів і форм виховання, планування виховних заходів).

Структуру виховної системи закладу вищої освіти утворюють такі компоненти, як:

- 1) концептуальне ядро виховної системи;
- 2) суб'єкти виховної діяльності;
- 3) процес виховання;
- 4) виховне середовище.

Концептуальне ядро виховної системи закладу вищої освіти є тим компонентом, який надає їй смислової спрямованості. Це сукупність ідей і теорій, які покладено в основу цієї системи. Згідно з ними визначаються основні положення щодо виховання, його мета, завдання, зміст та способи реалізації. Цей компонент позначається на якості функціонування всіх інших компонентів системи. Його особливості охарактеризовано в підрозділі «Концептуальні засади виховання здобувачів вищої освіти у воєнний період».

Основним елементом (першоелементом) виховної системи є людина. У виховному процесі закладу вищої освіти беруть участь багато людей (здобувачі освіти (у тому числі представники студентського самоврядування та громадських об'єднань студентської молоді), педагоги (представники професорсько-викладацького складу і адміністрації закладу), інші працівники). Згідно з сучасною гуманістичною парадигмою виховання вони є його **суб'єктами** – особистостями з неповторним внутрішнім світом, які володіють свідомістю, виявляють активність і волю, здатні до актуалізації своїх внутрішніх і зовнішніх можливостей.

Суб'єктність особистості виявляється в усвідомленій активності, в основі якої сприйняття себе як цінності, творця своєї особистості та впливу на навколишнє середовище [15]. Атрибутами суб'єктності є активність, самостійність, відповідальність, творчість.

Щоб сприяти розвитку суб'єктності здобувача вищої освіти, важливо не лише забезпечувати успішність його професійної підготовки, але й допомагати становленню його особистості – «треба навчитися бачити в студентові особистість, розуміти всю складність і багатовимірність її структури, розрізняти багатозначність учинків і дій, різноманітність і палітру почуттів, емоцій, мотивів» [34, с. 84]. Найголовнішим у вихованні є розуміння природи і душі вихованця, його переваг і проблем, думок і почуттів, прагнень і спонукань. Проникнення у ці духовні глибини і дає педагогу змогу спрямовувати процес виховання в необхідному напрямі і досягати виховної мети.

Процес виховання здобувачів вищої освіти – це цілеспрямований, системно організований, динамічний процес розвитку і формування особистості, що реалізується як соціально-культурна взаємодія з педагогами і передбачає активну участь здобувачів у власному саморозвитку, самовдосконаленні і самореалізації.

Це складний компонент виховної системи закладу вищої освіти, до структури якого входять такі елементи, як:

- мета виховання;

- завдання виховання;
- принципи виховання;
- зміст виховання;
- способи реалізації виховання: методи, засоби, форми організації.

Метою виховання здобувачів вищої освіти є всебічний розвиток особистості професіоналів як представників духовно-інтелектуальної суспільної української еліти.

У меті виховання поєднуються два обов'язкові аспекти:

- особистісний, що націлює на формування системи особистісних якостей, сприяння самовизначенню, самовихованню і самореалізації особистості в суспільстві;
- професійний, який спрямовує на формування системи професійних якостей, забезпечення адаптації до професійної діяльності та умов професійно-трудового середовища.

Тобто результатом виховання має бути розвиненість особистості здобувача вищої освіти та його готовність до ефективної життєдіяльності в суспільстві як громадянина, патріота, трудівника, сім'янина, друга, виконавця професійної діяльності, члена професійно-трудової спільноти.

Зважаючи на ключові концептуальні орієнтири виховання особистості у вищій школі, його основні завдання полягають у:

- формуванні духовної культури, сприянні утвердженню світоглядної позиції;
- формуванні національної самосвідомості, готовності віддано працювати на благо держави, захищати її незалежність та інтереси;
- формуванні професійної культури, усвідомленні професійного обов'язку і відповідальності;
- формуванні мовленнєвої культури, вихованні шанобливого ставлення до української мови та у допомозі в оволодінні нею;
- сприянні засвоєнню суспільно-громадського досвіду;
- розвитку особистісних потенціалів (пізнавального, адаптаційного, емоційно-вольового, комунікативного, функціонального, творчого тощо);
- розвитку соціальної, зокрема громадянської активності, опануванні нормами (моральними, правовими) суспільного співжиття;
- спрямуванні на самопізнання, саморозвиток і самовдосконалення.

Зазначені мета і завдання виховання є реалістичними за умов відповідності потребам суспільства, досягненням сучасної науки про людину та її виховання, ідеям гуманізму і антропоцентризму.

Окреслені особливості виховання студентської молоді у воєнний період є підставою для визначення таких основних принципів виховання, як:

- *принцип цілеспрямованості*, який полягає у підпорядкованості процесу виховання його меті і завданням, що визначаються у світлі всебічного розвитку особистості, її підготовки до професійної діяльності, забезпечення участі у національно-державних процесах; цей принцип впливає на зміст інших принципів виховання, позначається на плануванні виховної роботи в освітньому закладі, прогнозуванні й оцінці її результатів; орієнтує на вирішення суспільно значущих виховних завдань;
- *принцип систематичності і системності*, який зумовлює необхідність підпорядкованості виховання особистості певній логіці щодо формування свідомості, почуттів, якостей, поведінки особистості як структурної цілості, тобто його здійснення як системи безперервних, послідовних педагогічних впливів;
- *принцип комплексності*, що вимагає забезпечення єдності усіх елементів процесу виховання: мети, завдань, змісту, методів, прийомів, форм виховних впливів закладу вищої освіти, їх узгодження з актуальними подіями у житті суспільства (у даний час –

подіями, пов'язаними з війною в Україні, потребою у зміцненні, захисті і відбудові держави) та індивідуальними і віковими особливостями здобувачів вищої освіти;

- *принцип гуманізації*, що ґрунтується на визнанні цінності і гідності людини, переконаності в її можливостях і здатності до вдосконалення, наданні їй права на щастя і свободу, взаємодії з нею на засадах добра, справедливості, співчуття, сумління, чесності; єдності поваги й довіри та водночас розумної і справедливої вимогливості до неї; побудові суб'єкт-суб'єктних взаємин; формуванні мотивації самовдосконалення та сприянні становленню здобувача вищої освіти як суб'єкта самовиховання;

- *принцип природовідповідності*, що націлює на врахування біологічної та соціальної природи людини: вікових, індивідуальних, національних, релігійних особливостей;

- *принцип культуровідповідності*, який передбачає зв'язок виховання з національними і загальнолюдськими культурними надбаннями: історією, мовою, культурними традиціями; забезпечення духовної єдності, наступності та спадкоємності поколінь; водночас цей принцип спрямовує на полікультурне виховання, яке дає змогу сприймати українську культуру інтегрованою в європейський та світовий простір, формувати повагу і толерантність до культурних здобутків інших народів;

- *принцип народності*, який орієнтує на забезпечення національної спрямованості виховання, що передбачає формування національної самосвідомості та національної ідентичності, відданості українському народу, рідній землі і країні, готовності до застосування своїх сил і можливостей для їх блага, захисту і розбудови держави;

- *принцип демократизації*, що полягає у відмові від авторитарного стилю виховання, базується на партнерстві, співробітництві і співпраці учасників процесу виховання, в якому здобувачі вищої освіти є повноправними суб'єктами;

- *принцип етнізації*, який обумовлює важливість виховання молодих людей як носіїв етнічної культури, сприяння усвідомленню етнічної причетності до свого народу через створення можливостей для засвоєння культурної спадщини етносу;

- *принцип суспільної спрямованості*, який висуває вимогу щодо неухильної реалізації державної освітньої політики у вихованні, широкого ознайомлення здобувачів вищої освіти з життєдіяльністю українського суспільства та народів світу, залучення до участі у житті освітнього закладу, суспільства, держави; розвитку особистості українського громадянина і патріота; подолання соціальної апатії та інертності окремих представників студентської молоді;

- *принцип виховання в колективі*, згідно з яким важливо сприяти об'єднанню здобувачів освіти у спільноти (академічні групи, гуртки, товариства тощо), використовуючи виховну силу колективу як духовної спільності, місця для самоутвердження та самовираження особистості в умовах сприятливого морально-психологічного клімату, згуртованості та гармонійних відносин між особистістю і колективом, творчої активності і співпраці, зв'язку з життям закладу, суспільства і держави; в умовах війни, коли відбувається випробування на міцність кожної людини і всієї нації, колектив виконує надважливу роль як об'єднувальний чинник, що дає ресурс для гуртування навколо корисних справ (навчання, благодійництва, волонтерства), спільного вирішення багатьох особистісних і соціальних проблем, подолання труднощів воєнного часу;

- *принцип поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і творчою самодіяльністю здобувачів вищої освіти*, який спрямовує на розвиток активності здобувачів освіти, їхньої здатності виробляти власну (передусім громадянську) позицію, робити самостійний вибір, приймати й реалізувати рішення шляхом поступової відмови педагога від зовнішньої організації і контролю та делегування цих повноважень вихованцям, підвищення

рівнів їхньої саморегуляції і відповідальності. Актуальними сьогодні є численні волонтерські ініціативи студентів: пошук медичних препаратів для ЗСУ, закупівля амуніції, плетіння маскувальних сіток, приготування їжі, організація благодійних ярмарків, допомога тимчасово переміщеним громадянам та ін.;

- *принцип єдності свідомості і поведінки вихованців*, який наголошує на необхідності, з одного боку, формування системи понять, суджень, поглядів, переконань, оцінок, ціннісних орієнтацій, почуттів як усвідомленого підґрунтя для їхньої поведінки, а з іншого – організації діяльності і поведінки здобувачів вищої освіти, які б утілювали засвоєні елементи свідомості, були відповідними соціально значущим нормам і зразкам. У наш час сутність цього принципу розуміється як єдність слова і діла, коли студентська молодь реалізує проголошені ідеї в реальних справах, поєднуючи навчання з працею, волонтерством, захопленнями (спортом, художньою діяльністю, інтелектуальною діяльністю, художньою літературою та ін.);

- *принцип рефлексивності*, який втілює ідею необхідності осмислення педагогом і здобувачем сенсу виховної дії; прищеплення здобувачам потреби і здатності до рефлексії – аналізу й оцінки своєї особистості, своїх дій, життєвих ситуацій;

- *принцип зв'язку з життям і працею*, що вимагає забезпечення відповідності мети, завдань, змісту, методів і форм виховання сучасним тенденціям суспільного розвитку задля засвоєння студентською молоддю соціального досвіду, адаптації до умов життя і праці в реальних обставинах, у тому числі надзвичайних ситуаціях, зумовлених війною в Україні;

- *принцип творчості*, згідно з яким необхідно використовувати творчий підхід до розв'язання виховних завдань; розвивати творчий потенціал вихователя і вихованців;

- *принцип соціальної відповідальності*, який обумовлює, з одного боку, відповідальність педагога перед суспільством за хід та результати виховання, а з іншого, – потребу підготовки здобувачів вищої освіти до життєдіяльності в макросистемі «людина-держава-суспільство», їхньої готовності до виконання обов'язку перед державою і суспільством, здійснення свідомих вчинків та суспільно значущої поведінки, свідомого і добровільного виконання соціальних норм і приписів (звичаїв, традицій, моральних, правових, канонічних, корпоративних та ін.) та несення моральної, правової, політичної, професійної, дисциплінарної, екологічної, сімейної тощо відповідальності;

- *принцип професійної спрямованості*, що полягає в орієнтації здобувачів освіти на майбутню професійну діяльність, усвідомлення її особистісного та соціального значення, формування прагнення якнайкраще опанувати професію, здійснювати свій професійний розвиток і самовдосконалення;

- *принцип оптимізації виховного процесу*, сутністю якого є добір таких його компонентів, які є відповідними конкретній ситуації виховання та забезпечують найкращий виховний результат.

Виховна система закладу вищої освіти може функціонувати успішно за умови комплексної реалізації принципів виховання.

Зміст виховної роботи у закладі вищої освіти зумовлений потребами суспільства на даному етапі його розвитку, що отримало відображення в низці державних документів, основними з яких є: Закон України «Про вищу освіту», Стратегія національно-патріотичного виховання, Державна цільова програма «Молодь України» на 2021-2025 роки, Концепція Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року.

Він охоплює такі основні **напрями**, як:

- *розумове виховання* – управління розвитком розуму та пізнавальних здібностей, формування системи наукових знань і засвоєння методів їх здобуття та використання на практиці;
- *формування наукового світогляду* – сприяння становленню світорозуміння: науково обґрунтованих поглядів і ставлення до світу, суспільства, природи, власного «Я»;
- *національно-патріотичне виховання* – формування національної самосвідомості, ціннісного ставлення до свого народу, нації, держави, готовності до захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України;
- *громадянське виховання* – формування свідомого громадянина України, який усвідомлює і виконує свої громадянські права і обов'язки, виявляє громадянську відповідальність, готовність працювати для блага держави, захищати її інтереси, підвищувати її авторитет;
- *правове виховання* – формування правової свідомості, готовності підпорядковувати своє життя правовим нормам, зафіксованим в Конституції та законах України, підзаконних актах державного рівня, локальних нормативних актах регіону, установи та ін.;
- *моральне виховання* – формування моральної свідомості, моральних якостей, моральної поведінки, що є основою моральної культури і моральності особистості;
- *фізичне виховання* – зміцнення фізичного і психічного здоров'я особистості, розвиток її фізичних сил, формування позитивного ставлення до здорового способу життя, відповідальності за стан свого здоров'я та утримання від шкідливих звичок;
- *художньо-естетичне виховання* – формування здатності до естетичного сприйняття та вдосконалення дійсності через становлення естетичних потреб, почуттів, смаків, ідеалів особистості, розвиток художніх умінь і навичок;
- *трудове виховання* – формування позитивного ставлення до праці, готовності сумлінно працювати;
- *професійне виховання* – забезпечення відповідності системи особистісних якостей вимогам обраної професії; формування професійної свідомості, професійних якостей, професійної позиції; прийняття своєї професійної ролі;
- *екологічне виховання* – формування глобального екологічного мислення, відповідальної екологічної позиції та активної екологічної поведінки щодо охорони і збереження природи;
- *економічне виховання* – формування економічного мислення, бережливого ставлення до всіх форм власності, підготовка до оптимального управління фінансами та ресурсами в повсякденному житті і в трудовій діяльності;
- *гендерне виховання* – формування зумовлених приналежністю до певної статі соціокультурних якостей особистості, що передбачає конструювання чоловічих і жіночих ролей, формування гендерної ідентичності, гендерного світогляду та гендерної поведінки на засадах егалітарності, толерантності і взаємоповаги;

Зміст виховання реалізується в закладі вищої освіти в процесі навчання та під час позааудиторної діяльності здобувачів вищої освіти з допомогою **методів виховання**:

- *традиційних (канонічних)*:
 - ✓ методів формування свідомості: бесіди, лекції, дискусії, переконання, навіювання, прикладу;
 - ✓ методів формування суспільної поведінки: педагогічної вимоги, громадської думки, вправлення, привчання, доручення, створення виховних ситуацій, тренування;
 - ✓ методів стимулювання діяльності і поведінки: гри, змагання, заохочення, покарання;

✓ методів контролю й аналізу ефективності виховання: педагогічного спостереження, бесіди, опитування, аналізу результатів діяльності здобувачів вищої освіти;

✓ методів самовиховання: самопізнання, самоусвідомлення, саморегуляції [17].

• *нетрадиційних* (нестандартних): ігрових (ділових, рольових, ситуативних, імітаційних, театралізованих), онлайн-ігор, життєвого проєктування, рівноправного духовного контакту, участі у соціальних проєктах, створення ситуацій вибору та успіху, групової роботи над креолізованими текстами (коміксами, мотиваторами, буктрейлерами та ін.), створення системи фасилітації і психолого-педагогічної підтримки [29].

Для здійснення виховання студентської молоді використовують навчальні заняття і позааудиторні форми виховної роботи.

Навчальні заняття є дієвою формою виховання. Під час навчальних занять відбувається вплив особистості викладача на свідомість і поведінку здобувачів засобами навчального матеріалу, завдяки особистісним якостям, які він виявляє у викладанні та поведінці. Результат виховання у цьому випадку залежить від рівня педагогічної майстерності викладача, його культурного розвитку: знання предмета, розуму, ерудиції, володіння методикою викладання, комунікативних і мовленнєвих здібностей, саморегуляції, зовнішнього вигляду, ставлення до роботи та студентів.

У виховній роботі зі здобувачами вищої освіти використовують різноманітні *форми позааудиторної роботи*. Залежно від кількості учасників вони розрізняються як:

• *масові*: щоденне проведення хвилини мовчання (вшанування пам'яті полеглих у війні), відзначення державних свят, волонтерські та благодійні акції (благодійні ярмарки, збір ліків, продуктів харчування, засобів особистої гігієни, необхідних речей, плетіння маскувальних сіток, виготовлення оберегів, окопних свічок тощо), фізкультурно-оздоровчі та спортивні заходи (тижні психічного і фізичного здоров'я, спортивно-патріотичні ігри, військово-патріотичні вишколи, спартакіади, турніри), інформаційно-просвітницькі заходи (тематичні бесіди і лекції, тематичні тижні: правової освіти, психологічної освіти, безпекової поведінки та ін.), читацькі конференції, презентації, виставки, літературно-музичні заходи, тематичні вечори, зустрічі з видатними людьми, конкурси, турніри, виставки, олімпіади, форуми, фестивалі, концерти, марафони, флешмоби;

• *групові*: години спілкування, кураторські години, гуртки, екскурсії, ток-шоу, походи (у тому числі героїко-патріотичні), наметові табори, віртуальні подорожі, круглі столи, інтелектуальні ігри (брейн-ринг, «Що? Де? Коли?»), семінари-тренінги, відвідування музеїв та історико-меморіальних заповідників, пошукова науково-дослідницька робота (дослідження історичного минулого рідного краю, життя і подвигу видатних людей, зокрема учасників війни, волонтерів);

• *індивідуальні*: а) призначені для спонукання здобувачів до проведення корисного дозвілля, удосконалення особистісних якостей (пошук інформації, читання літератури, перегляд телепередач, конструювання, моделювання, малювання, ручна праця тощо); б) призначені для корекції відхилень у розвитку особистості (педагогічні ситуації, бесіди).

За змістом діяльності зазначені різновиди роботи поділяються на форми: пізнавальної діяльності, ціннісно-орієнтаційної діяльності, трудової діяльності, суспільно корисної діяльності, волонтерсько-благодійної діяльності, художньо-естетичної діяльності, спортивно-оздоровчої діяльності, дозвіллевої діяльності.

Залежно від методики виховного впливу виокремлюють такі форми організації виховного процесу, як: словесні (лекції, збори, зустрічі, круглі столи та ін.); наочні (виставки, екскурсії в музеї, стенди, кінолекторії, флешмоби та ін.); практичні (походи, екскурсії, конкурси, благодійні акції та ін.) [91].

Зважаючи на особливості воєнної ситуації в Україні, значну частину виховної роботи можна проводити як офлайн, так і дистанційно. Сьогодні засоби дистанційної комунікації успішно використовуються для організації тематичних лекцій і бесід, круглих столів, конференцій, марафонів, відеофлешмобів, конкурсів малюнків та відеороликів, виставок онлайн, фотоколажів, перегляду роликів і фільмів тощо.

Виховання реалізується з допомогою різноманітних *засобів*, до яких належать надбання матеріальної і духовної культури (книги, газети, журнали, кіно, театр, телебачення, радіо, музейні експозиції, виставки, твори мистецтва, ігри, спорт, природа тощо), виховні заходи, зміст, методи і прийоми виховання, психологічна атмосфера, особистість педагога. Засобами виховання є ті об'єкти культури, які сприяють розвитку особистості. Вибір засобів виховання залежить від поставлених виховних завдань, конкретної ситуації та особливостей його учасників (здобувачів і педагогів).

Організація виховної роботи забезпечується такими її суб'єктами, як ректорат, деканат, кафедра, наставник академічної групи (куратор), викладач, студентське самоврядування, здобувач вищої освіти.

Ректорат реалізує управлінську функцію у виховній системі закладу вищої освіти: розробляє концепцію і стратегію виховання в закладі, узгоджує і контролює виховну роботу всіх суб'єктів виховної системи, забезпечує взаємодію закладу вищої освіти з агентами зовнішнього виховного впливу: громадськими організаціями, молодіжними об'єднаннями, професійними організаціями і підприємствами, сім'ями здобувачів вищої освіти тощо.

Деканат курує організацію виховної роботи на факультеті у відповідності до прийнятої в закладі концепції і стратегії виховання.

Кафедра є тим організаційним центром, який інтегрує виховні зусилля педагогів і стейкхолдерів, спрямовуючи їх на формування особистісних і професійних якостей студентів, здійснює взаємодію з їхніми сім'ями. Кафедра реалізує різні види виховної роботи, основними з яких є:

- *професійно-орієнтаційна*, спрямована на допомогу в опануванні обраною професією, виробленні свідомого ставлення до майбутньої професійної діяльності та професійного обов'язку, спрямування на професійне самовдосконалення;
- *інформаційно-просвітницька*, призначена для надання різнопланової інформації виховного змісту;
- *культурно-виховна* – охоплює систему заходів з організації позааудиторної діяльності і дозвілля.

Важлива роль у здійсненні виховної роботи належить *наставнику академічної групи (куратору)*. Його завдання полягають у сприянні адаптації студентів-першокурсників до умов навчання в закладі вищої освіти: вивченні особливостей кожного студента, сприянні становленню студентської групи як виховного колективу, психолого-педагогічній підтримці та допомозі групі загалом і кожному здобувачу зокрема у вирішенні проблем (навчальних, особистісних, житлово-побутових), спрямуванні студентів групи на якісне навчання, плануванні й організації виховної роботи в групі (науково-пошукової, художньо-творчої, культурно-виховної, спортивно-оздоровчої, туристсько-краєзнавчої), залученні студентів до участі в роботі гуртків, студентських клубів, студентського самоврядування, контактуванні з сім'єю, взаємодії зі студентським активом та органами студентського самоврядування.

У воєнний час на куратора покладається особлива відповідальність. У складних умовах, викликаних війною, він повинен підтримувати тісний зв'язок зі студентами, формувати у студентській групі сприятливу атмосферу довіри, зібраності, налаштованості на добросовісне навчання, обговорювати актуальні події і проблеми, підтримувати постійний зв'язок з кожним студентом, опікуватись його долею та надавати потрібну психолого-

педагогічну допомогу, спрямовувати його на вироблення активної громадянської позиції і добродійні справи.

У період утвердження демократії в Україні важливого значення набуває демократизація вищої школи. Її неодмінною складовою є *студентське самоврядування* – особлива форма самоорганізації студентів, змістом якої є участь у роботі колегіальних, робочих органів та комісій закладу вищої освіти; захист прав та інтересів студентів; сприяння їхній діяльності (навчальній, науковій, творчій), організації дозвілля, забезпеченню умов проживання в гуртожитках та працевлаштуванню; налагодження контактів з іншими освітніми закладами, участь у міжнародних комунікаціях студентської молоді [60].

За словами О. Язловецької: «Студентське самоврядування – це не самоціль, а кращий засіб виконання завдань з виховання молодих спеціалістів, що визначає певне коло прав і обов'язків, відповідальності, можливості багатогранно охопити діяльність, яка стосується всіх сторін студентського життя. Це засіб, який виховує дійсну самостійність та активність» [105, с. 345].

Виховне значення студентського самоврядування, що діє, починаючи зі студентської групи і завершуючи рівнем освітнього закладу, важко переоцінити:

по-перше, завдяки участі в такій громадській діяльності здобувачі вищої освіти набувають досвіду комунікації з людьми, організації спільної діяльності, реалізації демократичних засад міжособистісної та міжгрупової взаємодії;

по-друге, їх участь у самоврядуванні допомагає визначенню системи ціннісних орієнтацій і принципів щодо ролі здобувача в студентській спільноті, освітньому закладі і суспільстві, утвердженню активної життєвої позиції;

по-третє, самоврядування створює умови для самореалізації здобувачів вищої освіти, засвоєння громадянських цінностей та духовних надбань, підвищення рівня соціальної активності і культури, спрямовує на самовдосконалення;

по-четверте, самоврядування сприяє формуванню у них лідерських якостей: цілеспрямованості, активності, ініціативи, бачення перспективи, впевненості у своїх силах, спрямованості на навчання і самовдосконалення, готовності до прийняття рішень та відповідальності за результати діяльності, вміння вирішувати соціальні, економічні, культурно-освітні проблеми, об'єднувати людей, готовності до допомоги і підтримки;

по-п'яте, завдяки самоврядуванню можливим є підвищення якості освіти в закладі через усвідомлення здобувачами соціальної цінності навчання;

по-шосте, самоврядування забезпечує тіснішу співпрацю між усіма суб'єктами освітнього (зокрема виховного) процесу; адміністрацією, структурними підрозділами освітнього закладу, викладачами і студентами;

по-сьоме, функціонування самоврядування здобувачів дає змогу прискорити інтеграцію національної системи освіти у світовий та європейський освітній простір.

Переваги від функціонування ефективного студентського самоврядування виходять за межі окремого освітнього закладу й усієї системи освіти. Сприяючи розвитку особистості як активного члена академічної спільноти, ця демократична форма самоорганізації забезпечує умови для соціалізації студентської молоді, формування громадянської культури молодого покоління, що є вагомим передумовою для становлення громадянського суспільства, утвердження у ньому демократичних традицій.

Неодмінним суб'єктом виховання є *здобувач вищої освіти*. Він не є пасивним об'єктом виховного впливу. У процесі виховання він виявляє свою активність: висловлює думки і бажання, задовольняє свої інтереси, співпрацює з викладачами і студентами. Це стає можливим завдяки розвитку його суб'єктності – передусім його особистісній (суб'єктній)

позиції, здатності до самостійного планування й організації життєдіяльності, контролю та регуляції діяльності і поведінки, взаємодії з іншими людьми.

Суб'єктна позиція студента є стійкою системою ставлень до себе, до інших людей та до дійсності, яка визначається сукупністю когнітивних, мотиваційно-ціннісних, діяльнісно-регулятивних і комунікативних характеристик. Її *когнітивні характеристики* представлені як система засвоєних знань, отриманих у результаті самопізнання, вивчення людей та осягнення світу. Мотиваційно-ціннісні характеристики є складним поєднанням потреб, інтересів, потягів, цілей, ідеалів, цінностей і ціннісних орієнтацій, що є орієнтиром для вибору цілей, дій та способів їх досягнення у навчанні, самоосвіті, професійній і соціальній самореалізації. До *діялісно-регулятивних характеристик* належить система засвоєних студентом регулятивних програм (норм і правил) та способів діяльності і поведінки, які позначаються на його активності та здатності до самоконтролю. *Комунікативні характеристики* охоплюють систему комунікативних якостей особистості (наприклад, товариськість, безпосередність, щирість, доброзичливість емоційність тощо), які впливають на особливості спілкування, стосунків і взаємодії з людьми.

Ще одним важливим компонентом виховної системи закладу вищої освіти є створене у ньому *виховне середовище* – складова освітнього середовища, що функціонує як система зв'язків суб'єктів виховання та умов, в яких відбувається виховний процес. Виділення цього компонента зумовлене помітним впливом середовища на розвиток особистості.

Виховне середовище є тим своєрідним простором життєдіяльності суб'єктів виховання (духовним, соціальним, предметним), який містить можливості для забезпечення їхнього розвитку, впливає на погляди, переконання, почуття, ставлення, поведінку. Його структуру утворюють духовний, соціальний і предметний простори.

Духовний простір акумулює систему духовних цінностей закладу, сконцентрованих навколо цінності особистості, її розвитку та саморозвитку. Це базовий компонент виховного середовища, який є відповідним загальній концепції виховної системи закладу вищої освіти.

Соціальний простір представлений системою взаємин і взаємодії між суб'єктами виховної діяльності, а також сукупністю моральних і правових норм, які їх регулюють. У відповідності до визначених духовних засад він має забезпечити функціонування виховного середовища на принципах відкритості, інформативності, співробітництва та співтворчості, забезпечити гуманістичні способи виховного впливу, демократичні форми управління та розвиток самоврядування. Це дає змогу створити сприятливу морально-психологічну атмосферу в освітньому закладі, побудувати ефективні комунікації.

Предметний простір утворений сукупністю речей, необхідних для перебування та діяльності учасників процесу виховання, – це інфраструктура закладу вищої освіти (аудиторії, кабінети, лабораторії, бібліотека, гуртожитки, магазини, їдальні, фізкультурно-оздоровчі зали і майданчики, місця відпочинку тощо), матеріально-технічні засоби, особисті предмети.

Успішність функціонування виховної системи закладу вищої освіти залежить від чіткості визначення цілей, завдань, змісту виховання та їх відповідності суспільним запитам щодо соціально-професійних вимог до особистості здобувача вищої освіти, врахування його індивідуальних запитів та інтересів; узгодженості виховних зусиль усіх суб'єктів виховного процесу, їхніх особистісних якостей та професіоналізму; сформованості виховного середовища закладу як сучасного культурного простору; сприяння саморозвитку і самовдосконаленню здобувачів.

7.3. Оцінка якості виховної системи закладу вищої освіти

Для оцінки якості виховної системи використовують багато різноманітних **критеріїв**. Основою для їх вибору слугують актуальна концепція та мета виховання. Про сформованість виховної системи в закладі вищої освіти свідчить її *гуманістична спрямованість*: сприятлива психологічна атмосфера, гуманістичні відносини між учасниками освітнього процесу, комфортне самопочуття здобувачів та педагогів, їх позитивне і відповідальне ставлення до своєї діяльності. Суттєвими ознаками гуманістичної спрямованості виховання є дотримання в закладі принципів свободи, демократичності, толерантності, справедливості, підтримки творчості й ініціативи, оптимізму.

Про якість виховної системи свідчить її *здатність функціонувати як єдності компонентів* виховання (мети, завдань, змісту, методів, форм, відносин), як *соціально-педагогічної структури* та *охоплювати всі необхідні аспекти виховної роботи*.

Її ефективність залежить від реалізованого закладом *змісту виховання*: повноти, систематизованості та відповідності теоретично обґрунтованим та концептуально окресленим напрямам виховання студентської молоді.

Критеріями ефективності виховної системи є: рівень вихованості здобувачів вищої освіти; активність і згуртованість студентської спільноти (на рівні академічної групи, курсу, факультету, закладу в цілому); суспільно корисний характер діяльності здобувачів вищої освіти; відсутність серйозних порушень здобувачами навчальної та виконавської дисципліни; позитивна мотивація діяльності здобувачів (навчальної, дослідницької, громадської, благодійної, дозвілєвої та ін.); позитивна психологічна атмосфера в закладі; різноманітність форм виховної позааудиторної роботи та участь у них здобувачів; активність студентського самоврядування; можливості для адаптації до умов вищої школи та самореалізації у ній кожного здобувача.

Важливий і найбільш помітний критерій якості виховної системи – *рівень вихованості* здобувачів вищої освіти.

Вихованість особистості (у широкому розумінні) – це певний рівень її розвитку, відповідний меті і завданням виховання. Вихована людина визначається соціальною зрілістю, високою культурою та внутрішньою гармонією, здатністю до нормативної поведінки і спілкування.

Основними критеріями вихованості є *інтегральні характеристики особистості*: свідомість (знання, погляди, переконання, цінності, почуття, ставлення), діяльність, поведінка.

Кожний із зазначених критеріїв може бути охарактеризований з допомогою сукупностей ознак (показників). Так, наприклад, знання здобувача освіти визначаються на підставі засвоєння освітньої програми загалом та її освітніх компонентів зокрема, орієнтації у закономірностях пізнавальної діяльності, оцінки тих чи інших об'єктів дійсності, загальної ерудиції. Погляди і переконання формуються на основі відбору знань, засвоєння тієї їх частини, яка вважається правильною, прийнятною для особистості. Найбільш вагомі з них становлять усвідомлений смисл, еталон належного, справедливого і необхідного (цінності) та сприяють виробленню ціннісних орієнтацій – особистісних утворень, побудованих з елементів світогляду, ідеалів, переконань, вольових спонукань і почуттів, що визначаються спрямованістю інтересів і потреб людини на певну ієрархію цінностей та дають змогу диференціювати й оцінювати явища за критеріями належного, доброчесного, справедливого, прекрасного, свідомо узгоджувати свою поведінку з ними.

У почуттях відображаються емоційні оцінки життєвих ситуацій – їх визначення відбувається за ознаками модальності (радість, захоплення, інтерес, гордість, сум, сором, гнів, злість, сумнів, розчарування, любов, дружба, віра; почуття обов'язку, відповідальності, гідності, честі, совісті, патріотизму та ін.), інтенсивності, знаку (позитивні, негативні, амбівалентні).

Ставлення особистості до дійсності виникає на основі попередньо схарактеризованих феноменів і водночас сприяє їх утворенню. Зважаючи на широкий спектр явищ дійсності, показниками ставлення можуть бути: ставлення до себе, до сім'ї, до інших людей, до навчання і професійної діяльності, до подій, до природи, до предметів, до суспільства, до суспільно корисної праці, до Батьківщини, свого народу, держави та її інтересів, що проявляються в емоціях та почуттях, увазі, мотивах, волі.

Характерними ознаками ставлення студента до суспільства є активність його життєвої позиції як громадянина, його мотиви, інтереси, ідеали; ціннісні орієнтації та рівень його культури [39, с. 43].

Якість діяльності здобувача може визначатись за показниками цілеспрямованості, осмисленості, вмотивованості, самостійності, активності, креативності, відповідальності, продуктивності, наявності умінь, навичок, здібностей.

Поведінка студента характеризується за такими ознаками, як доцільність, нормативність, саморегуляція, культура.

Зважаючи на численність показників вихованості, дослідники пропонують різноманітні характеристики рівнів вихованості особистості. За словами Н. Мойсеюк [42], кожний із показників вихованості пов'язаний із *позицією особистості* – сукупністю переконань, ціннісних орієнтацій і установок, які впливають на її ставлення до дійсності. Авторка характеризує рівні вихованості залежно від позиції особистості таким чином:

До *найвищого рівня вихованості* вона відносять людей з *активною позитивною позицією*, яким притаманні високі оцінки всіх інтегральних проявів особистості, здатність до саморегуляції. До цієї групи відносять здобувачів, які засвоїли суспільні ідеали, дотримуються суспільних норм, самостійно та творчо реалізують їх у своїй діяльності і поведінці.

Пасивна позитивна позиція. Хоча інтегральні прояви особистості вихованця можна оцінити позитивно, його активність є недостатньою, що зумовлює нижчий рівень самоорганізації та самоконтролю. Цю групу утворюють студенти, які керуються односторонніми мотивами (здебільшого спрямованими на досягнення результату) і на цій основі виявляють старанність та належну поведінку, беруть участь у суспільно корисній діяльності. Проте прояви їх активності, творчості, ініціативи є обмеженими. Підвищення рівня вихованості можливе шляхом розвитку системи мотивації (зокрема соціальних, комунікативних мотивів), посилення ціннісно-смыслового аспекту їхньої позиції.

Нестійка позиція. Визначається неузгодженістю інтегральних особистісних проявів здобувачів освіти (що є позитивними) та їхньої поведінки, в якій відсутні ознаки активності, самоорганізації, саморегуляції. Оскільки мотиви студентів цієї групи не завжди є відповідними соціальним нормам та ідеалам, їхня поведінка нерідко є ситуативною, зумовленою випадковими чинниками. Хоча в окремих випадках вони демонструють нормативну поведінку, вона може бути детермінована малоцінними (у соціальному сенсі) мотивами. Це є причиною їх сприйнятливості до різноманітних, почасти негативних впливів.

Негативна позиція характеризує найнижчий рівень вихованості, що визначається негативним значенням інтегральних особистісних показників та поведінки, унормовує асоціальні дії та асоціальну поведінку, які спонукаються асоціальними мотивами. Студенти з цією позицією можуть виявляти активність, самоорганізованість, володіти розвинутою

саморегуляцією, що посилює їхні негативні риси. Студенти цієї групи потребують перевиховання і корекції їхньої позиції.

Основним показником виховної роботи ВНЗ є культура самовизначення кожного студента. Життєве самовизначення – більш широке поняття, ніж професійне і навіть громадянське. Воно характеризує людину як суб'єкта власного життя і власного щастя, який самореалізує свої сили і здібності [14].

Зважаючи на викладене, головними критеріями якості виховної системи в закладі вищої освіти є:

- характер виховної системи закладу (в аспекті реалізації гуманістичних засад);
- цілісність, чіткість та визначеність виховної системи закладу (в контексті відповідності суспільним потребам);
- відповідність реального змісту виховання його концептуальним напрямом, меті і завданням виховання;
- рівень вихованості здобувачів вищої освіти (ступінь відповідності результатів виховання його меті і завданням, суспільному виховному ідеалу).

Таким чином, виховна система закладу вищої освіти є ефективною, якщо вона: 1) реалізується на гуманістичних засадах, у відповідності до суспільних потреб та визначених на цій основі мети і завдань виховання; 2) сприяє вихованню особистості здобувача вищої освіти як особистості з активною життєвою позицією з інтерналізованими суспільними нормами і цінностями та розвиненою системою саморегуляції, здатної виявляти активність, самоорганізованість, творчу ініціативу.

Запитання для самоперевірки:

1. Обґрунтуйте думку про те, що студентство є особливою групою соціально активної молоді.
2. Дайте визначення поняття «концепція виховання». Якими концептуальними засадами щодо виховання студентської молоді керується сучасна вища школа?
3. Охарактеризуйте зміст сучасної парадигми виховання.
4. У чому полягає мета виховання здобувачів вищої освіти?
5. Кого вважають професіоналом?
6. Як Ви розумієте сутність підготовки духовно-інтелектуальної еліти?
7. Дайте характеристику компонентів духовності.
8. Обґрунтуйте значення національно-патріотичного виховання в сучасних умовах.
9. Які додаткові завдання щодо виховання студентської молоді постали перед вищою освітою воєнного періоду?
10. Дайте визначення поняття «виховна система закладу вищої освіти».
11. Які функції виконує виховна система закладу вищої освіти?
12. Охарактеризуйте структуру виховної системи закладу вищої освіти.
13. Які завдання повинна виконувати виховна система закладу вищої освіти під час війни?
14. На яких принципах базується система виховання студентської молоді?
15. Хто є суб'єктами виховання у вищій школі?
16. Назвіть критерії оцінки якості виховної системи закладу вищої освіти.
17. Назвіть критерії вихованості здобувача вищої освіти.

ТЕМА 8. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК УМОВА ЯКОСТІ НАВЧАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

8.1. Забезпечення емоційної стійкості

здобувачів вищої освіти – потреба воєнного періоду

Процес навчання здобувачів вищої освіти супроводжується різноманітними емоціогенними подіями, окремі з яких мають виражений стресогенний характер. До числа традиційних стрес-факторів, які викликають чимало переживань, відносять зміну умов навчання і (нерідко) проживання, екзамени і заліки, відносини в академічних групах. За словами І. Султанової, саме емоційний апарат людини є найбільш чутливим до усіляких подій і першим реагує на будь-який стрес [88].

Подолання впливу негативних чинників залежить значною мірою від особливостей емоційного реагування на складні життєві ситуації: здатності контролювати свої емоції, шукати вихід зі складної ситуації, поводитись і діяти адекватно. Отримані вченими експериментальні дані засвідчують, що емоційно нестійкі (емоційно лабільні або емоційно ригідні) студенти переживають такі ситуації зі значними затратами нервово-психічної енергії – їхні переживання є переважно негативними (тривога, невпевненість, хвилювання, напруженість, страх, незадоволення, смуток, байдужість) й відчутно інтенсивними, що зазвичай призводить до виснаження організму та зниження працездатності. Натомість спектр переживань здобувачів з вищим рівнем емоційної стійкості визначається ширшою різноманітністю і гнучкістю – поруч з негативними переживаннями, які є не такими інтенсивними, мають місце їх модальності з позитивним знаком: наприклад, інтерес, надія, оптимізм, радість, віра у свої сили. Тому енергетичні витрати у складних ситуаціях є не такими помітними, що допомагає зберегти або швидко відновити здатність до продуктивних дій.

Відтак емоційно стійкі здобувачі володіють значно кращими можливостями для пристосування (адаптації) до будь-яких умов і подій, досягнення потрібних результатів у навчальній діяльності, збереження свого здоров'я і ресурсів.

Значення емоційної стійкості суттєво посилилось під час пандемії Covid-19, яка спричинила глобальну дестабілізацію соціальної реальності у світовому масштабі і суттєво позначилась на інституті вищої освіти. Смертельна небезпечність невідомої раніше хвороби призвела до безпрецедентних карантинних заходів, а як наслідок, – до тривалих обмежень фізичних контактів між людьми та переходу до дистанційного навчання. На тлі обмеженості звичних комунікацій студенти були змушені справлятися із тривалою емоційною напругою через страх за життя і здоров'я (своє і близьких людей), опановувати нові форми і методи навчання, не маючи для цього достатнього досвіду і технічного забезпечення (якісної техніки і зв'язку).

На думку дослідників, у цій ситуації студентська молодь зазнала впливу потужних стресорів, що стало джерелом емоційного та фізичного дискомфорту, психологічного неблагополуччя, відображених у підвищеній схильності до надмірного хвилювання, втраті надії та перспектив, дратівливості, зниженні інтересу до навчання.

Сьогодні ця проблема постала ще з більшою інтенсивністю. Коли в Україні йде повномасштабна війна, кожний громадянин гостро переживає воєнні події, вболіваючи за долю країни, життя та безпеку тих, хто обороняє, працює і просто живе в нашій державі або змушений був виїхати за її межі. Ці емоції є такими сильними, що можуть загрожувати душевній рівновазі людини.

Звісно, воєнні події викликають гострі емоції з боку студентської молоді. Війна, яка принесла страждання і загибель багатьох людей, руйнування міст і сіл України, спричинила переживання станів тривоги, паніки, перевтоми, апатії, що негативно позначилось на навчанні.

Так, під час опитування, проведеного в Рівненському державному гуманітарному університеті, було отримано таку відповідь про переживання з приводу війни: «Які почуття? ЖАХЛИВИ! У нас війна ... злість ... скорбота, сум ... Патріотизм присутній, і за його рахунок ми тримаємось!» Як засвідчили інші повідомлення, такі переживання є настільки актуальними, що утворюють емоційне тло щоденного настрою студентів, у зв'язку з чим їм важко сконцентруватись на навчанні і потрібною стає підтримка і допомога.

Про цю потребу свідчать слова студентки НУБіП, яка написала: «У реаліях сьогодення, коли за вікном літають ракети, вибухають бомби, гинуть мирні люди і захисники нашої держави, від перегляду новин емоції ... переповнюють душі, а гама почуттів змінюється по декілька разів на день, коли паніка у багатьох бере верх над здоровим глуздом, а від страху стигне кров, потрібно розуміти, що кожен з нас потребує допомоги! Так, саме – допомоги. Допомоги нашим душам і серцям!» [38].

У зв'язку з цим у листі МОН України від 29.03. 2022 р. «Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» наголошується на тому, що «одним із важливих пріоритетів в діяльності закладів освіти є забезпечення психологічної стійкості учасників освітнього процесу, які страждають від російської воєнної агресії» [64].

Одним із найважливіших факторів досягнення психологічного благополуччя, збереження психічного і фізичного здоров'я, забезпечення оптимального функціонального стану, адекватної поведінки та працездатності вважають емоційну стійкість.

Емоційна стійкість – інтегративна якість особистості, що виявляється у здатності протистояти дії емоціогенних чинників та мінімалізувати їх негативний вплив на емоційну сферу, підтримувати комфортний емоційний стан, адекватно поводитись та ефективно діяти у будь-яких, у тому числі в складних життєвих ситуаціях.

8.2. Складні життєві ситуації: характеристики, наслідки їх переживання людиною

У широкому сенсі **складними життєвими ситуаціями** вважають такі життєві обставини, які зумовлюють негативні переживання, призводять до фізичного і психологічного дискомфорту, порушення відносин між людьми та зниження працездатності, а в окремих випадках спричиняють негативні наслідки для їхнього особистісного розвитку [4]. Наслідком переживання складної життєвої ситуації може бути деформація суб'єктивної часової траспективи особистості стосовно минулого (втрати позитивного значення та позбавлення життєвого ресурсу), теперішнього (втрати упорядкованості і стабільності, набуття хаотичного характеру) і майбутнього (відсутності або заперечення позитивних життєвих перспектив) [45].

У вузькому розумінні складна життєва ситуація – це ті життєві обставини, які загрожують втратою чи руйнацією цінностей, що є суттєво важливими для життєдіяльності людини. Такі ситуації потребують дій, на які людина може не мати достатніх адаптивних можливостей та ресурсів [3].

Згідно з класифікацією, запропонованою О. Туриніною [94], до складних життєвих ситуацій належать надзвичайні, кризові, емоціогенні (емоційно складні), проблемні, критичні, екзистенціальні і термінальні ситуації.

1. *Надзвичайні (екстремальні) ситуації* – ситуації, що склались під дією екстремальних факторів (які не є адекватними можливостям людини) і сприймаються людиною як напружені та небезпечні для здоров'я і життя: раптові (стихійні лиха) та прогнозовані (економічні, політичні, соціальні); стрімкі (військові конфлікти, аварії, стихійні лиха) та ситуації, що розвиваються поступово (епідемії, пандемії, епізоотії, епіфітотії); навмисні і ненавмисні; короткотривалі і затяжні; локальні, місцеві, територіальні, регіональні, трансграничні.

За характером походження надзвичайні ситуації поділяються на:

- ситуації *техногенного характеру*: транспортні аварії (катастрофи), пожежі, вибухи або загроза вибуху, аварії з викидом або загрозою викиду небезпечних речовин (хімічних, радіоактивних, біологічних), раптове руйнування споруд та будівель, аварії на об'єктах життєзабезпечення, гідродинамічні аварії (руйнування гребель і дамб) тощо;

- ситуації *природного характеру*: природні пожежі, землетруси, урагани, торнадо, повені, масові ураження небезпечними інфекціями людей, тварин, сільськогосподарських рослин тощо;

- ситуації *соціального характеру*, в яких мають місце соціально-політичні конфлікти, що супроводжуються протиправними діями (терористичними, антиконституційними): збройні напади, терористичні акти, викрадення або знищення суден, злочинність глобального характеру, епідемії, виявлення боєприпасів чи вибухових пристроїв, викрадення зброї, радіоактивних речовин, препаратів тощо;

- ситуації *воєнного характеру*, що виникають у зв'язку із застосуванням зброї для руйнування цивільної інфраструктури, транспортних та інженерних комунікацій, складів і сховищ радіоактивних, токсичних, вибухонебезпечних, отруйних речовин тощо.

Екстремальні ситуації характеризуються різким виходом за нормативні межі звичної життєдіяльності, зростанням складності і насиченості подій, нестабільністю, невизначеністю, наявністю небезпек для життя і здоров'я людей та стану довкілля.

Основними стрес-факторами у надзвичайній ситуації є значущість надзвичайних подій, небезпека для життя і здоров'я людей, дезорганізація життєдіяльності, людські страждання, раптовість і стрімкість розвитку подій, високі навантаження (емоційні, фізичні, розумові).

2. *Кризові ситуації* – ситуації, які характеризуються різкою зміною (зламом, загостренням) умов життя і розвитку особистості, суттєво ускладнюють або унеможливають реалізацію особистісних життєвих потреб, спонукають до ревізії (уточнення, додаткових пошуків) сенсу життя. М. Варій та В. Ортинський класифікують критичні ситуації (події) в індивідуальному житті людини як: *нормативні* (наприклад, завершення навчання в освітньому закладі, вступ до закладу вищої освіти, початок трудової діяльності, створення сім'ї, народження дитини тощо); *ненормативні* (відрахування з освітнього закладу, звільнення з роботи, розлучення тощо); *екстраординарні* (*наднормативні*, що супроводжуються виявленням значних емоційно-вольових зусиль: зміна професії, зміна міста або країни проживання та ін.) [11].

3. *Екзистенціальні ситуації* – ситуації глибокої кризи, які супроводжуються тимчасовою втратою сенсу життя: наприклад, втрата працездатності, втрата близької людини, позбавлення прав.

4. *Термінальні ситуації* – ситуації невідвортної кризи, в яких людина, не маючи іншого вибору, має змогу вплинути лише на якість завершення свого життя.

5. *Критичні ситуації* – ситуації, в яких мають місце «конфліктні, складні, утруднені, суб'єктивно несприятливі життєві обставини, які потребують перегляду головних життєвих стратегій, внесення істотних коректив у життєвий сценарій» [94],

вимагають пошуку нових способів подолання труднощів, використання нестандартних ресурсів. До них відносять:

- стрес – ситуацію, яка відрізняється від звичайної і унеможливорює реалізацію життєвих потреб у звичайний спосіб, вимагаючи для цього застосування додаткових зусиль (втрати когось-небудь або чогось-небудь, загрози, виклику);
- фрустрацію – ситуацію, яка породжує об'єктивно або суб'єктивно нездоланні проблеми, що унеможливорює реалізацію життєво важливих цілей і потреб (бажання не збігаються з можливостями);
- конфлікт – ситуацію, яка містить значущі для її учасників (учасника) протиріччя, розв'язання яких є або вважається суб'єктивно неможливим;
- кризу – ситуацію, пов'язану з порушенням рівноваги, появою нових потреб, перебудовою системи цінностей і мотивації особистості, що змінює звичний спосіб життя людини, унеможливорює реалізацію життєвих планів і задумів без зміни її особистості (вікові кризи, професійні кризи, критично-смыслові кризи, життєві кризи (зміни умов життя, індивідуальної біографії людини)).

6. *Емоційно складні (емоціогенні) життєві ситуації* – значущі для людини ситуації, переживання яких супроводжується сильним емоційним напруженням. Емоціогенними для здобувачів вищої освіти можуть бути ситуації початку навчання в закладі, екзаменаційна сесія, завершення навчання.

7. *Проблемні ситуації* – ситуації, пов'язані з виникненням локальних проблем в окремій сфері життєдіяльності загалом або у певному її аспекті (наприклад, у навчанні або вивченні одного з предметів, на роботі, у сімейних стосунках тощо), що може не впливати на інші сторони життя.

Складні життєві ситуації можуть бути спричинені зовнішніми (об'єктивними) і внутрішніми (суб'єктивними) умовами.

До зовнішніх умов належать утворені зовнішнім середовищем обставини, які не піддаються або мало піддаються контролю з боку людини, зокрема:

- виникнення нових значущих життєвих обставин;
- виникнення нової системи вимог до людини;
- виникнення нових або посилення наявних стрес-факторів;
- унеможливлення звичної життєдіяльності: порушення алгоритмів звичної соціальної поведінки; зміни, порушення умов діяльності або унеможливлення діяльності; порушення умов повсякденного життя;
- невизначеність перспектив розвитку подій.

Опиняючись у таких умовах, людина стикається з порушеннями в реалізації її життєвих планів і потреб, значними труднощами в їх досягненні. Вона змушена докладати додаткові зусилля задля забезпечення принаймні прийняттого алгоритму життєдіяльності або пристосування до нових життєвих реалій, пошуку нових способів забезпечення життєвих потреб.

За словами В. Предко, складна життєва ситуація – це «значима для людини ситуація з високим ступенем невизначеності», що переважно негативно позначається на умовах життєдіяльності [59].

Підкреслимо, що факт складності або рівень складності життєвої ситуації визнається людиною залежно від особливостей її суб'єктивного сприйняття. Тобто внутрішніми умовами є суб'єктивні умови, за яких складна життєва ситуація сприймається як перешкода, що заважає або унеможливорює звичну життєдіяльність особистості [59].

Негативними наслідками цього можуть бути:

- дезорієнтація, неадекватне сприйняття дійсності;
- дезорганізація діяльності;
- дистрес, що супроводжується переживанням тривоги, фрустрації;
- зміна ціннісних пріоритетів;
- втрата сенсу життя;
- психосоматичні захворювання та невротичні розлади.

Здійснені дослідження засвідчують, що люди по-різному переживають події, орієнтуючись передусім на їх:

- *стресогенність*, що пов'язується із дією наявних у них чинників, які за силою впливу перевищують звичайні можливості організму і вимагають застосування його ресурсів;

- *екзистенційне* значення для життя;

- *емоціогенність*, що визначається за наявністю і силою емоційного напруження, яке супроводжується сильними емоційними переживаннями.

Емоційне переживання – це специфічна форма відображення дійсності, що реалізується з допомогою емоційно-почуттєвих феноменів, забезпечує певну якість ставлення особистості до реальних або уявних, наявних, минулих або майбутніх подій та реалізацію такого ставлення в поведінці й діяльності.

Емоційні переживання створюють загальний емоційний фон для всього, що сприймається людиною, і зумовлюють відповідну поведінку.

Завдяки властивості емоційного переживання «використовувати почуттєво-емоційні феномени для аналізу внутрішніх і зовнішніх впливів, виявлення їх сенсу і значення, формування ставлення до них, воно детермінує ефективність функціонування психіки в цілому та будь-якої діяльності (в тому числі навчальної) зокрема» [22].

Емоційні переживання впливають на функціональні можливості здобувача освіти виконувати навчальну діяльність, зміст та інтенсивність його навчальних мотивів, хід та результати навчання, відображені в успішності, навченості та ставленні до цієї діяльності.

Водночас варто підкреслити, що наслідки таких переживань залежать значною мірою від індивідуальних особливостей особистості, зокрема від її психічної (в тому числі емоційної) стійкості. Негативна емоційна реакція у психологічно стійких і психологічно нестійких людей може мати протилежні наслідки. Так, хоча усвідомлення труднощів викликає у психологічно стійких людей переважно негативні переживання, вони активно шукають шляхи подолання перешкод та зосереджуються на розв'язанні проблеми. Психологічно нестійка особистість виявляє іншу поведінку: після усвідомлення труднощів і негативної емоційної реакції на неї відбувається дестабілізація дій, що призводить до зниження результативності і вмотивованості поведінки.

Хоча дослідники переважно відносять до складних життєвих ситуацій ті з них, які зумовлені негативними (екстремальними, кризовими) подіями, варто підкреслити, що позитивні події також можуть бути складними. У певних випадках до таких ситуацій можна віднести початок навчання в новому освітньому закладі, що супроводжується утрудненою адаптацією здобувача освіти; складання заліків і екзаменів (у випадку надмірного переживання здобувачів освіти); початок подружнього життя (у разі кардинальної зміни способу життя, економічних труднощів тощо) та ін.

Звісно, що опиняючись у складній ситуації, люди змушені виявляти активність, шукати вихід зі складних обставин. В. Предко описує цей процес таким чином: «... спочатку людина сконцентрована на своїх первинних почуттях: страху та емоційній напрузі від невизначеності майбутнього та актуальних труднощів. Потім вона здійснює глобальне переосмислення всього, що має для неї значення. Починається глибоке

осмислення конкретної життєвої ситуації, її змісту, того, що має значення для людини. Пізніше настає протиставлення змісту ситуації й первісного почуття, викликаного ситуацією. Це є провідною й найважливішою для людини стадією переробки складної життєвої ситуації, тому що особистість не завжди активна. Пасивна особистість зберігає лише первинне почуття та враження, яке викликає почуття напруги та образи, на противагу цьому, активна особистість, коли веде «внутрішній діалог», формує нові почуття та позицію, нове розуміння ситуації» [59]. За словами авторки, ця нова позиція і є тією рушійною силою, яка спрямовує людину до пошуків виходу з ситуації. У протилежному випадку втрачається внутрішня рівновага, знижується інтерес до життя, посилюється тривожність, виникає депресія та інші негативні психоемоційні стани.

Таким чином, *характерними особливостями складних життєвих ситуацій є:*

- відмінність від повсякденних умов життя і діяльності;
- загроза (реальна або вигадана) звичній життєдіяльності людини;
- утруднене розуміння наявної ситуації та ускладнення прогнозування подальших перспектив;
- порушення відносин з іншими людьми;
- порушення працездатності людини;
- обмеження можливостей для самореалізації особистості та задоволення її потреб;
- домінування негативних емоційних переживань;
- підвищені вимоги до адаптаційних особистісних ресурсів;
- надання можливостей для конструктивних особистісних змін.

Отже, можна стверджувати, що складні життєві ситуації мають емоціогенний (зокрема стресогенний) характер, тобто супроводжуються впливом чинників, які можуть перевищувати адаптивні можливості організму, призводять до негативного забарвлення емоційних процесів, порушень у діяльності і поведінці особистості, позначаються на якості її життєдіяльності.

8.3. Адаптаційний потенціал як особистісний ресурс у забезпеченні емоційної стійкості здобувачів вищої освіти

Для подолання негативних наслідків складних життєвих ситуацій необхідно використовувати додаткові ресурси, зокрема адаптаційний потенціал особистості, який підтримує її витривалість і стійкість, уможливлює пошук нових моделей органічних і функціональних витрат, емоційного реагування, мислення, діяльності, поведінки тощо.

Ресурс особистості – це сукупність індивідуальних матеріальних та нематеріальних цінностей, можливість (засіб, запас, стан, умова), додаткове джерело її фізичної і психічної енергії, використання якої у разі потреби дає змогу досягнути бажаного результату.

І. Ващенко та Б. Іваненко вважають ресурси особистості тими життєвими опорами, які дають змогу забезпечувати потреби у виживанні, фізичному комфорті, безпеці, залученості у соціум, повазі з боку соціуму, самореалізації в ньому. До психологічного ресурсу людина звертається у випадках нерішучості, за відчуття відсутності життєвих сил, гармонії, опори у житті, а також задля подолання важких життєвих ситуацій [13].

До ресурсів особистості належать:

- психічні та фізичні стани;
- вольові, емоційні та енергетичні характеристики (фізичне та психічне здоров'я, сила, витривалість);

- внутрішні інтраперсональні ресурси (самоповага, вміння, навички, здібності, інтереси, інтелект, самоконтроль, цілеспрямованість, оптимізм, життєві цінності, система вірувань);
- зовнішні соціально-психологічні чинники (соціальна підтримка, родина, друзі, робота, соціальний статус);
- матеріальні об'єкти (дохід, житло, одяг, інші цінності).

Близьким за значенням до поняття «ресурс особистості» є поняття «потенціал особистості».

Потенціал особистості – системне інтегративне утворення, представлене сукупністю властивостей особистості (інтересів, потреб, цінностей, мотивів, цілей, розумових та емоційно-вольових якостей, задатків, здібностей, досвіду, неактуалізованих знань, умінь, навичок та ін.), які виявляються у процесі розвитку завдяки її активності, визначають успішність діяльності.

Важливим елементом потенціалу особистості є **адаптаційний потенціал** – складна система індивідуальних якостей і властивостей, які забезпечують її адаптацію (приспосовування) до змінених умов життєдіяльності, тобто актуалізуються у цих умовах задля підтримки її оптимального функціонування як біологічного організму та особистості.

Адаптація – це процес взаємодії середовища і особистості, який відбувається на різних рівнях (біологічному, психологічному, соціальному) та забезпечує стійке і цілеспрямоване реагування на змінювані умови середовища.

Основними характеристиками адаптаційного потенціалу є:

- нервово-психічна (зокрема емоційна) стійкість;
- особистісна самооцінка;
- особистісна референтність;
- особистісний ресурс (життєвий досвід, духовність, життєво важливі якості та компенсаторні можливості, фізичне і психічне здоров'я, життєстійкість, здоровий спосіб життя, комунікативність, комунікабельність, активність, креативність, критичність, оптимізм, загальні (розумові, навчальні, організаційні, трудові та ін.) і спеціальні здібності тощо);
- наявність соціально-підтримуючих систем (сім'я, друзі, колеги, трудова діяльність тощо).

Рівень емоційної стійкості особистості значною мірою залежить від наявного у неї адаптаційного потенціалу, який дає змогу зорієнтуватись у складній життєвій ситуації і пристосуватись до її умов.

Зважаючи на інтегративний характер емоційної стійкості, у її структурі виділяють низку компонентів (підструктур), до яких зазвичай відносять:

- урівноваженість та рухливість нервових процесів (*психофізіологічний компонент*);
- спроможність до саморегуляції, спрямованість на виконання діяльності, розвиненість емоцій, домінуючі емоції (знак, модальність, інтенсивність), адекватність їх прояву (емоційно-вольовий компонент);
- ефективність діяльності, адекватність поведінки (діяльнісно-поведінковий компонент);
- здатність до самопізнання і самоусвідомлення; здатність до адекватної оцінки життєвих ситуацій, власних емоційних переживань і станів; здатність до прийняття адекватних рішень у складних життєвих ситуаціях; низький рівень тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності (*когнітивно-рефлексивний компонент*);
- нервово-психічна стійкість, розвиненість особистісного адаптивного потенціалу (*адаптивний компонент*);

- проникливість, прозорливість, емпатійність, гнучкість, соціальна інтуїція (*соціально-перцептивний компонент*) [23; 53].

Рівень емоційної стійкості залежить від ресурсів, якими володіють ці підструктури.

Дослідники вважають, що емоційна стійкість піддається корекції через вдосконалення:

- когнітивних функцій: забезпечують адекватну оцінку ситуації, прийняття оптимальних рішень, вибір раціональних шляхів їх виконання;
- системи саморегуляції: допомагає оптимізувати переживання, контролювати і регулювати емоції, проявляти волю, виконувати необхідні дії;
- практичних умінь: дають змогу засвоювати функціональні обов'язки і алгоритми дій, забезпечувати їх точність і безпомилковість;
- поведінкових реакцій: сприяють підвищенню точності і своєчасності рухів та комунікативних дій (вербальних: змісту і граматичної побудови повідомлень; невербальних: темпу, гучності мовлення, тембру голосу, погляду, міміки, пантоміміки) та зовнішнього вигляду.

Характерною ознакою емоційної стійкості є захисний потенціал, який дає змогу зберегти оптимальну продуктивність життєдіяльності особистості.

Проблема емоційної стійкості здобувачів вищої освіти набула особливої актуальності в умовах війни – надзвичайної ситуації, яка призводить до погіршення опірності впливу численних і потужних емоціогенних факторів, астенізації емоційних реакцій, послаблення навчальної мотивації і, як наслідок, зниження результативності навчальної діяльності.

Для підвищення емоційної стійкості та оптимізації результатів здобуття вищої освіти необхідно посилити психолого-педагогічну підтримку, яка має бути реалізована у закладі вищої освіти для створення безпечних, комфортних умов навчання.

8.4. Психолого-педагогічна підтримка здобувачів вищої освіти під час війни

Психолого-педагогічна підтримка в освіті є системою соціально-психологічних та психолого-педагогічних способів і методів, застосування яких сприяє самовизначенню здобувачів вищої освіти, відновленню їх віри в себе і в свої можливості, підвищенню функціональних спроможностей, подоланню стресових та інших складних життєвих ситуацій, запобіганню появі кризових станів, посиленню резистентності до дестабілізуючих зовнішніх і внутрішніх чинників, підвищенню рівнів адаптованості та конкурентоспроможності [51].

Психолого-педагогічна підтримка здобувачів вищої освіти сьогодні повинна сприяти подоланню наслідків переживання спричинених війною психотравматичних подій, які виходять за межі звичайного життєвого досвіду.

Основними умовами розв'язання зазначеної проблеми є:

- удосконалення технічних та методичних параметрів комп'ютерно-орієнтованого освітнього середовища;
- удосконалення системи контролю та адекватного стимулювання навчальних досягнень студентів;
- підвищення рівня педагогічної майстерності викладачів закладів вищої освіти у напрямі надання дистанційних освітніх послуг;
- удосконалення системи педагогічних комунікацій між викладачем та студентами (зокрема у напрямі забезпечення зворотного зв'язку);
- забезпечення сприятливої психологічної атмосфери у взаємодії «викладач-студенти».

Психолого-педагогічна підтримка в закладі вищої освіти має бути багаторівневою і здійснюватись:

- *на базовому рівні*, що полягає у створенні викладачами навчальних дисциплін комфортних умов під час занять, в яких студент відчуває себе захищеним, у безпеці;
- *на допоміжному рівні*, що реалізується кураторами академічних груп шляхом інформування, забезпечення зворотного зв'язку, допомоги у розв'язанні групових та особистісних проблем;
- *на офіційному рівні*, що здійснюється з боку служб університету і забезпечує комфортну атмосферу у процесі надання освітніх послуг;
- *на спеціальному рівні* – у формі допомоги з боку працівників психологічної та соціальної служб;
- *на громадському рівні*, що реалізується представниками студентського самоврядування.

Вирішального значення у справі допомоги здобувачам вищої освіти набуває психолого-педагогічна підтримка на базовому рівні. Її здійснюють викладачі навчальних дисциплін, які створюють умови для позитивного навчання. Основними шляхами реалізації такої підтримки є:

- *оптимізація методики викладання навчальних дисциплін та контролю навчальних досягнень*:
 - ✓ оптимальне дозування навчального матеріалу;
 - ✓ алгоритмізація навчальних дій;
 - ✓ мінімізація (усунення зайвих) вимог;
 - ✓ упровадження культури особистісного успіху (підтримки, підкреслення і оприлюднення навчальних досягнень здобувачів);
 - ✓ використання оптимальних методів контролю, поширення тестування;
- *оптимізація ролі педагога в освітньому процесі*:
 - ✓ виконання рекреаційної (забезпечення посильного навчального навантаження) та психотерапевтичної (забезпечення позитивного мікроклімату) функцій;
 - ✓ упровадження у педагогічну діяльність елементів наставництва, фасилітації, тьюторства;
 - ✓ забезпечення зворотного зв'язку зі здобувачами;
 - ✓ розширення ступенів свободи здобувачів;
- *оптимізація спілкування зі здобувачами вищої освіти*:
 - ✓ уникнення різких зауважень та критики, зняття зайвого напруження, стресових ситуацій;
 - ✓ виявлення розуміння щодо зниження рівнів уваги, мотивації та продуктивності діяльності здобувачів вищої освіти;
 - ✓ підбадьорювання здобувачів вищої освіти, налаштування на оптимістичне сприйняття життєвих обставин та обставин навчання;
 - ✓ застосування емоційного позитивного підкріплення (усмішки, аплодисментів, похвали, компліментів);
 - ✓ виявлення інтересу до життєвих обставин здобувачів вищої освіти;
 - ✓ виявлення уваги щодо відхилень у станах та поведінці здобувачів вищої освіти (апатії, тривожності, агресивності та ін.), здійснення допомоги, а за потреби – спрямування до психологів-фахівців, які надають психологічну допомогу в закладі.

Важливо дотримуватись таких принципів психолого-педагогічної підтримки, як:

- позитивна комунікація та поінформованість;
- взаємна підтримка;

- соціальне партнерство;
- подолання педагогічних стереотипів;
- поєднання освітніх, рекреаційних та психотерапевтичних функцій у педагогічній діяльності науково-педагогічних працівників;
- інтеграція зусиль усіх структурних підрозділів: кафедр, деканатів (інститутів), ректорату, допоміжних підрозділів;
- зняття бюрократичних бар'єрів, готовність надати невідкладну допомогу.

У структурі психолого-педагогічної підтримки особливого значення набуває емоційна підтримка здобувачів вищої освіти, яка в умовах дистанційного навчання реалізується поетапно.

На першому (*комунікативному*) етапі встановлюються контакти зі студентами, здійснюється первинна мотивація щодо розкриття їхніх психологічних проблем.

На другому (*діагностичному*) етапі з'ясовується сутність емоційних проблем молодих людей, відбувається формування готовності до самозмін (вторинна мотивація).

Третій етап (*інформаційно-пізнавальний*) має бути спрямований на поглиблення знань здобувачів вищої освіти про емоційну сферу та засоби регуляції емоцій.

На четвертому (*трансформаційному*) етапі необхідно сприяти оволодінню механізмами оптимізації емоційних явищ та досягненню емоційної стабільності.

Незайвим є п'ятий (*аналітично-прогностичний*) етап, під час якого важливо проаналізувати й оцінити результати проведеної роботи, скоригувати подальші цілі і завдання емоційної підтримки.

Психолого-педагогічну підтримку можна здійснювати офлайн і онлайн.

У другому випадку можна скористатись такими засобами, як:

- онлайн-інструменти (Moodle, Zoom, Google Meet, Google Classroom, Learning Apps, Padlet, Skype та ін.), соціальні мережі (Facebook, YouTube), месенджери;
- вебресурси (мультимедійні матеріали, віртуальні вправи і завдання, тести, ігрові інтерактивні завдання, електронні бібліотеки, бібліографія тощо);
- віртуальний комунікаційний простір, доступний лише для учасників цієї програми;
- синхронні та асинхронні форми онлайн-комунікації (відеоконференції, форум, чат, блог, електронна пошта).

Відтак сьогодні ми повинні особливо турбуватись про наших студентів, магістрантів, аспірантів, знати і розуміти їхні труднощі і проблеми, виявляти щирий інтерес до кожного, співчувати і надавати необхідну допомогу.

Запитання для самоперевірки:

1. У чому полягає сутність емоційної стійкості?
2. Чому емоційно стійкі здобувачі вищої освіти досягають вищої ефективності у навчанні?
3. Які життєві ситуації вважають складними?
4. До якого типу ситуацій належать ситуації воєнного характеру?
5. Назвіть зовнішні і внутрішні причини складних життєвих ситуацій.
6. Чим відрізняють негативні емоційні реакції у психологічно стійких і психологічно нестійких людей?
7. Що є рушійною силою пошуків виходу зі складних життєвих ситуацій?
8. Які особистісні ресурси може використати людина для подолання складних життєвих ситуацій?

9. Обґрунтуйте необхідність психолого-педагогічної підтримки здобувачів вищої освіти у складній ситуації війни.
10. На яких рівнях може здійснюватись психолого-педагогічна підтримка здобувачів вищої освіти у воєнний період?
11. Які є шляхи реалізації психолого-педагогічної підтримки здобувачів вищої освіти з боку викладачів закладу вищої освіти?
12. Назвіть принципи психолого-педагогічної підтримки здобувачів вищої освіти.
13. Охарактеризуйте етапи психолого-педагогічної підтримки здобувачів вищої освіти.
14. Якими засобами можна здійснювати психолого-педагогічну підтримку здобувачів вищої освіти у воєнний час?

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Авдєєва Т., Дворовий М. По кому подзвін : аналітичний звіт. Київ : Лабораторія цифрової безпеки, 2022. 82 с.
2. Авер'янова Н. Сучасна українська еліта: перспективи розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*. 2011. № 15. С. 41–44.
3. Амінєва Я. Р. Емоційна стійкість особистості як одна з детермінант ефективного подолання складних життєвих ситуацій. *Вісник Дніпропетровського університету. Сер. Педагогіка і психологія*. 2012. Вип. 18. Т. 20. № 9/1. С. 10–15.
4. Андрєєва Я. Ф. Соціальна психологія. Ніжин : Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. 46 с.
5. Анненкова І. П. Критерії і показники якості освіти у ВНЗ. *Наука і освіта*. 2011. № 8. С. 4–7.
6. Атаман О. В. Оцінювання знань студентів як найслабша ланка навчального процесу і ключова проблема якості освіти. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/141445558.pdf> (дата звернення: 18.02.2024).
7. Білецький В. В., Войтович І. С., Апшай Ф. В., Теліш І. С. Інформаційно-комунікаційні технології в умовах змішаного навчання. *Наукові записки. Сер. Педагогічні науки*. 2023. Вип. 208. С. 91–97.
8. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації. Київ : ІЗМН, 1996. 232 с.
9. Боришевський М. Духовні цінності в становленні особистості громадянина. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 4 (14). С. 144–150
10. Бутова Н. Сутність і структура поняття «якість освітнього процесу» у філософській та психолого-педагогічній літературі. *Науковий вісник Донбасу*. 2012. № 1. URL: <https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN17/12bnotpl.pdf> (дата звернення: 09.09.2023).
11. Варій М. Й., Ортинський В. Л. Основи психології і педагогіки : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури. 2007. 376 с.
12. Васянович Г.П. Збірка наукових праць. Львів : Норма, 2006. 448 с.
13. Ващенко І. В., Іваненко Б. Б. Психологічні ресурси особистості у подоланні складних життєвих ситуацій. *Проблеми сучасної психології*. 2018. Вип. 40. С. 33–49.
14. Вітвицька С. С. Організація виховного процесу у вищому навчальному закладі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2005. № 24. С. 44–48.
15. Войтила К. Суб'єктність і «те, що не піддається редукції» в людині. *Досвід людської особи: нариси з філософської антропології*. Львів : Свічадо, 2000. С. 18–27.
16. Герасименко І. В., Галасун К. І., Глущенко В. В. Психолого-педагогічні технології дистанційного навчання. *Нові інформаційні технології в освіті для всіх : тези доп IX Міжнар. конф., 25-26 листоп. 2014 р. Київ, 2014. С. 107–113.*
17. Гладуш В. А., Лисенко Г. І. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія : навч. посіб. Дніпропетровськ : Акцент, 2014. 416 с.
18. Голубовська О. В. Сучасні тенденції розвитку освіти і виховання студентської молоді. *Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С. З. Гжицького*. 2011. Т. 13. № 3 (49). С. 78–81.
19. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. 2-ге, доп. і випр. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.
20. Гришук В. К. Соціальна відповідальність : навч. посіб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 152 с.

21. Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021 – 2025 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 02 червня 2021 р. № 579. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kp210579?an=18&ed=2023_02_28 (дата звернення: 01.03.2024).
22. Джеджера О. В. Емоційні переживання як детермінуючий чинник ефективності навчальної діяльності студентів. *Психологія: реальність і перспективи* : зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. 2019. № 12. С. 6–66.
23. Дзвоник Г. П. Емоційна стійкість як професійна якість фахівця. URL: [https://lib.iitta.gov.ua/708333/1/Dzvonyk_G_P_\(2016\)_Emotsiina_stiikist_yak_profesiina_yakis_t_fakhivtsia.pdf](https://lib.iitta.gov.ua/708333/1/Dzvonyk_G_P_(2016)_Emotsiina_stiikist_yak_profesiina_yakis_t_fakhivtsia.pdf) (дата звернення: 19.03.2024).
24. Дичківська І. М. Основи педагогічної інноватики : навч. посіб. Рівне : РДГУ, 2001. 233 с.
25. Друганова О. М., Мартиненко І. І. Кейс-технологія як ефективний спосіб підготовки сучасного викладача вищої школи. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2019. Вип. 46. С. 48– 58.
26. ДСТУ 9000-2001. Система управління якістю. Основні положення та словник. URL: https://dnaop.com/html/34108/doc-%D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%A3_ISO_9000-2001 (дата звернення: 17.03.2024).
27. Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в ХХІ столітті : міжнародна колективна монографія / за заг. ред. проф. В. П. Бабича, проф. Л. С. Рибалко. Харків: Вид-во ВННОТ, 2019. 470 с.
28. Заредінова Е. Ф. Теоретичні і методичні засади формування соціокультурних цінностей студентів в освітньому середовищі вищого навчального закладу : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2020. 566 с.
29. Кириченко В. І. Формування соціально успішної особистості з позиції компетентнісного підходу. *Інноваційні виховні технології у теорії і практиці сучасної освіти*: зб. матер. наук.-практ. конф., 12 жовтня 2021 р. [за заг. редакцією Т. Є. Федорченко, Ю. В. Ївженка]. Київ, 2021. С. 26–29.
30. Козлова Г. М. Методика викладання у вищій школі : навч. посіб. Одеса : ОНЕУ, ротапринт, 2014. 200 с.
31. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 07.04.2023).
32. Конструювання дидактичних тестів : навч.-метод. посіб. / авт.-упор. К. В. Джеджера, І. С. Войтович, О. Б. Вершинська / за ред. Р. В. Павелківа. Рівне : РДГУ, 2020. 71 с.
33. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України : додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 29.07.2019 р. № 1038). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf> (дата звернення: 14.04.2024).
34. Краснощок І. Особливості системи виховної роботи у вищому навчальному закладі. *Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка*. 2011. Вип. 93. С. 83–87.
35. Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів ; наук. ред., передм. О. І. Пометун. Київ : Вид-во «Плеяди», 2006. 220 с.
36. Листопад Н. Л. Милосердя як основа духовно-морального виховання. *Виховання і культура*. 2013. № 2 (33). С. 188–191.
37. Лукіна Т. О., Проник В. В. Особливості диференційованого тестування студентів дистанційної форми навчання. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький*

державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди». Спец. вип. «Індивідуалізація і фундаменталізація навчального процесу в умовах євроінтеграції». 2007. С. 203–208.

38. Магістри-педагоги успішно завершили навчальну ознайомчу педагогічну практику. URL: <https://nubip.edu.ua/node/108736> (дата звернення 17.05.2023).

39. Марцева Л. А. Педагогіка і психологія вищої школи : навч. посіб. Електронні дані. Житомир : Державний університет «Житомирська політехніка», 2022. 150 с.

40. Маценко Ж. Духовність як феномен психології. *Психологія внутрішнього світу* / упор. Т. Гончаренко. Київ : Редакції загальнопедагогічних газет, 2003. С. 11–25.

41. Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 01 червня 2017 № 600 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 21 грудня 2017 № 1648). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/rekomendatsii-1648.pdf> (дата звернення: 10.11.2023).

42. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. 5-е вид. перероб. і доп. Київ : Кондор, 2007. 656 с.

43. Моніторингові дослідження. *Державна служба якості світи України* : вебсайт. URL: <https://sqe.gov.ua/diyalnist/monitoringovi-doslidzhennya/> (дата звернення: 30.02.2024).

44. Муратова І. Технологія як предмет соціально-філософського дослідження. *Актуальні проблеми філософії та соціології* : наук.-практ. журнал / голов. ред. Д. В. Яковлев; відпов. секретар І. В. Шамша ; М-во освіти і науки України ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. Вип. 17. С. 75–78.

45. Нуркова В. В., Василевська К. Н. Автобіографічна пам'ять у складній життєвій ситуації: нові феномени. *Питання психології*. 2003. № 5. С. 93–102.

46. Операційний план реалізації у 2022–2024 роках Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 № 286-р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Operatsiynnyu.plan.SRVO-23.02.22.pdf> (дата звернення: 21.09.2023).

47. Оржеховська В. М. Духовність і здоров'я : навч.-метод. посіб. Київ : ПП Медіана, 2004. 168 с.

48. П'янківська І. В. Педагогічні технології: історія поняття і перспективи впровадження. *Наукові записки*. Сер. Психологія і педагогіка. 2008. Вип.10. С. 210–218.

49. Павелків Р., Корчакова Н. Феноменологія морального розвитку особистості: детермінація, механізми, генезис : монографія. Рівне : Волинські обереги, 2009. 368 с.

50. Павелків Р., Потапчук Т. Формування ідентичності в студентському віці. *Нова пед. думка*. 2011. № 4. С. 77–80.

51. Педагогіка вищої школи : підр. / В. П. Головенкін ; КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 290 с.

52. Пилипенко К. В. Емоційна стійкість як професійно важлива якість майбутнього педагога. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2019. № 9. С. 154–159.

53. Пилипенко К. В. Емоційна стійкість як професійно важлива якість майбутнього психолога-практика. *Практична психологія в системі вищої освіти: теорія, результати досліджень, технології* : колективна монографія / ред. проф. Н. І. Повякель. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. С. 137–147.

54. Положення про дистанційне навчання : затв. наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження положення про дистанційне навчання» від 25.04.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> (дата звернення: 28.03.2022).

55. Положення про навчальний план для здобувачів вищої освіти у Рівненському державному гуманітарному університеті.

URL: https://www.rshu.edu.ua/images/navch/pol_nnavch_plan_04032020.pdf (дата звернення: 27.11.2023).

56. Положення про організацію освітнього процесу у Рівненському державному гуманітарному університеті.

URL: https://www.rshu.edu.ua/images/navch/pol_org_osv_proc_05032020.pdf (дата звернення: 30.11.2023).

57. Положення про оцінювання знань та умінь студентів Рівненського державного гуманітарного університету.

URL: https://www.rshu.edu.ua/files/univer/pol_ocinuvana_znan_umin_zvo_rshu_2018_zamin.pdf (дата звернення: 19.12.2023).

58. Помиткін Е. О. Філософсько-психологічний зміст поняття духовності та духовного розвитку особистості. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України* / за ред. С. Д. Максименка. 2006. Т. VIII. Ч. 9. С. 279–286.

59. Предко В. В. Складна життєва ситуація як провідна умова формування життєстійкості особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2021. № 1 (54). С. 74–99.

60. Примірне положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах України : затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 15.11.2007 р. №1010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1010290-07#Text> (дата звернення: 12.02.2024).

61. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 19.03.2022).

62. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 12.02.2024).

63. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти : Закон України від 18.12.2019 № 392-IX. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t190392?an=1&ed=2019_12_18 (дата звернення: 15.04.2022).

64. Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні : лист Міністерства освіти і науки України від 29.03.2022 р. № 1/3737-22.

URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/624/41a/251/62441a251c4bd330828292.pdf> (дата звернення: 07.04.2024).

65. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 14.07.2019 № 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 11.05.2022).

66. Про затвердження Вимог до вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти, наукових, освітньо-наукових установ, що надають освітні послуги за дистанційною формою навчання : наказ Міністерства освіти і науки України від 30.10.2013 р. № 1518. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1857-13#Text> (дата звернення: 17.03.2022).

67. Про затвердження Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2019 № 977. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19#Text> (дата звернення: 21.05.2022).

68. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2297vi-11567> (дата звернення: 24.04.2022).

69. Про методичні рекомендації «Перша психологічна допомога. Алгоритм дій» : лист Міністерства освіти і науки України від 04.04.22 р. № 1/3872-22. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86227/ (дата звернення: 09.03.2024).
70. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
71. Про організацію освітнього процесу : лист Міністерства освіти і науки України від 06.03.2022 р. № 1/3371-22. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/kerivnykam_06_03_org_osvit_procesu.pdf (дата звернення: 11.03.2024).
72. Про організацію освітнього процесу у закладах освіти Рівненської області : наказ департаменту освіти і науки Рівненської обласної державної адміністрації від 11.03.2022 р. № 45. URL: vosvita.org.ua/npa/pro-orahznizatsiiu-osvitnoho-protsesu-u-zakladakh-osvity-rivnenskoj-oblasti (дата звернення: 11.03.2024).
73. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T172145?an=2124> (дата звернення: 12.04.2024).
74. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 11.06.2015 № 389-VIII. URL: <https://precedent.ua/389-19> (дата звернення: 15.03.2022).
75. Про практику застосування трудового законодавства у галузі освіти і науки під час дії правового режиму воєнного стану : лист Міністерства освіти і науки України від 07.03.2022 р. № 1/3378-22. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/622/617/088/622617088b661133060373.pdf> (дата звернення: 11.03.2022).
76. Про проведення атестації випускників закладів фахової передвищої, вищої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 21.03.2022 р. № 265. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0265729-22#Text> (дата звернення: 27.03.2022).
77. Про рекомендації стосовно окремих питань завершення 2021/2022 навчального року у закладах вищої, фахової передвищої освіти : лист Міністерства освіти і науки України від 21.04.2022 р. № 1/4334-22. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/86325/ (дата звернення: 25.04.2022).
78. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти на 2022-2032 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 17.01.2024).
79. Прокопенко А. І., Підчасов Є. В., Москаленко В. В., Доценко С. О., Лебедева В. В. Технології дистанційного навчання: методологія створення та супроводу навчальних курсів : навч. посіб. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди ; «Мітра», 2019. 81 с.
80. Рекомендації щодо застосування критеріїв оцінювання якості освітньої програми / затверджено Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти 17 листопада 2020 року. Київ : ТОВ «Український освітянський видавничий центр «Оріон»», 2020. 66 с.
81. Роз'яснення МОН щодо роботи закладів освіти у межах правового режиму воєнного стану від 24 лютого 2022 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rozyasnennya-mon-shchodo-roboti-zakladiv-osviti-u-mezhah-pravovogo-rezhimu-voyennogo-stanu> (дата звернення: 12.03.2022).
82. Сергієнко В. П., Кухар Л. О. Методичні рекомендації зі складання тестових завдань. Київ : НПУ, 2011. 41 с.
83. Словник УКРЛІТ. ORG : Публічний електронний словник української мови. URL: <http://ukrlit.org/slovnyk/%D1%8F%D0%BA%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C> (дата звернення: 09.04.2022).

84. Словники онлайн. URL: <https://1675.slovaronline.com/43559-%D1%8F%D0%BA%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%B9> (дата звернення: 09.03.2022).
85. Старинська Н. В. Система психолого-педагогічного супроводу оптимізації самоактуалізації майбутніх психологів у процесі професійної підготовки. *Освіта регіону : Український науковий журнал. Політологія. Психологія. Комунікації*. 2013. № 3. С. 336–341. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5526/1/N_Starynska_KPP_IL.pdf (дата звернення: 19.03.2022).
86. Степаненко І. В. Духовність : філософські конструкти і соціокультурні репрезентації : атореф. дис. ... д-ра філософ. наук : 09.00.04. Київ, 2004. 32 с.
87. Степанова Т. Компоненти і чинники формування змісту освіти. URL: https://ird.npu.edu.ua/files/stepanova_t.pdf (дата звернення: 16.04.2024).
88. Султанова І. Теоретизування щодо визначення змісту поняття «емоційна стійкість». *Психологія і суспільство*. 2011. № 4 (46). С. 115–118.
89. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології : навч. посіб. / Г. Г. Швачич, В. В. Толстой, Л. М. Петречук, Ю. С. Іващенко, О. А. Гуляєва, О. В. Соболенко. Дніпро : НМетАУ, 2017. 230 с.
90. Тализін М. Проблеми якості освіти. Київ : Наукова думка, 2006. 112 с.
91. Тернопільська В. І., Коломієць Т. В., Піонтківська І. О. Довідник з виховної роботи зі студентами. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. 264 с.
92. Ткаченко Л. В., Хмельницька О. С. Особливості впровадження дистанційного навчання в освітній процес закладу вищої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. № 75. Т. 3. С. 91–96.
93. Ткаченко Л. П. Підходи до оцінювання знань в умовах застосування інноваційних технологій навчання. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Сер. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2010. Вип. 23. С. 324–330.
94. Туриніна О. Л. Психологія травмуючих ситуацій. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал»», 2017. 160 с.
95. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Кондор, 2011. 528 с.
96. Українська бібліотечна енциклопедія / Нац. парлам. б-ка України. URL: <https://ube.nlu.org.ua/> (дата звернення: 05.04.2022).
97. Управління закладом освіти : підруч. для здобувачів другого рівня вищ. освіти пед. ун-тів / С.Г. Немченко, В.В. Крижко, О.С. Боднар, В.В. Радул, О.М. Старокожко, Ю.І. Кондратенко. 2-е вид. перероб. і допов. Бердянськ : БДПУ, 2022. 506 с.
98. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2006. 352 с.
99. Хоменко А. Парадигма виховання як базовий методологічний конструкт педагогічної науки. *Педагогічні науки*. 2014. Вип. 61–62. С. 24–33.
100. Хомишин І. Сучасний стан стандартизації вищої освіти. *Вісник Нац. ун-ту «Львів. політехніка»*. 2017. № 826. С. 205–210.
101. Швидун В. М. Щодо використання технологій дистанційного навчання в освіті. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 73. Т. 1. С. 101–104.
102. Шевчук В. В., Власова О. І. Категорія емоційного переживання у психологічній науці. *Перспективи та інновації в науці*. Сер. Психологія. 2021. № 3 (3). С. 291–303.
103. Щодо надання інформації : лист Міністерства освіти і науки України № 1/3463 від 15.03.2022 р. № 1/3463-22. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/85972/ (дата звернення: 20.03.2023).

104. Юзвак Ж. М. Духовний розвиток особистості: проблеми, гіпотези, теоретична модель. *Духовність і художньо-естетична культура. Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі.* Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. Міжвідомчий науковий збірник / А. І. Комарова, Ю. П. Богуцький та ін. Київ : Науково-дослідний інститут «Проблеми людини», 1999. Т. 14. С. 123–129.
105. Язловецька О. Студентське самоврядування як засіб соціалізації молоді. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка].* Сер. Педагогічні науки. 2011. Вип. 97. С. 342–347.
106. Янкович О., Беднарек Ю., Анжеєвська А. Освітні технології сучасних навчальних закладів : навч.-метод. посіб. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. 212 с.
107. Anderson L., Krathwohl D. R. A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessment: A revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. New York: Longman, 2001. 336 p.

ДОДАТКИ

Додаток 1

СВОРЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО КУРСУ В MOODLE

Система реалізує філософію «педагогіки соціального конструктивізму» та орієнтована передусім на організацію взаємодії між викладачем та здобувачем вищої освіти, хоча може використовуватись і для організації традиційних дистанційних курсів, а також для підтримки заочного навчання.

Документами, які характеризують курс у цілому, можуть бути:

- вступ;
- робоча програма;
- календарний план;
- список посилань на джерела;
- глосарій та ін.

Для їх створення (крім вступу і глосарію) доречно скористатись ресурсом Compose a WEB Page (HTML-сторінка).

Для створення вступу перейдіть у режим редагування і натисніть посилання:

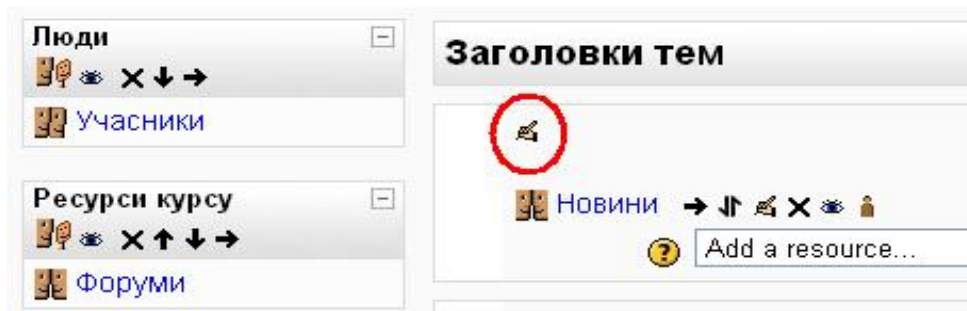

Рис. 1.1. Вхід у редагування вступу

Внесіть сюди загальну інформацію про напрям, фахове спрямування, курс. Можна скористатись тегами форматування, розставивши їх в тексті (<HR> – підведення риски):

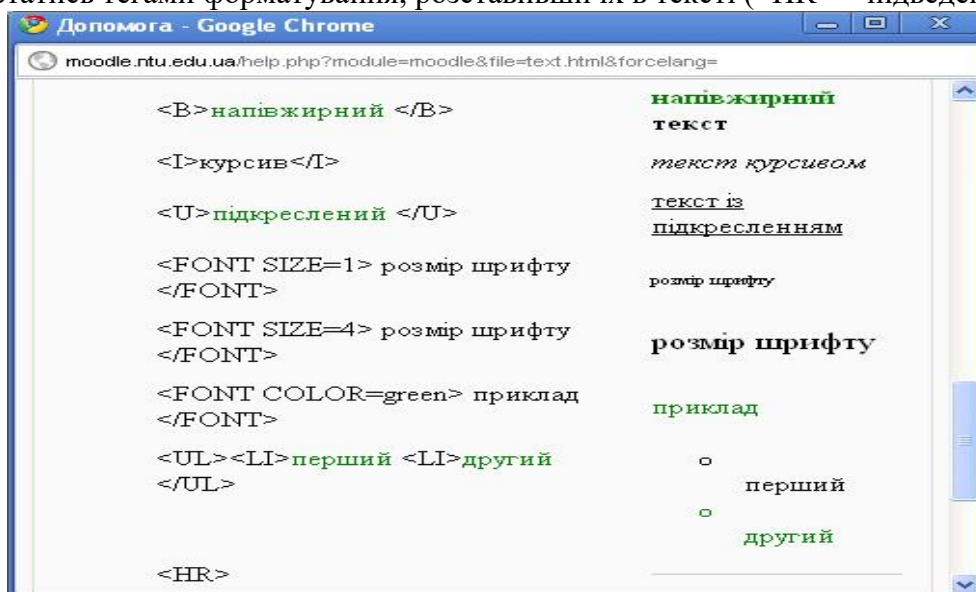

Рис. 1.2. Теги форматування вступу

Для створення глосарію треба додати діяльність у загальній частині курсу:

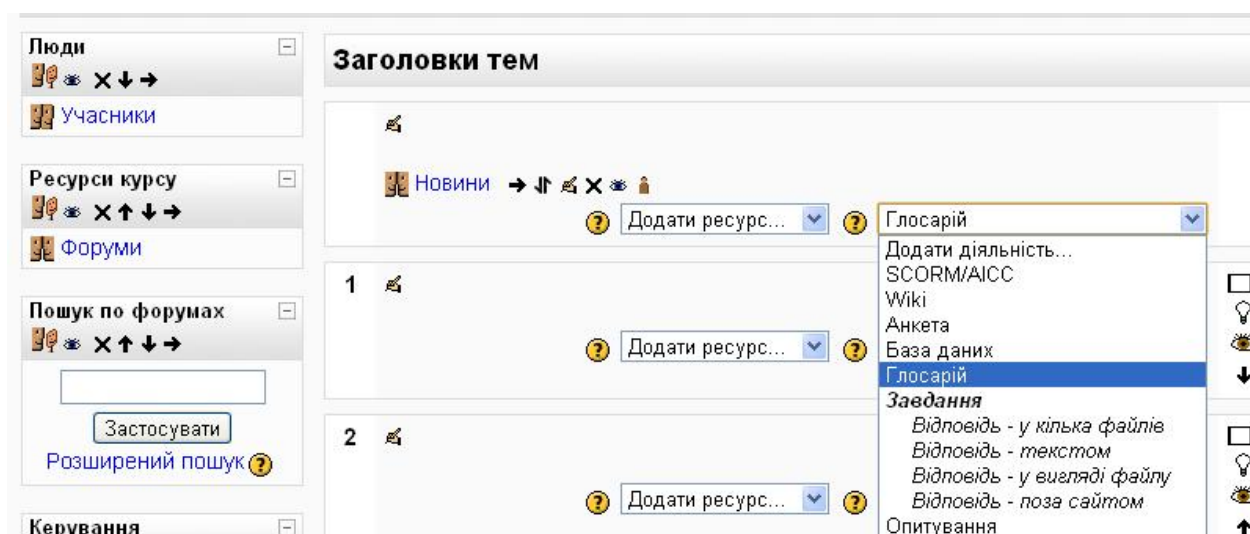

Рис. 1.3. Початок створення глосарію

На сторінці властивостей курсу варто заповнити лише назву і опис, та вийти за допомогою однієї з кнопок:

[Зберегти й повернутися до курсу](#) [Зберегти й показати](#) [Відмінити](#)

Після цього викладач може додавати в словник нові статті, навіть не вмикаючи режим редагування. Обов'язковими для заповнення є лише поля *Назва*, *Опис*. Можна залишити формат Авто-формат. Можна приєднати малюнок до статті глосарію.

Вагомою перевагою MOODLE є можливість зберегти текст Word у вигляді вебсторінки, створити архів зі сторінками і малюнками, розмістити в системі цей архів та розпакувати його. Для сторінок із багатьма формулами – це найшвидший спосіб розмістити великий обсяг матеріалу у вигляді вебсторінок.

Ще однією перевагою MOODLE є можливість для розміщення великої кількості різноманітних завдань; наприклад:

- відповідь поза сайтом;
- відповідь у вигляді тексту;
- відповідь у вигляді файлу;
- відповідь у вигляді кількох файлів;
- база даних – дає змогу сконструювати свій тип завдань (наприклад, малюнок+текст+файл, який, проте, є недостатньо інтегрованим у систему навчання (оскільки рейтинг не потрапляє у загальну відомість));
- форум – дає змогу оцінити питання та відповіді здобувачів освіти (вони можуть не тільки писати відповіді, але й прикріплювати файли).

Усі типи завдань Moodle мають назву, опис, оцінку, термін доступності, заборону надсилати невчасно виконані завдання, груповий метод та видимість. Завдання різного типу мають такі параметри:

- відповідь поза сайтом – додаткових параметрів не має;
- відповідь у вигляді тексту – кількість спроб, можливість коментувати свої тексти, повідомлення викладачу про виконання поштою;

- відповідь у вигляді файлу – кількість спроб, максимальний розмір файлу, повідомлення викладачу про виконання поштою;
- відповідь у вигляді кількох файлів – максимальний розмір файлу, максимальна кількість файлів, дозвіл на знищення своїх файлів, можливість коментувати файли, можливість сховати свої коментарі до закінчення завдання, повідомлення про виконання поштою.

Для початку роботи з системою Moodle треба зайти на сайт, на якому встановлено дану систему (наприклад <https://do.rshu.edu.ua/> (система Moodle РДГУ)), відображено список категорій курсів та курси в цих категоріях (рис. 1.4).

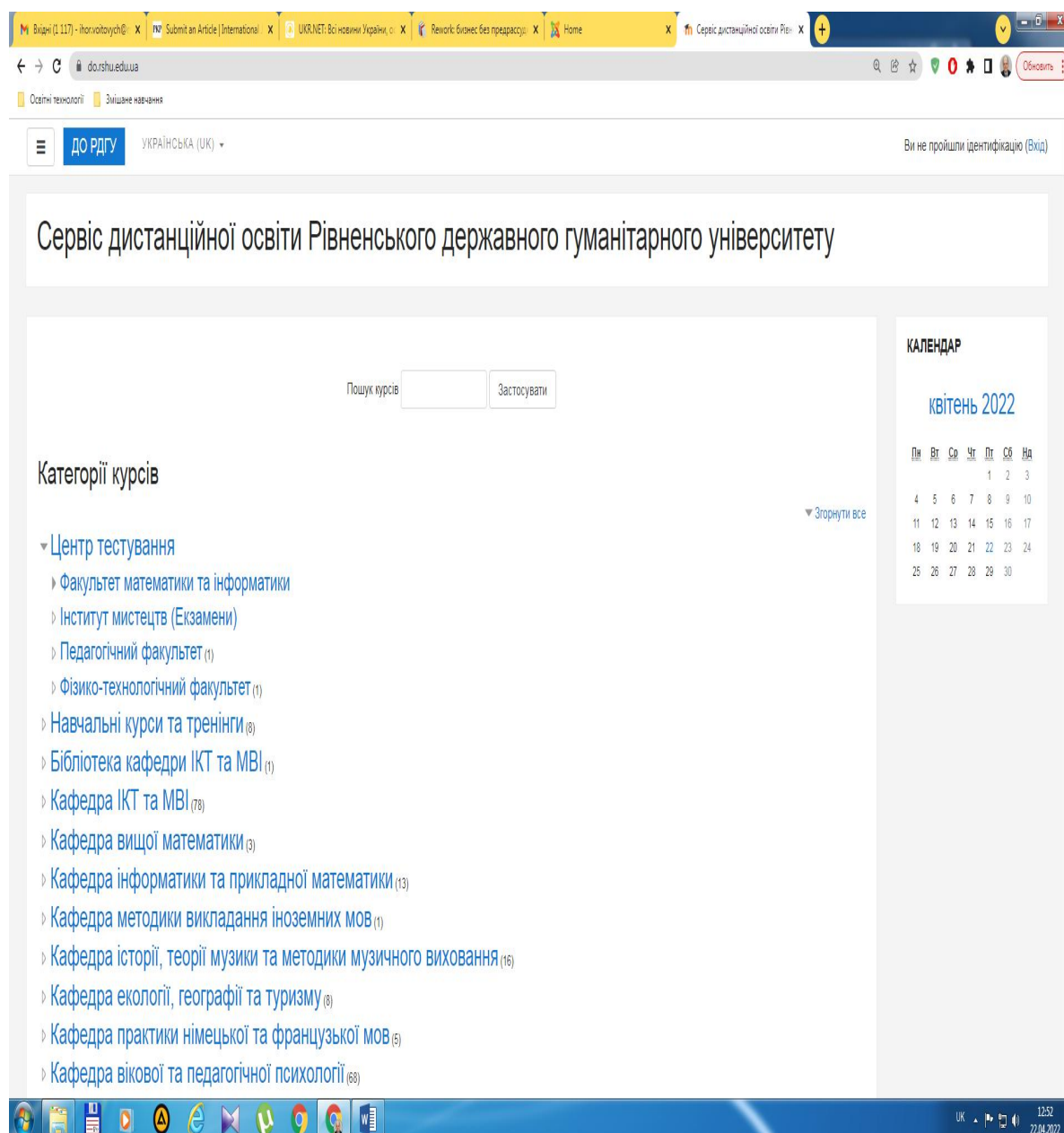

Рис. 1.4. Список категорій курсів РДГУ

Щоб розпочати роботу з курсом уперше, необхідно зареєструватись у системі. Для цього треба натиснути кнопку **Вхід**, після чого на екрані з'явиться сторінка входу на сайт (рис. 1.5), а далі – натиснути кнопку **Вхід для зареєстрованих студентів**.

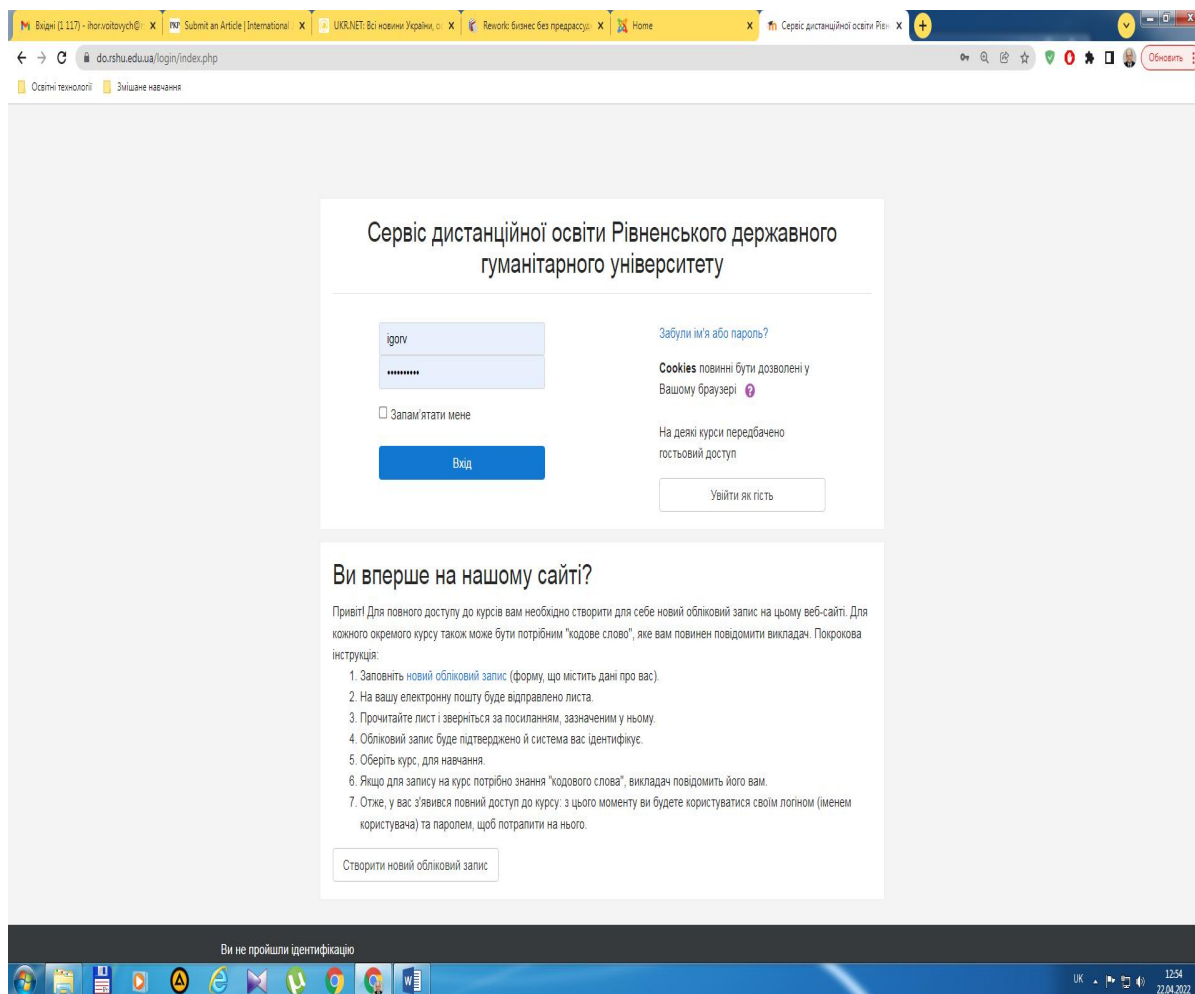

Рис. 1.5. Сторінка входу на сайт <https://do.rshu.edu.ua/login/index.php> (система Moodle РДГУ)

Для того, щоб отримати можливість для редагування курсу, треба звернутись до *Адміністратора* системи, який призначає користувача *Викладачем* даного курсу (*Викладач* курсу може редагувати вміст курсу).

Якщо потрібного курсу немає, то для створення нового курсу користувач (*Викладач*) повинен надати *Адміністратору* системи такі дані про курс, як (див. рис. 1.6):

Формат	Потижневий формат
Кількість тижнів/тем	10
Дата початку курсу	15 червня 2009
Сховані секції	Приховані розділи показані в згорнутому виді
Новини для показу	5
Показати оцінки	Так
Показати звіти про виконання завдань	Ні
Максимальний обсяг завантажуваних файлів	2M6
Це є метакурсом?	Ні

Регистрація	
Способи реєстрації	Типові установки сайту (Набір на курс)
Типова роль	Типові установки сайту (Student)
Самореєстрування	☐ Ні ☒ Так ☐ У межах дат
Дата початку	14 червня 2009 ☒ Відключити
Дата закінчення	14 червня 2009 ☒ Відключити
Термін перебування зареєстрованим	Не обмежено

Повідомлення про закінчення набору до курсу	
Повідомити	Ні
Повідомити студентів	Ні
Завчасність	10 дн

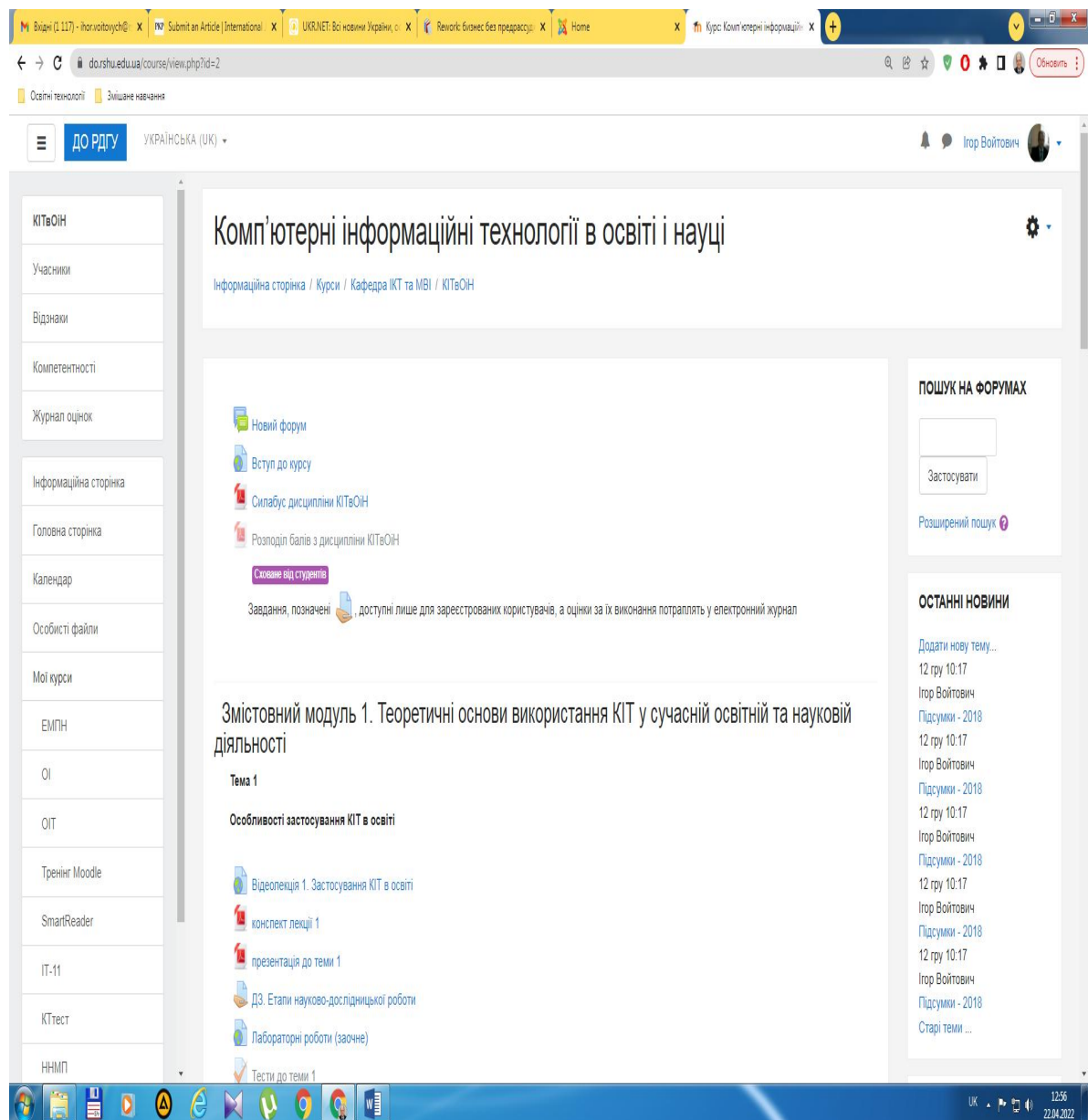

Рис. 1.7 Структура курсу за темами

Для редагування курсу треба натиснути кнопку **Редагувати** у верхньому правому куті сторінки (якщо така кнопка відсутня, то це означає, що користувач не є *Викладачем* даного курсу).

Після чого у курсі з'являться випадаючі списки *Додати ресурс...* та *Додати вид діяльності...*

За допомогою списку *Додати ресурс...* можна додавати такі ресурси (рис. 1.8):

- Напис;
- Текстова сторінка;
- HTML-сторінка;
- Гіперпосилання;
- Доступ до файлів;
- Пакет IMS (Information Management System – інформаційна управлінська система).

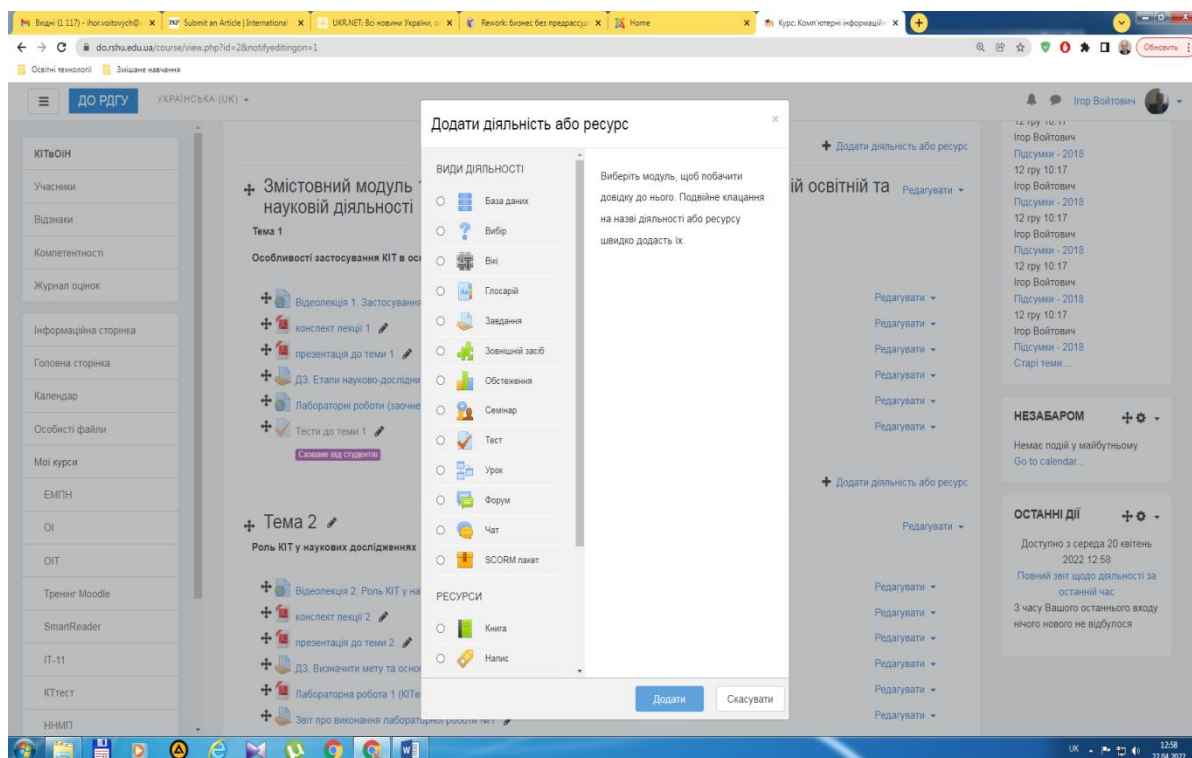

Рис. 1.8. Додавання освітніх ресурсів у дистанційний курс

За допомогою списку *Додати вид діяльності...* можна додавати такі елементи курсу:

- LAMS (Learning Activity Managment System);
- SCORM¹/AICC²;
- Wiki;
- Анкета;
- База даних;
- Глосарій;
- Завдання:
- Відповідь – у кількох питаннях;
- Відповідь – текстом;
- Відповідь – одним файлом;
- Відповідь – поза сайтом;
- Опитування;
- Робочий зошит;
- Семінар;
- Тест;
- Тест у Hot Potatoes;
- Урок;
- Форум;
- Чат.

Коли викладач входить у курс, він може змінити його налаштування.

¹ SCORM (Sharable Content Object Reference Model) - це набір стандартів, які описують можливість взаємодії тих хто навчається, доступність і можливість багаторазового використання навчальних матеріалів у форматі Web.

² AICC (Aviation Industry CBT Comission) - комісія, що розробила однойменний стандарт. AICC - перший і найбільш поширений стандарт обміну навчальними матеріалами.

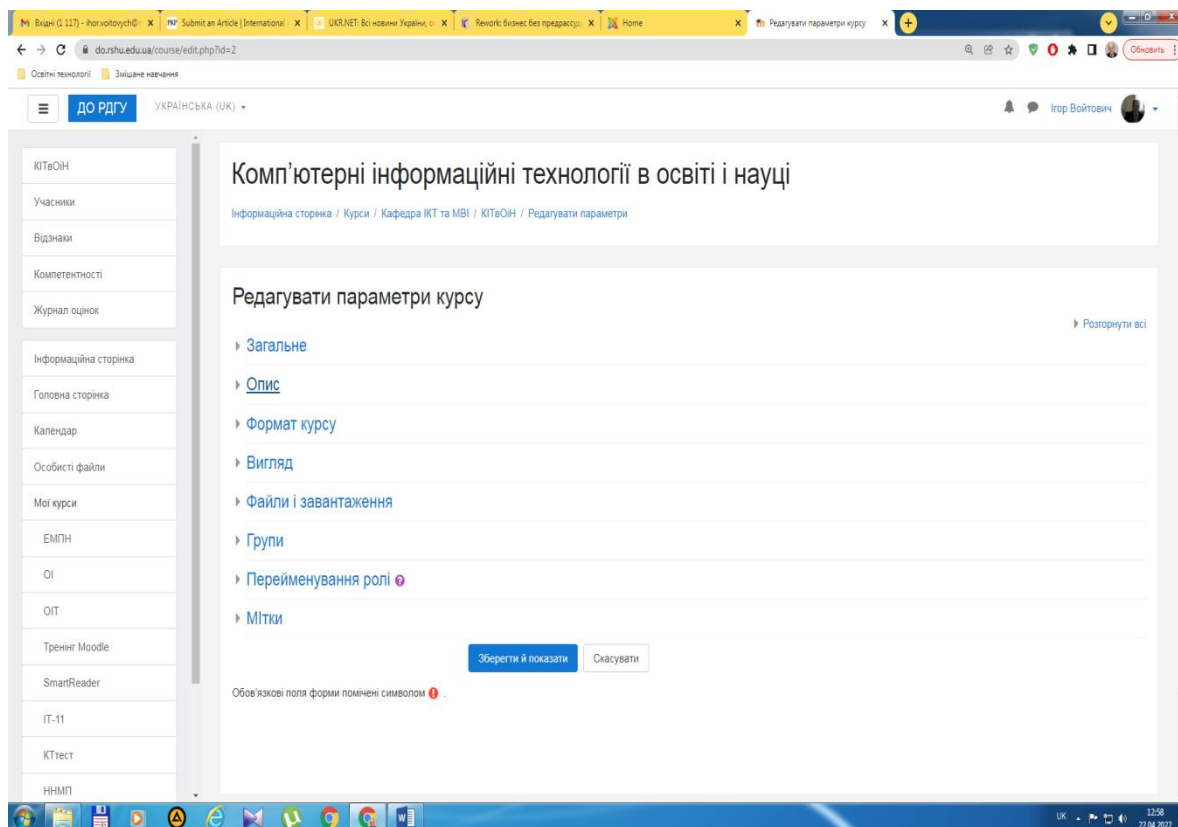

Рис. 1.9. Налаштування параметрів дистанційного курсу

У налаштуваннях курсу найважливішим розділом є *Доступність*.

Для доступу студентів з допомогою паролю треба встановити кодове слово.

Для доступу гостя по паролю треба додатково в нижньому комбобоксі вказати «Допускати гостя, що має ключ».

Для заборони допуску гостя треба в нижньому комбобоксі вказати «Не допускати гостя».

У розділі Groups можна також зафіксувати потребу в розподілі здобувачів вищої освіти по групах (рекомендуємо робити це за роками навчання).

Додаток 2

СВОРЕННЯ ВІРТУАЛЬНОГО КЛАСУ ЗА ДОПОМОГОЮ ДОДАТКУ GOOGLE CLASSROOM

Google Classroom – це система управління освітнім процесом, розроблена компанією Google для закладів освіти і призначена для спрощення створення, розподілу та класифікації завдань безпаперовим способом.

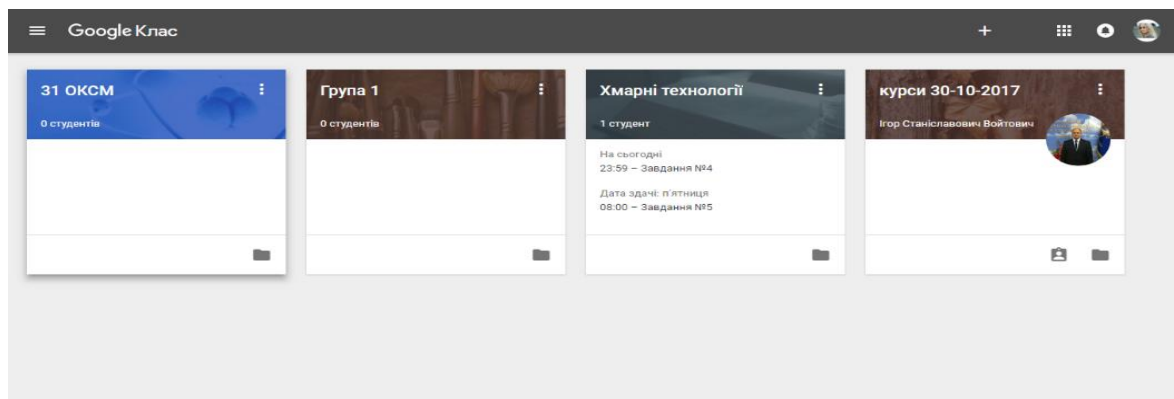

Рис. 2.1. Середовище Google Classroom

Google Classroom – це інструмент, в якому поєднуються Google Drive для створення та розповсюдження завдань, Google Docs, Sheets and Slides для написання звітів, Gmail для спілкування та Google Calendar для планування діяльності, а також пошукова система Google для допомоги у проєктуванні.

Сервіс Google Classroom має низку переваг. Так, викладачі можуть власноруч додавати прізвища здобувачів освіти або надавати їм код для реєстрації як слухачів курсу, організувати письмову роботу без жодного аркуша паперу, розсилати оголошення, проводити обговорення, фіксувати та оцінювати динаміку досягнень кожного студента, супроводжувати оцінювання коментарями, вести електронний журнал. Здобувачі освіти мають змогу обмінюватись один з одним матеріалами та відповідати на запитання, бачити на сторінці завдань, які роботи ще не захищені.

Оцінки Хмарні технології 26.02												
1	Хмарні технології		23 груд.									
2			Заняття №1	Заняття №2	Заняття №3							
3	ВІСХІТИТИ КЛАС		5	5	5							
4												
5	Середня оцінка курсу											
6	Юрченко	Наталія Сергіївна n.s.yurchenko@pri										
7												
8												
9												
10												
11												
12												
13												
14												

Рис. 2.2. Електронний журнал Google Classroom

Основним елементом Google Classroom є Класи. За структурою вони нагадують форуми, оскільки забезпечують користувачам можливість відправляти повідомлення іншим в межах віртуальної групи.

Для кожного класу створюється окрема папка на відповідному Google Drive, в яку студент може подати роботу у вигляді посилання на свій диск або завантажити файл.

Зокрема використання сервісу «Завдання (Теми)», в якому передбачається можливість подання лекційних матеріалів та створення запитань чи завдань, які інтегровані з Google Drive, забезпечує спільну роботу над завданнями з використанням двостороннього зв'язку між студентами та викладачем, спілкування в режимі реального часу, оцінювання виконаних завдань. Спільна робота розширює можливості навчання – студенти можуть обмінюватись ідеями і допомагати один одному. За такого підходу забезпечується адаптація студентів до спільної роботи в групах.

Однією з найважливіших функцій Google Classroom є інтеграція з Google Calendar. У системі Google автоматично створюється календар для кожного класу. Терміни виконання завдань будуть відображатись у календарі цього класу, і викладачі зможуть вручну запланувати такі події, як консультації, вебінари, колоквіуми, заліки та ін.

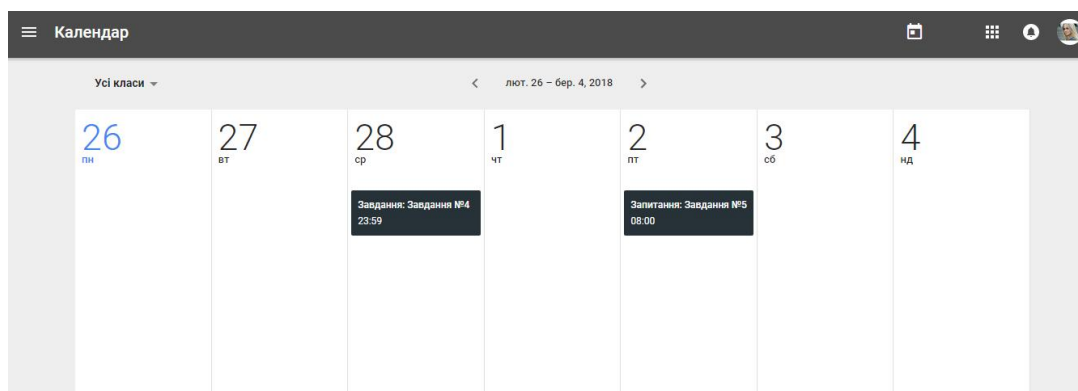
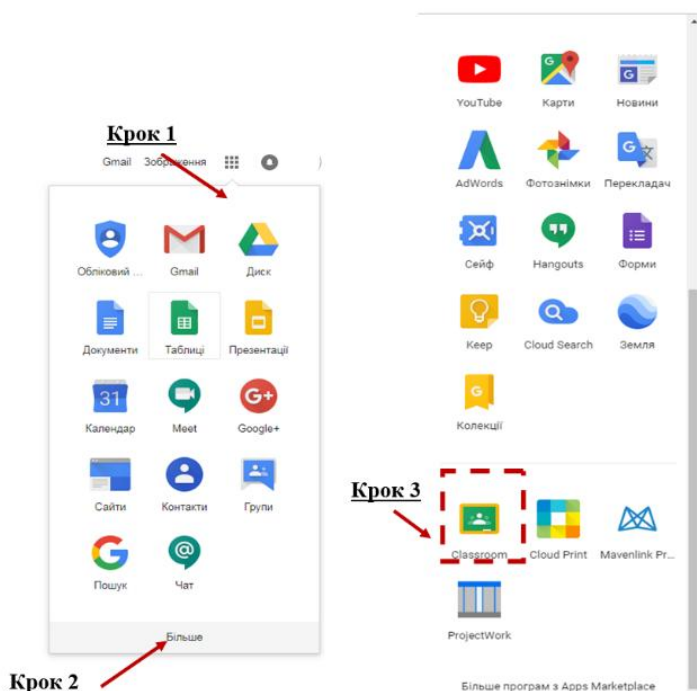

Рис. 2.3. Календар Google Classroom

Створення віртуального класу здійснюється у певній послідовності, яка передбачає реалізацію низки кроків.

Порядок створення віртуального класу за допомогою додатку Google Клас

1. Заходимо до поштової скриньки Gmail.

Тиснемо кнопку Додатки (крок 1), вибравши *Більше* (крок 2) переходимо в Google Клас (крок 3).

Рис. 2.4. Створення віртуального класу Google Classroom (кроки 1-3)

2. За допомогою «+» (крок 4) створюємо новий курс
3. Робимо його опис (крок 5) та чекаємо декілька хвилин.

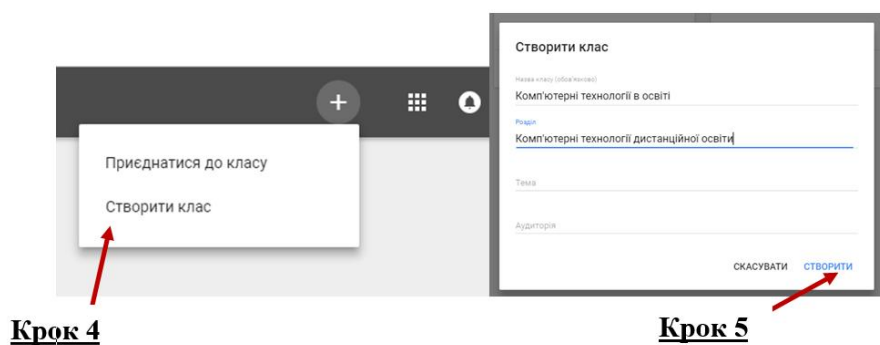

Рис. 2.5. Створення віртуального класу Google Classroom (кроки 4-5)

4. Налаштовуємо інтерфейс курсу.

До курсу можна запрошувати та видаляти, за необхідності, викладачів та здобувачів вищої освіти, архівувати та вилучати курси, передавати права власності. За наявності кількох курсів викладач може впорядкувати їх на головній сторінці Класу. Зміни автоматично зберігаються на всіх пристроях і в списках навігації. Нові і неархівовані курси відображаються на початку списку курсів (якщо перед ними не помістили інші).

5. Додаємо в курс теоретичні матеріали, відео, завдання та тестування для студентів: переходимо до меню *Класна робота* (крок 6).

Крок 6

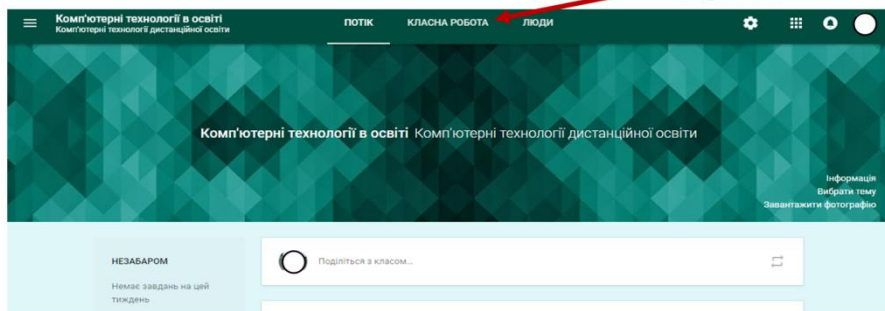

Рис. 2.6. Створення віртуального класу Google Classroom (крок 6)

У курсі можемо створити завдання, поставити питання для тих, хто навчається, додати новий матеріал (крок 7).

Крок 7

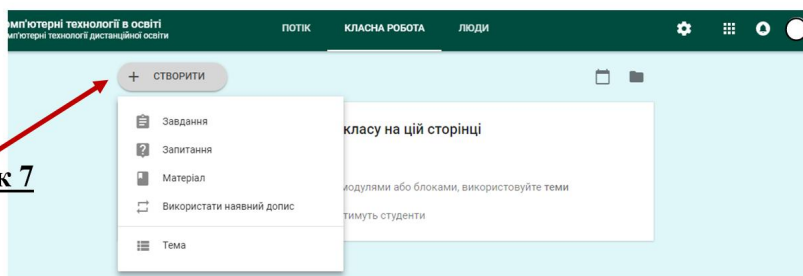

Рис. 2.7. Створення віртуального класу Google Classroom (крок 7)

Після натискання кнопки Створити завдання отримуємо форму для створення завдання, де вказуємо назву завдання, інструкції (за необхідності), терміни здачі, додати файли з Google Діску або комп'ютера, посилання на відео, теоретичний матеріал у вигляді готових текстових файлів, файлів презентацій, електронних таблиць.

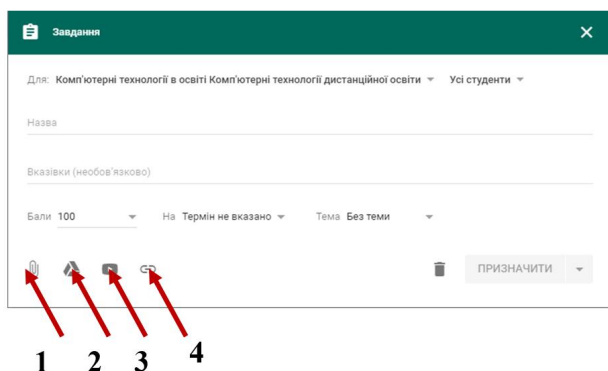

Рис. 2.8. Додавання матеріалів у клас

1. Додавання матеріалів з ПК.
2. Додавання матеріалів з Google Діску.

3. Додавання відео з YouTube.
4. Додавання файлів.

6. Запрошення студентів до курсу (крок 8)

Якщо здобувачі вищої освіти не входять до певного домену, то їх запрошення можна здійснити за допомогою коду курсу (крок 9), який маємо можливість надіслати на електронну пошту студентів або надати його під час аудиторного заняття.

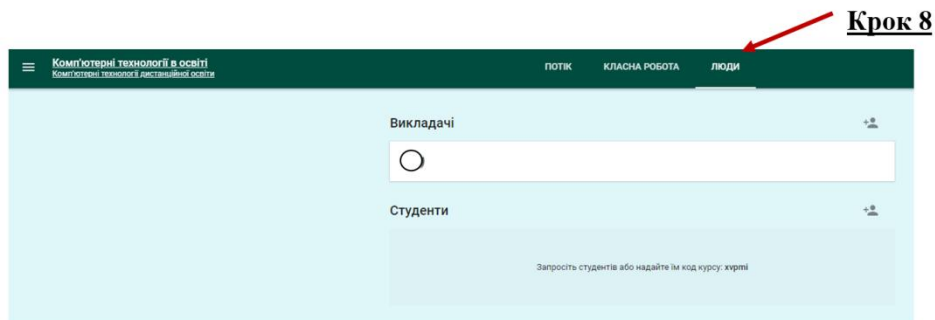

Рис. 2.9. Створення віртуального класу Google Classroom (крок 8)

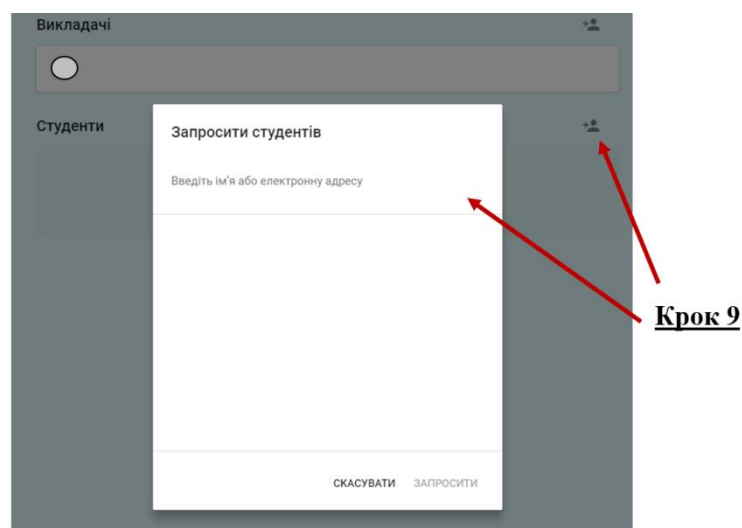

Рис. 2.10. Створення віртуального класу Google Classroom (крок 9)

Таким чином, Google Клас має широкі можливості для створення дистанційних курсів змішаного навчання. Його інтеграція з Google Документами, Google Диском, Google Формами дає змогу швидко створити дистанційні завдання для здобувачів вищої освіти, здійснювати оцінювання їхніх навчальних досягнень та контролювати їхню діяльність.

Додаток 3

ПРИКЛАДИ ПІДСУМКОВИХ ТЕСТІВ З НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

Додаток 3.1

ТЕСТ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ з навчальної дисципліни «Психологія ділового спілкування» (приклад)

Факультет – педагогічний
Курс – I
Освітній рівень – магістр
Спеціальність – 012 «Дошкільна освіта»
Вид контролю – підсумковий
Форма контролю – екзамен
Час тестування – 90 хвилин

Інструкція щодо роботи з тестом

1. Екзаменаційна робота складається з 60 тестових завдань різних форм.
2. Правила та зразки виконання тестових завдань розміщені перед завданнями кожної форми.
3. Відповіді на тестові завдання вписуйте чітко, відповідно до інструкції та зразка.
4. Якщо Ви позначили неправильну відповідь, то замалюйте попередню позначку і поставте нову позначку.
5. Результат виконаної роботи залежить від кількості правильних відповідей на тестові завдання.

Завдання 1-21 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких може бути одна правильна. Виберіть правильний, на Вашу думку, варіант відповіді та обведіть (натисніть) літеру, яка його позначає.

Приклад:

Дослідник, котрий трактує спілкування як широкий спектр контактів людей:

А Г. Щокін.

Б Л. Орбан-Лембрик.

☒ В Г. Чайка.

Г Т. Чмут.

1. Українські дослідники проблеми ділового спілкування (тестове завдання рівня «знання»)³:

А В. Галушко, Т. Гриценко, О. Кубрак, Б. Лавриненко.

Б М. Обозов, А. Паламар, Р. Кубрак, Ю. Палеха.

В Ф. Хміль, Г. Чайка, Г. Чернова, Т. Чмут, В. Погольша.

Г Г. Щокін, В. Галушко, Т. Гриценко, О. Кубрак.

³ Тут і далі курсивом зазначається рівень (клас) тестового завдання, що не робиться у тестах, які пропонуються здобувачам вищої освіти, під час перевірки їхніх навчальних досягнень.

2. Які рівні спілкування визначають залежно від величини утвореної між його учасниками соціальної дистанції? (тестове завдання рівня «знання»):

- А Ритуальний, діловий, інтимно-особистісний.
- Б Соціально-рольовий, діловий, інтимно-особистісний.
- В Соціально-рольовий, діловий, маніпулятивний.
- Г Ритуальний, діловий, актуалізаторський.

3. До механізмів міжособистісної взаємодії належать (тестове завдання рівня «знання»):

- А Взаєморозуміння, координація, актуалізація.
- Б Актуалізація, координація, узгодження.
- В Координація, узгодження, сугестія.
- Г Взаєморозуміння, координація, узгодження.

4. Прочитайте текст (тестове завдання рівня «застосування»):

«Тихим сонячним ранком останнього дня серпня 1952 року на зелену галявину перед шкільною будівлею прийшли всі школярі, вчителі, батьки. Цей урочистий день, що передує початку навчального року, вже давно став у нас ... святом школи і книги. ... Десятикласники підходять до малюків, підносять кожному пам'ятний подарунок – книгу з підписом: «Доброї дороги тобі, маленький друже. Нехай вона все життя нагадує тобі про свято школи, про день, коли ти став учнем. Нехай завжди зберігається в бібліотеці твоєї сім'ї»» (В. Сухомлинський «Серце віддаю дітям»).

Яку ситуацію у взаємодії людей описує В. Сухомлинський у цьому тексті:

- А Церемонія.
- Б Обряд.
- В Традиція.
- Г Ритуал.

5. Чим відрізняються емоційні прояви, які демонструють учасники спілкування на соціально-рольовому та інтимно-особистісному рівнях спілкування? (тестове завдання рівня «оцінювання»):

А На соціально-рольовому рівні спілкування емоції не мають значення, а на інтимно-особистісному рівні вирішальне значення має здатність партнера зрозуміти і взяти до уваги істинні почуття і стани.

Б Вирішальне значення мають: на соціально-рольовому рівні спілкування – емоції, які демонструє партнер; на інтимно-особистісному рівні – здатність партнера зрозуміти і взяти до уваги істинні почуття і стани.

В Вирішальне значення на обох рівнях спілкування має здатність партнера зрозуміти і взяти до уваги істинні почуття і стани.

Г Вирішальне значення на обох рівнях спілкування мають емоції, які демонструє партнер.

6. Який механізм соціальної перцепції супроводжується дзеркальним відображенням учасниками спілкування один одного? (тестове завдання рівня «розуміння»):

- А Каузальна атрибуція.
- Б Емпатія.
- В Стереотипізація.
- Г Рефлексія.

7. Яку спільну характеристику ідентифікації та емпатії не вказано у цій схемі (тестове завдання рівня «застосування»):

Механізми соціальної перцепції	Загальна характеристика	Специфічні характеристики
Ідентифікація		Учасник спілкування розуміє і приймає іншого та діє, виходячи з цього
Емпатія		Учасник спілкування розуміє і приймає іншого, але може діяти по-своєму

- А Уміння співчувати іншому.
- Б Уміння поставити себе на місце іншого.
- В Уміння зберегти свою незалежність від іншого.
- Г Уміння адекватно оцінити іншого.

8. Прочитайте речення (тестове завдання рівня «застосування»):

При проведенні співбесід серед кандидатів з однаковим професійним рівнем роботодавець віддав перевагу людині з привабливою зовнішністю.

Який ефект міжособистісного сприйняття описаний у цьому реченні?

- А Ефект ореолу.
- Б Ефект першого враження.
- В Ефект первинності.
- Г Ефект новизни.

9. Прочитайте текст (тестове завдання рівня «застосування»):

Олена та Ірина успішно працюють в тандемі. Олена завжди уважно вивчає документи, зосереджена на роботі, старанно дотримується правил та інструкцій. У пам'яті її комп'ютера – всі документи, які стосуються роботи. Ірина лише швидко проглядає папери. Вона енергійна, емоційна, креативна, активно цікавиться питаннями, які не стосуються її роботи.

Який фактор сприяє виникненню міжособистісної атракції у взаєминах колег?

- А Фізична привабливість.
- Б Стиль спілкування.
- В Доповнення.
- Г Подібність.

10. Мовлення є (тестове завдання рівня «знання»):

- А Системою символів.
- Б Діяльністю з використання системи символів.
- В Каналом передачі інформації.
- Г Засобом кодування повідомлення.

11. Яку інформацію можна отримати у процесі невербальної комунікації?
(тестове завдання рівня «знання»):

А Інформацію про особливості учасників спілкування.

Б Інформацію про особливості учасників спілкування та про ставлення учасників спілкування один до одного.

В Інформацію про особливості учасників спілкування, про ставлення учасників спілкування один до одного та про їх ставлення до ситуації спілкування.

Г Інформацію про особливості учасників спілкування, про ставлення учасників спілкування один до одного, про їх ставлення до ситуації спілкування та про інтелектуальні якості учасників спілкування.

Про що свідчать пози і жестикуляція політичних лідерів, зображених на розміщених нижче фотографіях (тестове завдання рівня «застосування»):

12. Д. Шмигаль

А Сконцентрованість на думці.

Б Переживання труднощів.

В Напруженість.

Г Зосередженість.

13. У. фон дер Ляєн

А Невпевненість.

Б Переконаність у своїй правоті.

В Стоп-жест.

Г Підкреслення.

14. В. Зеленський

- А Переживання труднощів.
Б Впевненість у власній думці.
В Готовність до удару.
Г Зосередженість на проблемі.

15. Яке просторове рішення стосовно розміщення робочих місць найбільшою мірою сприяє підвищенню конфліктності працівників? (тестове завдання рівня «застосування»):

A

Б

 Γ

146

Д

Three rectangles are shown. Two are horizontal and one is vertical. The horizontal rectangles are identical in size and are positioned one above the other on the left side. The vertical rectangle is identical in size to the horizontal ones and is positioned to the right of the top horizontal rectangle.

16. Прочитайте текст (тестове завдання рівня «оцінювання»):

Поведінка людини, яка опинилась у місці масового скупчення людей, починає змінюватись: знижується здатність до критичного мислення, слабшають інтелектуальні здібності. Людина ризикує піддатися тим емоціям та діям, до яких схильний натовп, не замислюючись про доцільність цього для себе особисто.

Про який спосіб психологічного впливу йдеться у цьому тексті?

- А Навіювання.
Б Зараження.
В Переконавання.
Г Наслідкування.

17. Прийоми, які перешкоджають результативності бесіди (тестове завдання рівня «Знання»):

- А Іронія, моралізування, пригнічення, актуалізація.
Б Іронія, моралізування, пригнічення, пояснення.
В Іронія, цитування, пригнічення, погроза.
Г Іронія, моралізування, пригнічення, погроза.

18. Стиль управлінського спілкування, який призводить до формального обговорення проблем (тестове завдання рівня «знання»):

- А Авторитарний.
Б Демократичний.
В Маніпулятивний.

Г Ліберальний.

19. Позитивні наслідки застосування авторитарного стилю керівництва (тестове завдання рівня «аналіз»):

- А Висока дисциплінованість підлеглих.
- Б Висока ініціативність підлеглих.
- В Сприятливий психологічний клімат у колективі.
- Г Можливість для прояву творчості.

20 Прочитайте текст (тестове завдання рівня «аналіз»):

Для фахівців, котрі досягли високого рівня культури ділового спілкування, характерна всебічна обізнаність у проблемі спілкування. Вони мають стійкі мотиви та високу когнітивну, емоційну й вольову готовність до регуляції спілкування. Оцінка та здійснення спілкування відбувається відповідно до суспільно значущих цінностей. Завдяки широкому та варіативному обсягу засобів спілкування реалізація спілкування є компетентною та успішною.

Про які компоненти культури спілкування йде мова у цій характеристиці?

- А Когнітивний, мотиваційний, аксіологічний, дієво-практичний.
- Б Пізнавальний, емоційний, аксіологічний, дієво-практичний.
- В Пізнавальний, спонукальний, морально-етичний, дієво-практичний.
- Г Когнітивний, мотиваційний, емоційний, дієво-практичний.

21. Визначте базову основу вихованості (тестове завдання рівня «розуміння»):

- А Дотримання етикетних приписів щодо поведінки.
- Б Узгодженість поведінки із суспільними приписами і духовними запитами.
- В Слідування у поведінці і діяльності чинним правовим нормам.
- Г Дотримання актуальних для певної сфери вимог щодо зовнішнього вигляду.

Завдання 22-23 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких може бути одна найбільш повна (точна). Виберіть найбільш повний (точний), на Вашу думку, варіант відповіді та обведіть (натисніть) літеру, яка його позначає.

Приклад:

Вербальні засоби кодування, які використовуються під час обміну інформацією:

- А Літературна мова.
- Б Літературна мова, діалект.
- ☒ В Літературна мова, діалект, сленг.
- Г Літературна мова, діалект, сленг, погляд.

22. Причинами втрати інформації під час спілкування керівника з підлеглим є (тестове завдання рівня «розуміння»):

- А Обмежений словниковий запас підлеглого або керівника.
- Б Обмежений словниковий запас підлеглого або керівника, обмежена здатність керівника або підлеглого розуміти значення слів.
- В Обмежений словниковий запас підлеглого або керівника, обмежена здатність керівника або підлеглого розуміти значення слів, розбіжності у поглядах.
- Г Обмежений словниковий запас підлеглого або керівника, обмежена здатність керівника або підлеглого розуміти значення слів, розбіжності у поглядах, антипатія.

23. Метою розвитку комунікативної компетентності є (тестове завдання рівня «знання»):

- А Комунікативні знання.
- Б Комунікативні знання, комунікативні уміння.
- В Комунікативні знання, комунікативні уміння, комунікативні здібності.
- Г Комунікативні знання, комунікативні уміння, комунікативні здібності, ставлення до комунікації.

Завдання 24-27 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких може бути декілька правильних. Виберіть правильні, на Вашу думку, варіанти відповіді та обведіть літери, які їх позначають.

Приклад:

І. Спілкування, яке визначається особистісною орієнтацією співрозмовника є за характером:

- ☒ А Суб'єкт-суб'єктивним.
- Б Суб'єкт-об'єктивним.
- В Функціонально-рольовим.
- ☐ Г Гуманістичним.

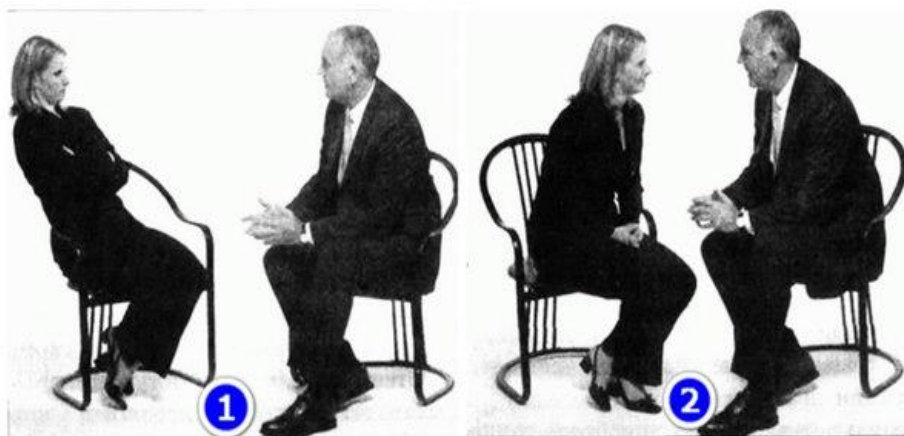
24. Прочитайте текст (тестове завдання рівня «застосування»):

Опинившись у вагоні швидкісного потягу, Ірина зайняла вказане у квитку місце. Поруч з нею опинилась приємна на вигляд попутниця, з якою зав'язалась цікава розмова. Як з'ясувалось, попутниця була мешканкою міста призначення і добре його знала. Ірина звернулась до неї із запитанням про те, як дістатись до потрібного їй місця. Сусідка не тільки розповіла про найзручніший маршрут, але й після прибуття провела Ірину до потрібної їй установи.

Які види контактів мають місце в описаній ситуації?

- А Просторовий контакт.
- Б Контакт зацікавленості.
- В Контакт обміну.
- Г Контакт контролю.

25. Про що свідчить розміщення у просторі співрозмовників на зображеннях 1 і 2? (тестове завдання рівня «застосування»):

- А Нейтральна позиція.
- Б Неприязнь.
- В Роздуми.
- Г Зацікавленість у співпраці.
- Д Незгода.
- Є Співчуття.
- Ж Інтерес.

	А	Б	В	Г	Д	Є	Ж
1							
2							

26. Функції зовнішнього вигляду ділової людини (тестове завдання рівня «знання»):

- А Повідомлення про матеріальний статус.
- Б Ознака приналежності до певної професійної групи.
- В Підкреслення індивідуальності.
- Г Повідомлення про індивідуальні уподобання.

27. Методами управлінського впливу є (тестове завдання рівня «розуміння»):

- А Спонування, переконування, умовляння, бесіда.
- Б Спонування, переконування, бесіда, примушування.
- В Спонування, переконування, примушування, умовляння.
- Г Бесіда, переконування, примушування, умовляння.

Завдання 28-34 мають по чотири позначені цифрами варіанти відповіді, серед яких є декілька правильних. Виберіть правильні, на Вашу думку, варіанти відповіді та обведіть літеру, яка їх позначає.

Приклад:

Мета маніпуляції полягає у:

- 1 Встановленні контролю над ситуацією.
- 2 Досягненні власної мети.
- 3 Задоволенні власних потреб.
- 4 Досягненні влади над іншою людиною.

А	Б	В	Г	Д	Є
якщо правильні твердження 1, 4	якщо правильні твердження 1, 3	якщо правильні твердження 1, 2	якщо правильне твердження 1	якщо правильні всі твердження	якщо правильне твердження 4

28. Відмінності між зараженням і навіюванням полягають у тому, що (тестове завдання рівня «аналіз»):

1 При зараженні здійснюється співпереживання значною групою людей загального психічного стану, а навіювання не передбачає і не пропонує такої рівності в співпереживанні ідентичних емоцій: той, хто навіює (сугестор) не схильний до того ж стану, що і навіюваний (сугеренд).

2 Процес зараження є несвідомою формою включення особистості в певні психічні стани, а навіювання супроводжується свідомим сприйняттям сугерендом інформації.

3 При зараженні, окрім мовної дії, використовуються й інші засоби – вигуки, ритми тощо, навіювання, як правило, носить вербальний характер.

4 Процес зараження, як спонтанна тонізація стану групи, має різносторонню спрямованість, а процес навіювання, персоніфікований активний вплив однієї людини на іншу або на всю групу, – односторонню спрямованість.

А	Б	В	Г	Д	Є
якщо правильні твердження 1, 2, 3	якщо правильні твердження 1, 2, 4	якщо правильні твердження 2, 3, 4	якщо правильні твердження 1, 3, 4	якщо правильні всі відповіді	якщо правильне твердження 3, 4

29. До числа бар'єрів спілкування належать (тестове завдання рівня «знання»):

- 1 Бар'єр темпераменту, бар'єр характеру, бар'єр установки, бар'єр мотивації.
- 2 Інтелектуальний бар'єр, емоційний бар'єр, моральний бар'єр.
- 3 Естетичний бар'єр, мовний бар'єр.
- 4 Професійний бар'єр, соціальний бар'єр.

А	Б	В	Г	Д	Є
якщо правильні відповіді 1, 2, 3	якщо правильні відповіді 1, 3, 4	якщо правильні відповіді 2, 3, 4	якщо правильні відповіді 1, 2, 4	якщо правильні всі відповіді	якщо правильні відповіді 2, 3

30. Контактності притаманні (тестове завдання рівня «розуміння»):

- 1 Мобілізація засобів спілкування, рефлексія, зворотний зв'язок.
- 2 Егоцентричність, привернення уваги до себе, до своїх інтересів і станів.
- 3 Нав'язливість, агресія.
- 4 Доброзичливість, довірливі відносини.

А	Б	В	Г	Д	Є
якщо правильні відповіді 1, 4	якщо правильні відповіді 2, 3	якщо правильні відповіді 1, 2	якщо правильні відповіді 3, 4	якщо правильні всі відповіді	якщо правильні відповіді 1, 3

31. Стиль спілкування залежить (тестове завдання рівня «розуміння»):

- 1 Від темпераменту особистості.
- 2 Від змісту професійної діяльності особистості.
- 3 Від статево-рольових стереотипів особистості.
- 4 Від комунікативного тезаурусу особистості.

А	Б	В	Г	Д	Є
якщо правильні відповіді 1, 2, 3	якщо правильні відповіді 1, 2, 4	якщо правильні відповіді 2, 3, 4	якщо правильні відповіді 1, 2	якщо правильні всі відповіді	якщо правильні відповіді 2, 3

32. Характер обміну інформацією між керівником та підлеглими зумовлений (тестове завдання рівня «розуміння»):

- 1 Конкретними нормативними документами.
- 2 Характером взаємних впливів.
- 3 Особистісними якостями кожного з них.
- 4 Подібністю їхнього комунікативного тезаурусу.

А	Б	В	Г	Д	Є
якщо правильні відповіді 1, 2, 3	якщо правильні відповіді 1, 2, 4	якщо правильні відповіді 2, 3, 4	якщо правильні відповіді 1, 2	якщо правильні всі відповіді	якщо правильні відповіді 3, 4

33. Комунікативна компетентність – це (тестове завдання рівня «аналіз»):

- 1 Вільне володіння вербальними і невербальними засобами.
- 2 Сукупність знань, навичок і умінь, необхідних для ефективного спілкування.
- 3 Володіння стратегіями вибору оптимального мовного ресурсу.
- 4 Уміння орієнтуватись у ситуації спілкування.

А	Б	В	Г	Д	Є
якщо правильні відповіді 1, 2,	якщо правильні відповіді 2, 4	якщо правильні відповіді 2, 3, 4	якщо правильні відповіді 1, 4	якщо правильні всі відповіді	якщо правильні відповіді 3, 4

34. Виберіть літеру, якою позначено лише оптичні знакові системи (тестове завдання рівня «розуміння»):

- 1 Міміка, поза, манера одягатись, манера вкладати волосся, жести, хода.
- 2 Міміка, поза, жести, хода, рукостискання, обійми.
- 3 Міміка, поза, погладжування, поплескування, жести, хода.
- 4 Міміка, поза, візуальний контакт, шкірні реакції, жести, хода.

А	Б	В	Г	Д	Є
якщо правильні твердження 2, 3	якщо правильні твердження 1, 3	якщо правильні твердження 1, 2	якщо правильні твердження 1, 4	якщо правильні всі твердження	якщо правильне твердження 4

Завдання 35-38 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких є декілька правильних. Виберіть правильні, на Вашу думку, варіанти відповіді та обведіть літеру, яка їх позначає. До кожного з рядків інформації, позначеної літерою, доберіть відповідну, на Вашу думку, цифру, яка відображає її місце у запропонованому переліку. Цифрою 1 позначається явище, яке посідає перше місце у переліку. Поставте відповіді до тестових завдань у таблицях на перетині вертикальних стовпчиків, позначених цифрами, та горизонтальних рядків, позначених літерами.

Приклад:

Установіть послідовність вольових дій у вольовому акті:

- А Виконання.
Б Боротьба мотивів.
В Потяг.
Г Намір.
Д Бажання.

	А	Б	В	Г	Д
1			х		
2					х
3				х	
4		х			
5	х				

35. Визначте рейтинги стратегій поведінки у конфлікті за критерієм активності (тестове завдання рівня «оцінювання»):

- А Суперництво (конкуренція).
- Б Співпраця.
- В Ухилення.
- Г Пристосування.
- Д Компроміс.

- 1 Високий рівень
- 2 Середній рівень
- 3 Низький рівень

А	Б	В	Г	Д

36. Визначте рейтинги стратегій поведінки у конфлікті за критерієм захисту власних інтересів (тестове завдання рівня «оцінювання»):

- А Суперництво (конкуренція).
- Б Співпраця.
- В Ухилення.
- Г Пристосування.
- Д Компроміс.

- 1 Високий рівень
- 2 Середній рівень
- 3 Низький рівень

А	Б	В	Г	Д

37. Розташуйте способи передачі інформації за ознакою переконливості (цифрою 1 позначається найбільш переконливий спосіб подачі інформації) (тестове завдання рівня «оцінювання»):

Способи передачі інформації

- А Відеозапис.
- Б Аудіозапис.
- В Безпосереднє повідомлення.
- Г Надруковане повідомлення.

	1	2	3	4
А				
Б				
В				
Г				

38. Визначте послідовність етапів засвоєння знань про спілкування (тестове завдання рівня «знання»):

Етапи засвоєння знань

- А Розуміння та усвідомлення пізнавальних завдань.
- Б Виведення законів і правил щодо спілкування.
- В Формування комунікативних умінь і навичок.
- Г Оволодіння знаннями про спілкування.
- Д Аналіз та оцінка результатів комунікативної діяльності.
- Є Застосування знань у спілкуванні.

	1	2	3	4	5	6
А						
Б						
В						
Г						
Д						
Є						

Завдання 39-53 вимагають встановлення відповідності між явищами. До кожного з рядків інформації, позначеної літерою, доберіть один правильний варіант, позначений цифрою. Поставте відповіді до тестових завдань у таблицях на перетині вертикальних стовпчиків, позначених цифрами, та горизонтальних рядків, позначених літерами.

Приклад:

Встановіть відповідність між просторовими характеристиками соціального статусу учасників спілкування та їх показниками:

Просторові характеристики

- 1 Вертикальні характеристики.
- 2 Горизонтальні характеристики.

	А	Б	В	Г	Д	Є	Ж
1	х	х					
2					х		х

Показники просторових характеристик

- А Позиції домінування.
- Б Відсторонені позиції.
- В Сценарії комунікативної поведінки.
- Г Звичаї.
- Д Фізичні перепони.
- Є Ритуали.
- Ж Психологічні перепони.

39. Увідповідніть види спілкування та їх характеристики (тестове завдання рівня «знання»):

Види спілкування

- 1 Міжособистісне спілкування.
- 2 Ділове спілкування.

	А	Б	В	Г	Д	Є	Ж	К
1								
2								

Характеристики спілкування

- А Міжособистісний контакт.
- Б Регламентованість нормами, законами, інструкціями.
- В Статусна зумовленість комунікативних зв'язків.
- Г Міжособистісні відносини.
- Д Обумовленість цінностями діяльності.
- Є Міжособистісна взаємодія.
- Ж Наявність специфічних комунікативних систем.
- К Міжособистісна комунікація.

40. Увідповідніть типи функцій вербальної комунікації з їх змістовими характеристиками (тестове завдання рівня «розуміння»):

Тип функції

- 1 Емотивна функція.
- 2 Конативна функція.

	А	Б	В	Г	Д	Є	Ж
1							
2							

Зміст функції

- А Відображення переживань, прагнень комунікатора.
- Б Відображення ставлення комунікатора до себе.
- В Відображення ставлення комунікатора до реципієнта.
- Г Використання знакових систем.
- Д Відображення ставлення комунікатора до предмета розмови.
- Є Відображення прагнення комунікатора до певної якості стосунків з реципієнтом.
- Ж Використання каналів обміну інформацією.

41. Увідповідніть види слухання з їх змістовими характеристиками (тестове завдання рівня «розуміння»):

Види слухання

- 1 Рефлексивне слухання.
- 2 Нерефлексивне слухання.
- 3 Емпатійне слухання.

	А	Б	В	Г	Д	Є
1						
2						
3						

Характеристики слухання

- А Слухання з мінімальним мовним втручанням.
- Б Слухання з використанням зворотного зв'язку.
- В Слухання, спрямоване на з'ясування спільних позицій співрозмовників.
- Г Слухання, спрямоване на з'ясування значення висловленого для співрозмовника, його почуттів.
- Д Слухання, спрямоване на з'ясування слабких сторін співрозмовника.
- Є Слухання, спрямоване на з'ясування сильних сторін співрозмовника.

42. Доберіть характеристику пози, відповідної ставленню до партнера зі спілкування (тестове завдання рівня «застосування»):

Ставлення до партнера

- 1 Протистояння.
- 2 Домінування.
- 3 Включення або виключення з ситуації.

	А	Б	В	Г	Д	Є
1						
2						
3						

Група поз

- А Тіло і плечі подаються дещо вперед.
- Б Голова і тіло повернуті до співрозмовника.
- В Відкрита, вільна поза, підборіддя дещо підняте догори.
- Г «Нависання» над партнером.
- Д Ситуативна сутулуватість.
- Є Відхилення спини назад.

43. Визначте причини утрудненого спілкування, що є відповідними представленим нижче типам утрудненого спілкування (тестове завдання рівня «оцінювання»):

Типи утрудненого спілкування

- 1 Дефектне спілкування.
- 2 Дефіцитне спілкування.
- 3 Деструктивне спілкування.

	А	Б	В	Г	Д	Є	Ж	К
1								
2								
3								

Причини утрудненого спілкування

- А Відмінності у професійному досвіді.
- Б Використання непродуктивних форм спілкування: агресії, брехні, маніпулювання.
- В Невідповідність зовнішності актуальним естетичним ідеалам.
- Г Створення людиною перешкод, пов'язаних з особливостями її характеру (тривожністю, невихованістю, деспотичністю).
- Є Нездатність до довірливого спілкування.
- Ж Приналежність учасників спілкування до різних соціальних груп.
- К Нерівність соціальних статусів учасників спілкування.

44. Підберіть способи контрвпливу у відповідь на вплив з боку партнера зі спілкування (тестове завдання рівня «застосування»):

Спосіб впливу

- 1 Переконання.

Спосіб контрвпливу

- А Психологічний самозахист.

- 2 Навіювання.
- 3 Прохання.
- 4 Примушування.
- 5 Деструктивна критика.

- Б Відмова.
- В Конфронтація.
- Г Ігнорування.
- Д Конструктивна критика.
- Є Зворотна деструктивна критика.
- Ж Маніпуляція.
- К Примушування.
- Л Контраргументація.

	А	Б	В	Г	Д	Є	Ж	К	Л
1									
2									
3									
4									
5									

45. Увідповідніть стратегії впливу на людей та способи їх реалізації (тестове завдання рівня «застосування»):

Вид стратегії

- 1 Імперативна.
- 2 Маніпулятивна.
- 3 Розвивальна.

Способи реалізації стратегії

- А Прийоми підсвідомого стимулювання.
- Б Діалог.
- В Відступ.
- Д Рефлексія.
- Є Інструкції, накази.
- Ж Ідентифікація.

	А	Б	В	Г	Д	Є	Ж
1							
2							
3							

46. Увідповідніть норми, якими керуються учасники спілкування, з формами управлінського спілкування (тестове завдання рівня «застосування»):

Форма управлінського спілкування

- 1 Субординаційне спілкування.
- 2 Службово-товариське спілкування.
- 3 Дружнє спілкування.

Норми спілкування

- А Етикетні.
- Б Морально-психологічні.
- В Адміністративно-правові.
- Г Адміністративно-моральні.
- Д Психологічні.
- Є Внутрішньоорганізаційні.

	А	Б	В	Г	Д	Є
1						
2						
3						

47. Установіть відповідність (тестове завдання рівня «розуміння»):

Поняття

- 1 Лідерство.
- 2 Вплив.
- 3 Влада.

Визначення

- А Можливість впливати на поведінку інших.
- Б Здатність впливати на окремих осіб та групи людей, спрямовуючи їх зусилля на досягнення мети організації.
- В Будь-яка поведінка одного індивіда, яка вносить зміни у поведінку, стосунки, почуття іншого індивіда.

	А	Б	В	Г
--	---	---	---	---

1				
2				
3				

Г Передача повноважень особі, яка бере на себе відповідальність за їх виконання.

48. Підберіть характеристики, які визначають особливості представлених нижче стилів ділового спілкування (тестове завдання рівня «застосування»):

Стиль ділового спілкування

- 1 Інструментальний.
- 2 Афективний.
- 3 Гнучкий.
- 4 Ригідний.

Характеристика стилю ділового спілкування

- А Орієнтація на ситуацію спілкування.
- Б Відсутність орієнтації в ситуації спілкування.
- В Орієнтація на красу висловлювання.
- Г Орієнтація на слухача.

	А	Б	В	Г	Д	Є
1						
2						
3						
4						

49. Підберіть показники, які відповідають представленим нижче чинникам суб'єктивних труднощів у спілкуванні (тестове завдання рівня «застосування»):

Чинники труднощів у спілкуванні

- 1 Психофізіологічні.
- 2 Психічні.
- 3 Соціопсихічні.
- 4 Соціально-психологічні.

Показники труднощів у спілкуванні

- А Недостатньо розвинені комунікативні уміння для спілкування з окремими людьми та групами.
- Б Здібності.
- В Активність, тривожність, ригідність, зумовлені типом темпераменту.
- Г Тілобудова, стан здоров'я, вік, стать.
- Є Сором'язливість, відчуженість, егоїзм, нещирість, підозрілість, авторитарність, невпевненість, лінощі, невротизація, що виявляються в характері.
- Ж Порушення пам'яті, мислення, мовлення, уяви, неадекватність емоційного реагування, пригнічені психічні стани.

	А	Б	В	Г	Д	Є	Ж
1							
2							
3							
4							

50. Визначте характеристики позицій учасників переговорів та наслідки їх дотримання, які відповідають представленим нижче стратегічним підходам до ведення переговорів (тестове завдання рівня «оцінювання»):

Стратегічний підхід до ведення переговорів

- 1 Жорсткий.
- 2 М'який.
- 3 Принциповий (гарвардський).

Характеристики позицій учасників переговорів

- А Досягнення згоди.
- Б Байдужість до іншої сторони.

Наслідки використаної стратегії

- І Результат може бути відсутній.
- ІІ Результат може бути другорядним.

	А	Б	В	Г	Д	Є	І	П	І	І
1										
2										
3										

- В Змагання
протилежних позицій.
- Г Сконцентрованість на
основних інтересах
переговорних сторін.
- Д Орієнтація на промовця
і мету комунікації.
- Є Орієнтація на
домінування.
- III Завжди негативний
результат.
- IV Здебільшого
оптимальний
результат.

51. Співвіднесіть порушення у конфлікті з наслідками переживання опонентами конфліктної ситуації (тестове завдання рівня «аналіз»):

Тип порушення у конфлікті

- 1 Прагматичні порушення.
- 2 Комунікативні порушення.
- 3 Легітимні порушення.

Переживання конфліктної ситуації

- А Загострення почуття несправедливості.
- Б Використання санкцій.
- В Ескалація конфлікту.
- Г Усвідомлення несумісності інтересів.
- Д Ускладнення взаєморозуміння.
- Є Реверсія конфлікту.

	А	Б	В	Г	Д	Є	Ж	К	Л
1									
2									
3									

52. Установіть відповідність (тестове завдання рівня «розуміння»):

Поняття

- 1 Лідерство.
- 2 Вплив.
- 3 Влада.

Визначення

- А Можливість впливати на поведінку інших.
- Б Здатність впливати на окремих осіб та групи людей, спрямовуючи їх зусилля на досягнення мети організації.
- В Будь-яка поведінка одного індивіда, яка вносить зміни у поведінку, стосунки, почуття іншого індивіда.
- Г Передача повноважень особі, яка бере на себе відповідальність за їх виконання.

	А	Б	В	Г
1				
2				
3				

53. Співвіднесіть наведені характеристики з тактиками поведінки в міжособистісному конфлікті (тестове завдання рівня «застосування»):

Тактики поведінки

- 1 Раціональне переконання.
- 2 Тиск.
- 3 Апеляція до влади.
- 4 Запобігання.
- 5 Укладання угод.
- 6 Утворення коаліції.
- 7 Маніпуляція.

Характеристики тактики поведінки

- А Використання стягнень і винагород.
- Б Взаємний обмін благами.
- В Прохання про підтримку.
- Г Обман, вплив на емоції, ефект несподіванки.
- Д Вдавання до погроз.
- Є Дотримання зобов'язань.
- Ж Вимога, наказ, погрози.
- К Використання фактів та логіки для підтвердження своєї позиції і впливу на опонента.
- Л Створення в опонента враження, що його цінують і поважають.

	А	Б	В	Г	Д	Є	Ж	К	Л
1									
2									
3									
4									

5									
6									
7									

54. Установіть відповідність (тестове завдання рівня «розуміння»):

Прийоми, які використовують для доведення своєї позиції в обговоренні спірних питань

Пояснення

- 1 Аргументація.
- 2 Дебати.
- 3 Софістика.
- 4 Евристика.
- 5 Полеміка.

- А Умисне використання помилкових доказів, які видаються істинними.
- Б Використання доказів на користь певного твердження.
- В Прилюдний обмін думками з актуальної теми.
- Г Використання логічних прийомів і методів для перемоги у дискусії.
- Д Конфронтація з метою захисту власної позиції та заперечення думки опонента.
- Є Виявлення негативного ставлення до конкретних дій і вчинків опонента
- Ж Заперечення аргументів один одного без розуміння сутності суперечки.

	А	Б	В	Г	Д	Є	Ж
1							
2							
3							
4							
5							

Завдання 55 вимагає аналізу інформації із застосуванням засвоєного навчального матеріалу. До кожного з рядків інформації, позначеної літерою, доберіть з тексту відповідну, на Вашу думку, характеристику, позначену цифрою. Поставте відповіді у таблиці на перетині вертикальних стовпчиків, позначених цифрами, та горизонтальних рядків, позначених літерами.

Приклад:

Проаналізуйте текст:

Перше, що найчастіше привертає увагу, – це роль моди як засобу 1) повернути до себе увагу, 2) викликати до себе інтерес з надією на 3) задоволення своїх претензій на вищу оцінку і 4) потреби у спілкуванні.

Які соціально-психологічні функції моди у висловлюванні позначені цифрами?

- А Комунікативна.
- Б Інтерактивна.
- В Компенсаторна.

	1	2	3	4
А				х
Б	х	х		
В			х	

55. Проаналізуйте текст (тестове завдання рівня «аналіз»):

Спілкування може виступати водночас як 1) процес взаємодії індивідів; 2) інформаційний процес; 3) ставлення людей один до одного; 4) процес взаємовпливу один на одного; 5) як процес їхнього співпереживання та взаєморозуміння один одного.

Знайдіть у моделі спілкування компоненти, які відповідають характеристикам спілкування, визначеним у тексті (характеристики позначені цифрами):

А Комунікативна сторона спілкування.

Б Інтерактивна сторона спілкування.

В Перцептивна сторона спілкування.

	1	2	3	4	5
А					
Б					
В					

Завдання 56 містить чотири правильні відповіді, серед яких одна пропущена. Внесіть правильне, на Вашу домку, доповнення у пропущений рядок, позначений літерою.

Приклад:

Доповніть твердження:

Ознаками міжособистісного спілкування є:

А Безпосередній психологічний контакт між учасниками спілкування.

Б Наявність взаємодії між учасниками спілкування.

В Використання учасниками спілкування засобів мовного і немовного зв'язку.

Г Наявність відносин між учасниками спілкування.

56. Доповніть перелік структурних елементів взаємодії в управлінському спілкуванні (тестове завдання рівня «застосування»):

А Учасники управлінської взаємодії.

Б Взаємний зв'язок між учасниками управлінської взаємодії.

В Взаємні зміни учасників управлінської взаємодії.

Г _____

Завдання 57-58 містять чотири варіанти відповідей, з яких одна правильна. Виберіть правильну відповідь, яка стосується оцінки представлених двох суджень та зв'язку між ними за критерієм «правильно»-«неправильно», та натисніть (обведіть) відповідну літеру:

Приклад:

Доступність повідомлення залежить від його контексту (ситуації, обставин), тому швидше досягають розуміння ті співрозмовники, які мають досвід спілкування, спільної діяльності та соціальних зв'язків.

Відповідь	Твердження 1	Твердження 2	Зв'язок
-----------	--------------	--------------	---------

А	правильно	правильно	правильно
Б	правильно	правильно	неправильно
В	правильно	неправильно	неправильно
Г	неправильно	неправильно	правильно
Д	неправильно	неправильно	неправильно

57. Навіювання як неаргументований вплив однієї людини на іншу може бути результативним у дошкільній педагогіці, тому що діти не володіють достатнім досвідом для критичного сприйняття інформації з боку педагога (тестове завдання рівня «оцінювання»):

Відповідь	Твердження 1	Твердження 2	Зв'язок
А	правильно	правильно	правильно
Б	правильно	неправильно	правильно
В	правильно	правильно	неправильно
Г	неправильно	неправильно	правильно
Д	неправильно	неправильно	неправильно

58. Соціальні, політичні, релігійні, професійні відмінності можуть бути причинами бар'єрів у спілкуванні між керівником і підлеглими, тому що сприйняття підлеглим інформації залежить від уміння слухати і концентрувати увагу (тестове завдання рівня «оцінювання»):

Відповідь	Твердження 1	Твердження 2	Зв'язок
А	правильно	правильно	правильно
Б	правильно	неправильно	правильно
В	правильно	неправильно	неправильно
Г	неправильно	неправильно	правильно
Д	неправильно	неправильно	неправильно

Завдання 59 не містить відповіді. Ознайомтесь з кейсом та дайте короткі відповіді на питання. Впишіть правильні, на Вашу думку, відповіді у пропущені рядки, позначені літерами.

Приклад:

Прочитайте текст:

У відділі злагоджено працювали 10 співробітниць, які займали одну велику кімнату. Після проведеного ремонту та перестановки меблів (винесли старі шафи та пересувні ширми, які заважали жінкам бачити одна одну та спілкуватись між собою, а нові столи поставили «підковою» попід стінами) відносини між працівницями помітно погіршилися, вони почали конфліктувати навіть з незначного приводу.

Питання:

А Що стало причиною появи конфліктів у злагодженому колективі?

Відповідь: Нове просторове рішення, яке позбавило працівників особистого простору і призвело до дискомфорту в умовах перебування багатьох людей одному приміщенні.

Б Запропонуйте способи розв'язання керівником охарактеризованого конфлікту:

Відповідь:

1) відділити робочі місця одне від одного;

2) використати корпоративний коучінг, об'єднати працівників навколо привабливої цілі розвитку відділу;

3) застосувати заходи тімбілдингу.

59. Прочитайте текст:

Людмила і Оксана працювали в одному відділі на однакових посадах, мали однаковий стаж. Людмила ставилась до роботи дуже відповідально, вболівала за спільну справу. Олена працювала залежно від настрою і стану здоров'я. Посилаючись на погане самопочуття, вона виправдовувала цим свої помилки, відмовлялась від виконання певних доручень або брала лікарняний. У таких випадках керівник установи перекладав частину її обов'язків на Людмилу.

Виконуючи роботу за свою колегу, Людмила почала вимагати якісного і своєчасного виконання хоча б тих завдань, які реалізувала Оксана. Остання обурилась «черствістю» Людмили і зробила інцидент предметом обговорень у відділі. З часом він перетворився на конфлікт, в якому жінки звинувачували одна одну: Людмила Оксану в лінощах, а Оксана Людмилу – у відсутності співчуття.

Питання:

А Якої помилки припустився керівник?

Б Запропонуйте способи розв'язання керівником описаного конфлікту:

1) адміністративні

2) соціально-психологічні

Завдання 60 не містить відповіді. Складіть план удосконалення запропонованого явища, виходячи з розуміння його сутності.

Приклад:

Складіть план удосконалення уміння майбутнього педагога слухати (тестове завдання рівня «синтез»):

Уміння слухати полягає в адекватному розумінні слів і почуттів мовця, зосередженні на обговорюваній проблемі, що забезпечує усвідомлення і розв'язання партнерами зі спілкування обговорюваної проблеми, створення спільного інформаційного поля, спільного смислу, налагодження відвертих стосунків, взаєморозуміння.

Уміння слухати – важливий інструмент педагога, оскільки від нього залежить результат адекватного розуміння особистості здобувача освіти та оцінки рівня його успішності, виявлення можливостей його особистісного розвитку.

План удосконалення уміння майбутнього педагога слухати:

1. Розширення знань про види слухання: рефлексивне, нерефлексивне, критичне, емпатійне.
2. Вправлення у підтримці зворотного зв'язку з використанням реакцій оцінювання, тлумачення, підтримки, уточнення, чуйності, розуміння.
3. Вправлення у підтримці зворотного зв'язку з використанням рефлексивних відповідей: з'ясування, перефразування, відображення почуттів, резюмування.
4. Вправлення у використанні невербального підтвердження уваги і розуміння («слухання всім тілом»).
5. Оволодіння способами декодування вербальних і невербальних повідомлень.

60. Складіть план удосконалення комунікативності майбутнього педагога

This image shows a blank sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and extend across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Навчальне видання

Павелків Роман Володимирович

Джеджера Клавдія Віталіївна

Войтович Ігор Станіславович

Джеджера Ольга Володимирівна

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ
В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД**

Навчальний посібник

Відповідальна за випуск

Джеджера К. В.

Формат 60x84 1/8. Папір офсет. Гарнітура «Times».
Ум. друк. арк. 18,60. Зам. 31.
Видавництво «Волинські обереги».
33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97;
e-mail: oberegi97@ukr.net
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.